

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

KAYIT DIŞI EKONOMİ: EKONOMİK ETKİLERİ VE
VERGİ AHLAKI BOYUTU

Hazırlayan

Rauf MUNİS

Danışman

Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi

ŞIRNAK, 2018

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

KAYIT DIŞI EKONOMİ: EKONOMİK ETKİLERİ VE
VERGİ AHLAKI BOYUTU
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan

Rauf MUNİS

Danışman

Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ

ŞIRNAK, 2018

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Rauf MUNİS

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Kayıt Dışı Ekonomi: Ekonomik Etkileri ve Vergi Ahlakı Boyutu” adlı Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan**Adı SOYADI****Rauf MUNİS****Danışman****Adı SOYADI****Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ****İktisat Anabilim Dalı Başkanı****Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ**

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ danışmanlığında Rauf MUNİS tarafından hazırlanan “Kayıt Dışı Ekonomi: Ekonomik Etkileri ve Vergi Ahlakı Boyutu” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

25/06/2018

JÜRİ**Danışman : Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ****Üye :Dr. Öğr. Üyesi Ömer DORU****Üye : Dr. Öğr. Üyesi Melike ATAY POLAT****İMZA****ONAY:**

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü**Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL**

ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR

Kayıt dışı ekonomi, resmi kayıtlara yansımayan, kanuni belgelerle belgelendirilmeyen, yetkili kamu otoriteleri tarafından denetlenemeyen ve GSMH hesaplamalarında göz önüne alınamayan iktisadi işlem ve faaliyetlerin bütününe denmektedir. Bu çalışmada kayıt dışı ekonomi, olumlu ve olumsuz etkileri ve kayıt dışı ekonomi ile vergi ahlakı arasındaki ilişki incelenecektir.

Tez çalışmasında benden destek ve yardımlarını esirgemeyen, bu süreci sabırla benimle birlikte takip eden başta çok değerli danışman hocam Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ'ne teşekkürü bir borç bilirim. Yine çalışmamda benden desteklerini esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammed MARUF'a çok teşekkür ederim.

Ayrıca yaşamım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen babam Kutbeddin MUNİS, annem Fatime MUNİS ve bu süreçte bana sürekli destek olup, sabırla katlanan eşim Kerime MUNİS'e sonsuz teşekkürlerimi sunar, çalışmanın hayırlara vesile olmasını dilerim.

Rauf MUNİS

ŞIRNAK, 2018

KAYIT DIŞI EKONOMİ: EKONOMİK ETKİLERİ VE VERGİ AHLAKI BOYUTU

Rauf MUNİS

Őirnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı,

Yüksek Lisans / 2018

Danışman: Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ

ÖZET

Kayıt dışı ekonomi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunluğunda vergi gelirlerinde önemli kayıplara yol açtığı için ekonomik bir sorun olarak görülmektedir. Dolayısıyla ülkeler bu vergi geliri kayıplarını önlemek amacıyla çeşitli çalışmalar yürütmektedirler. Ayrıca, kayıt dışı ekonomiye sebep olan faktörler çeşitli yaklaşımlara göre de açıklanmaktadır. Bu yaklaşımların ortak özelliği kayıt dışı ekonominin sebeplerini vergi oranlarının yüksek olması ve denetimlerin yetersizliği gibi ekonomik ve idari faktörlere bağlamalarıdır. Kayıt dışı ekonominin sadece ekonomik ve idari faktörlerle açıklanamaması, son zamanlarda kayıt dışı ekonominin sosyal ve psikolojik olarak pek çok açıdan incelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, kayıt dışı ekonominin sosyal ve psikolojik yönlerini vergi ahlakı boyutu çerçevesinde incelemektir. Bu amaçla, kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı arasındaki ilişki 27 ülke için 1999-2014 dönemi, 43 ülke için 2005-2014 dönemi ve 30 ülke için 2010-2014 dönemi olarak üç ayrı ülke grubu ve üç ayrı dönem için Spearman Sıra Korelasyonu yöntemi ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak, 27 ülke ve 43 ülke için yapılan analizlere göre, kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı arasında anlamlı bir korelasyon ilişkisine rastlanmamıştır. Ayrıca, 30 ülke için kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı arasında orta düzeyde pozitif bir korelasyon ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Gayri Resmi Ekonomi, Vergi, Vergi Ahlakı

INFORMAL ECONOMY: ECONOMIC EFFECTS AND TAX MORALE SIZE

Rauf MUNİS

Şırnak University, Institute of Social Sciences, Department of Economics

Master / 2018

Supervisor: Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ

ABSTRACT

The informal economy is an economic problem since it causes to significant loses in tax revenues in the majority of developed and developing countries. Therefore, countries are making various studies in order to prevent these tax revenue loses. Also, the factors that cause the informal economy are explained according to various approaches. The common property of these approaches is that the causes of the informal economy depend on economic and administrative factors such as high tax rates and insufficient controls. The fact that the informal economy can not be explained only by economic and administrative factors has recently revealed that the informal economy must be examined by social and psychological factors in many respects.

The purpose of this work is to examine the social and psychological aspects of the informal economy within the framework of tax ethics. For this purpose, the relationship between the informal economy and tax ethics is analyzed by Spearman Rank Correlation method for three different groups of countries and for three periods as 1999-2014 period for 27 countries, 2005-2014 period for 43 countries and 2010-2014 period for 30 countries. As a result, according to analyzes for 27 countries and 43 countries, it has been reported that there is no a significant correlation between the informal economy and tax ethics. It is also found that there is a medium level positive correlation between the informal economy and tax ethics for 30 countries.

**Key Words: Informal economy, Underground Economy, Tax, Tax
Morale**

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

I.BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı	3
1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Tarihsel Gelişimi.....	5
1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Sınıflandırılması	7
1.3.1. Beyan Dışı Ekonomi	7
1.3.1.1. Yarı Kayıtlı Ekonomi	8
1.3.1.1.1. Gelirin Yasal Olarak Beyan Dışı Bırakılması.....	9
1.3.1.1.2. Gelirin Yasalara Aykırı Olarak Beyan Dışı Bırakılması	9
1.3.1.2. Kayıtlara Girmeyen Ekonomi	10
1.3.2. Yeraltı Ekonomisi	11
1.3.3. Kayıt Dışı İstihdam	13
1.3.3.1. Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri	13
1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri	14
1.4.1. Ahlaki Normlara Aykırılık	15
1.4.2. Yasalara Aykırılık	16
1.4.3. Ekonomik Sisteme Uygunluk	16
1.4.4. Gelir ya da Fayda Elde Etme	17
1.4.5. İstatistiksel Olarak Ölçülemezlik	18

1.5. Kayıt Dışı Ekonominin Ortaya Çıkış Nedenleri.....	18
1.5.1. Mali Nedenler	19
1.5.1.1. Vergi İdaresi ve Denetiminden Kaynaklanan Nedenler	19
1.5.1.2. Vergi Oranlarının Yüksekliği ve Vergiye Karşı Direnç	21
1.5.1.3. Muhasebe Hizmetlerinin Yetersizliği.....	23
1.5.1.4. Vergilendirme Ortamının Belirsizliği	24
1.5.2. Siyasi Nedenler	26
1.5.3. Ekonomik Nedenler	28
1.5.3.1. Enflasyon	28
1.5.3.2. İşsizlik.....	29
1.5.3.3. Gelir Dağılımında Adaletsizlik	31
1.5.3.4. Tarım Sektörünün Ağırlığı	32
1.5.3.5. Küçük İşletmelerin Yaygınlığı ve Kurumsallaşma Sorunu	34
1.5.3.6. Elektronik Ticaretin Yaygınlaşması	36
1.5.3.7. Nakit Ekonomisi	36
1.5.4. Sosyal Nedenler	37
1.5.4.1. Eğitim Seviyesi	37
1.5.4.2. Kentleşme ve Göç	38
1.5.4.3. Hızla Artan Nüfus	39
1.5.4.4. Ahlaki Normlarda Değişmeler	40
1.5.4.5. Yaş, Medeni Hal, Cinsiyet ve Gelir Seviyesi	40
1.5.4.6. Toplumsal Baskı	41
1.5.5. Çalışma Hayatına Bağlı Nedenler.....	41
1.5.6. Teknolojik İlerlemeye Bağlı Nedenler	43

II. BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ

2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Varsayılan Olumlu Etkileri	44
2.1.1. Ekonomik Büyüme Üzerine Olumlu Etkileri	45
2.1.2. İstihdam Üzerine Olumlu Etkileri.....	46
2.1.3. Kayıtlı Ekonomi Üzerine Olumlu Etkileri	47
2.1.4. Rekabet Üzerine Olumlu Etkileri.....	48
2.1.5. Gelir Dağılımı Üzerine Olumlu Etkileri.....	49

2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri	50
2.2.1. Ekonomik Büyüme Üzerine Olumsuz Etkileri	50
2.2.2. Enflasyon ve Faiz Oranları Üzerindeki Olumsuz Etkisi	51
2.2.3. Kamu Gelirleri Üzerine Olumsuz Etkileri.....	51
2.2.4. Rekabet Üzerine Olumsuz Etkileri	52
2.2.5. Kaynak Dağılımı Üzerine Olumsuz Etkileri	53
2.2.6. Vergi Adaleti Üzerine Olumsuz Etkileri	53
2.2.7. Ekonomik ve Sosyal Yapı Üzerine Olumsuz Etkileri.....	53

III. BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ AHLAKI BOYUTU

3.1. Genel Olarak Ahlak Kavramı.....	55
3.1.1. Ahlak ve Etik Ayrımı	58
3.2. Vergi Ahlakı ve Vergi Ahlakı İle İlgili Kavramlar	58
3.2.1. Vergi Ahlakı	59
3.2.2. Vergi Bilinci	62
3.2.3. Vergi Uyumu ve Uyumsuzluğu	63
3.2.4. Vergi Kaçakçılığı.....	65
3.2.5. Vergiden Kaçınma	65
3.2.6. Vergi Yüğü ve Vergi Tazyiki	66
3.3. Vergi Ahlakının Boyutları.....	67
3.4. Vergi Ahlakını Etkileyen Faktörler	71
3.4.1. Mali Faktörler	71
3.4.1.1. Vergi Yüğü	72
3.4.1.2. Vergi Denetimi ve Ceza Oranı.....	72
3.4.1.3. Vergi Aflarının Sıklığı.....	73
3.4.2. Sosyal, Psikolojik ve Demografik Faktörler	73
3.4.2.1. Cinsiyet.....	74
3.4.2.2. Yaş.....	75
3.4.2.3. Eğitim Düzeyi	76
3.4.2.4. Medeni Durum.....	77
3.4.2.5. Etnisite.....	77
3.4.2.6. Sosyal Normlar	78

3.4.3. Dini Faktörler.....	78
3.4.4. Siyasal Faktörler	79
3.4.4.1. Politik Katılım.....	79
3.4.4.2. Yönetim Yapısı	80
3.4.4.3. Siyasal Görüş ve Hükümet Yapısı.....	80
3.4.4.4. Yönetime Duyulan Güven	81
3.5. Vergi Ahlakı ve Bilincinin Etkileri.....	82

IV. BÖLÜM

VERGİ AHLAKININ KAYIT DIŞI EKONOMİ ÜZERİNE ETKİSİNİN ANALİZİ

4.1. Literatür Taraması.....	84
4.1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	84
4.1.2. Vergi Ahlakı Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	87
4.2. Veri Seti.....	96
4.3. Analiz Yöntemi.....	99
4.4. Bulgular.....	100
SONUÇ.....	106
EKLER.....	110
KAYNAKÇA.....	114
KAYNAKÇA (TABLOLAR VE ŞEKİLLER).....	127
ÖZGEÇMİŞ.....	129

KISALTMALAR

DDA: Dünya Değerler Anketi

GİB: Gelir İdaresi Başkanlığı

GOÜ: Gelişmekte Olan Ülkeler

GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla

GVK: Gelir Vergisi Kanunu

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

KDE: Kayıt Dışı Ekonomi

KOBİ: Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler

OECD: Organisation For Economic Co-operation and Development

SGK: Sosyal Güvenlik Kurumu

UHS: Ulusal Hesaplar Sistemi

VDD: Vergi Denetmenleri Derneği

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyet Türleri.....	12
Tablo 3.1: Batı ve Orta Avrupa Ülkelerinde Vergi Ahlakı Oranları.....	68
Tablo 3.2: Doğu Avrupa Ülkeleri Vergi Ahlakı Oranları.....	68
Tablo 3.3: Asya Ülkeleri Vergi Ahlakı Oranları.....	69
Tablo 3.4: Afrika Ülkeleri Vergi Ahlakı Oranları.....	70
Tablo 3.5: Anglo-Sakson Ülkeleri Vergi Ahlakı Oranları.....	70
Tablo 3.6: Latin Amerika ve Karayip Ülkeleri Vergi Ahlakı Oranları.....	71
Tablo 4.1: Dönemlerine Göre Analizlere Dahil Edilen Ülkeler.....	97
Tablo 4.2: 27 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (1999-2004 Dönemi).....	100
Tablo 4.3: 27 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2005-2009 Dönemi).....	101
Tablo 4.4: 27 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2010-2014 Dönemi).....	101
Tablo 4.5: 43 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2005-2009 Dönemi).....	101
Tablo 4.6: 43 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2010-2014 Dönemi).....	102
Tablo 4.7: 30 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2010 Yılı)....	102
Tablo 4.8: 30 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2011 Yılı)...	103
Tablo 4.9: 30 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2012 Yılı)....	103
Tablo 4.10: 30 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2013 Yılı)..	103
Tablo 4.11: 30 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2014 Yılı)..	104
Tablo Ek 1: Değişik Ülke Gruplarındaki 43 Ülkenin Vergi Ahlakı Oranları (1999-2014 Dönemi).....	110
Tablo Ek 2: Değişik Ülke Gruplarındaki 43 Ülkede Kayıt Dışı Ekonominin GSMH'ya Olan Oranlarının Ortalaması (1999-2014 Dönemi).....	111
Tablo Ek 3: 30 Ülkenin Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Ahlakı Oranları (2010-2014 Dönemi).....	112

ŞEKİLLER LİSTESİ:

Şekil 1.1: Kayıt Dışı Ekonomi Modeli.....	16
Şekil 1.2: Haldun- Laffer Eğrisi.....	23
Şekil 1.3: Kayıt Dışı Ekonomi ile İşsizlik İlişkisi.....	30
Şekil 1.4: Kayıt Dışı Ekonomi ile Kişi Başı Gelir Büyüme İlişkisi.....	32
Şekil 1.5: Kayıt Dışı Ekonomi ile Tarım Sektörü İlişkisi.....	33
Şekil 1.6: Çeşitli Ülkelerde Toplam Krediler İçinde KOBİ'lerin Payı.....	35

GİRİŞ

Kayıt dışı ekonomi ölçüm hesaplarına göre tahmin edilemeyen ve Gayri Safi Milli Hasıla hesaplamalarına dahil edilemeyen, beyan edilmediği için resmi kayıtlara girmeyen, gelir getirici iktisadi faaliyetlerin bütünü olarak tanımlanabilir. Kayıt dışı ekonomi yasal ticari faaliyet gösteren kişilerin elde ettikleri geliri beyan etmemeleri veya yasadışı gelir kazanmaları dolayısıyla bunu saklamaları gibi nedenlerden dolayı meydana gelmektedir.

Kayıt dışı ekonomi pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi ekonomik ve sosyal açılardan olumsuz etkilemektedir. Bundan dolayı kayıt dışı ekonomi mutlaka üzerinde durulması ve etkilerinin en aza indirilmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle kayıt dışı ekonominin olumsuz etkileri mevcut olmakla birlikte, bazı ekonomistler kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerinin de olduğunu ifade etmektedirler.

Kayıt dışı ekonominin sebeplerini açıklamaya çalışan yaklaşımlar, daha çok ekonomik faktörler üzerinde durmuşlardır. Ancak, kayıt dışı ekonominin açıklanmasında ekonomik yaklaşımların yetersiz kalması insanların vergi ödemekten neden kaçındıkları ve vergi ödemeye nasıl baktıkları gibi sosyal ve psikolojik faktörlerin de incelenmesini beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, kayıt dışı ekonominin sosyal ve psikolojik yönlerini vergi ahlakı boyutu çerçevesinde incelemektir. Bu amaçla, kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı arasındaki ilişki 27 ülke için 1999-2014 dönemi, 43 ülke için 2005-2014 dönemi ve 30 ülke için 2010-2014 dönemi olarak üç ayrı ülke grubu ve üç ayrı dönem için Spearman Sıra Korelasyonu yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu çalışma ile vergi ahlakının kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkilerine açıklık getirilerek literatüre katkı sunulmaya çalışılmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kayıt dışı ekonominin tanımı, sınıflandırılması, nedenleri ve özellikleri açıklanmaktadır. İkinci bölümde kayıt dışı ekonominin olumlu ve olumsuz etkilerine ait

açıklamalara yer verilmektedir. Üçüncü bölümde vergi ahlakı ve vergi ahlakını etkileyen faktörler açıklanmaktadır. Çalışmanın son bölümü, çalışma konusuyla ilgili uluslararası ve ulusal literatür taraması ile vergi ahlakının kayıt dışı ekonomi üzerine etkisinin analizine ayrılmaktadır.

I. BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Çalışmanın birinci bölümünde, kayıt dışı ekonominin tanımı, tarihsel gelişimi, hakkında yapılan çalışmalara değinilip, sınıflandırılması yapıldıktan sonra özellikleri açıklanacaktır. Daha sonra kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran mali, siyasi, sosyal nedenler, çalışma hayatına bağılı nedenler ve teknolojik ilerlemeye bağılı nedenler açıklanacaktır.

1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı

Kayıt dışı ekonomiye yönelik çalışma gerçekleştirilirken, öncelikle bu kavramın tanımına değinilmelidir. Literatürde kayıt dışı ekonomiyi tanımlamak için çoğıu zaman birbirine benzeyen birçok terimle karşılaşılır. Örneğın; Vergilenmeyen ekonomi, kara ekonomi, nakit ekonomisi, kayıp ekonomi, gayri resmi ekonomi, kayıt altına alınamayan ekonomi, yer altı ekonomisi, gözlenemeyen ekonomi ve marjinal ekonomi gibi bir çok terime rastlanır (Derdıyok, 1993:54).

Kayıt dışı ekonomiye yönelik farklı terimlerin yanısıra, değışik çalışmalarda bir çok farklı tanıma da rastlanmaktadır. Şimdi değışik kaynaklardan yararlanarak kayıt dışı ekonominin farklı tanımlarına değinilecektir.

Kayıt dışı ekonomi kavramı: sosyolojik sınır ve boyutları tartışmaları sona erdirecek mükemmel bir tanım ile kavranamayacak ancak tecrübe ile bilinebilecek bir olgudur. Kayıt dışı ekonomi obje olmanın ötesinde, bir süreç olarak algılanmalıdır. Kayıt dışı ekonomi başlı başına bir şey değıl, benzeri faaliyetlerin bir sosyal ve yasal çevrede düzenlenmiş olmasına rağmen, toplumsal kurumlarca

düzenlenmemesi temel özelliği ile karakterize edilen gelir yapıcı bir süreçtir (Işık ve Acar, 2003:119).

Kayıt dışı ekonominin geniş anlam ve dar anlam olmak üzere iki farklı kapsam içerisinde ele alınması mümkündür. Geniş anlamda kayıt dışı ekonomi, yasal ve yasadışı (uyuşturucu ticareti, kadın ticareti, silah kaçakçılığı, kumar ve fuhuş gibi) faaliyetleri kapsarken, dar anlamda kayıt dışı ekonomi yasal olmakla beraber herhangi bir belgeye bağlanmamış ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır (Bilen, 2007:135).

Kayıt dışı ekonomi üzerine yapılmış en geniş tanım 1993 senesindeki *Ulusal Hesaplar Sistemi'ne bağlı olarak Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) yapılmıştır. Bu tanıma göre; kayıt dışı ekonomi, yeraltı ekonomisi, gözlem dışı ekonomi, resmi olmayan ekonomi, yasadışı ekonomi ve hane halkı ekonomisinden oluşmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, ekonomik menfaat sağlamak için, yasal çerçevede üretilen ancak devlet otoritelerinden gelir vergisi, katma değer vergisi ve diğer vergiler ile birlikte aynı zamanda sosyal güvenlik katkılarını ödememek, iş sağlığı güvenliği ve asgari ücret gibi yasal standartlara uymamak ve idari prosedürlere bağlı kalmamak için kamu otoritelerinden gizlenen faaliyetlerden oluşmaktadır (OECD, 2002:37-47).

Kayıt dışı ekonomiye ait tanımlar değerlendirildiğinde hepsinin ortak özelliği; elde edilen gelirin bütünüyle ya da kısmi olarak kayıt altına alınmaması ve bunun sonucunda ödenmesi gereken verginin bütünüyle ya da kısmi olarak ödenmemesidir. Esas itibarıyla olay, gerçekte var olan, fiilen gerçekleşen, değer oluşturan bir kısım ekonomik faaliyetlerin resmi belgelerde görünmemesi ve böylece milli gelir hesaplarına yansımamasıdır (Işık ve Acar, 2003:3).

*Ulusal Hesaplar Sistemi, makroekonomik hesapların, bilançoların ve tabloların ortak kavram, sınıflama ve hesaplama kuralları kullanılarak sunulduğu, temel amacı ekonomik akımları ve stokları sistematik bir şekilde kaydetmek olan anlamlı, tutarlı ve bütünlümlü bir hesaplama sistemidir. (Türkiye İstatistik Kurumu, Üretim ve Harcama Yöntemi ile Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Tahminleri: Kavram, Yöntem ve Kaynaklar, Yayın No 3662, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Mart 2012, Ankara)

1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Tarihsel Gelişimi

Kayıt dışı ekonomi, çok geniş bir kavram olup birçok kaynakta değişik ifadelerle tanımlanmıştır. Bununla beraber kayıt dışı ekonomi kavramı uluslararası literatürde de farklı anlamlar ile ifade edilmiştir. Bu ifadelerden bazıları aşağıdaki gibidir;

Kayıt dışı ekonomi birçok alan üzerinde etkiye sahip hayli geniş bir konudur. Bundan dolayı kayıt dışı ekonomi sadece ekonomistler ve maliyecilerin ilgisini çekmekle kalmamış hukukçular, sosyologlar, antropologlar, istatistikçiler ve siyasetçiler gibi farklı alanlardaki birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Birçok alanda araştırmacıların ilgi gösterdikleri ve ön planda tuttıkları yönleri birbirinden farklı olmuştur. Örnek vermek gerekirse, maliyeciler kayıt dışı ekonominin sebep olduğu vergi kaybını, ekonomistler ve istatistikçiler kayıt dışı ekonominin boyutu ve iktisadi göstergelere olan etkisini, iş hukukçuları kayıt dışı istihdamı, çalışan insanların güvenliğini, finansçılar para piyasalarına etki eden ve kontrol altına alınamayan kayıt dışı parayı, sosyologlar ve hukukçular kişilerin devletle ve birbirleriyle olan ilişkilerini ve hukuk devleti, demokrasi, toplum bilincini ön plana çıkartmışlardır (Sugözü, 2010: 5).

Devlet ne şekilde kurulmuş ya da kurulması nasıl ifade edilirse edilsin, temelde bireylerin ortak ihtiyaçlarını karşılamak gayesiyle kurulmuştur. Bütün kamu olanaklarını ve en önemlisi kamu yetkilerini elinde bulunduran devletin ekonomik, siyasal ve sosyal bazı amaçları vardır. Bu amaçları yerine getirmek için vergi koyma, harç ve resim tahsil etmek, harcama yapmak, para basmak, iktisadi yaşamı düzenlemek, yasaklar koymak devletin en temel yetki ve olanakları arasındadır (Özer, 1986:17).

Devletin bu yetkilerle gelir elde etme gayesinin altındaki temel neden, kendisine görev olarak verilmiş kamusal ihtiyaçları karşılamaktır. Devlet için gelir elde etmek harcama yapmaktan kısmen daha zor olduğundan, gelir toplamayı bir takım kanunlar vesilesiyle yapmaya çalışır. Bu zorluklardan dolayı devlet, daha çok kamu gelirleriyle ilgilenmek durumunda kalmıştır. “Büyük Bunalım” sonrası John Maynard Keynes’in krizlerle baş edebilmenin tek yolunun müdahaleci devlet

anlayışı olduğu yönündeki önerisi ve bilhassa II. Dünya Savaşından sonra gelişen sosyal devlet anlayışı, devletin üstlendiği görevlerin nicelik ve nitelik yönünden değişmesine zemin hazırlamıştır. Müdahaleci devlet anlayışı ile birlikte kamunun artan harcamaları, devletin ek gelir getirici önlemleri devreye sokmasına neden olmuştur. Ek gelir ihtiyacı daha çok vergi altına alınmayan alanların vergi altına alınması ya da hali hazırda var olan vergi oranlarının yükseltilmesi ile sağlanmaya çalışılmıştır. Keynesyen politikalar sebebiyle oluşan bütçe açıklarını kapatabilmek için arttırılan vergi oranlarından kaynaklı kayıt dışı ekonomi olgusu söz konusu olmakla birlikte, kayıt dışı ekonominin yeni bir olgu olduğu söylenemez. Özellikle maliyeciler bu olguya 19. yüzyılın başında vergi kaçırma sebebiyle ilgi duymuşlardır. Daha sonradan gelişen “sosyal devlet” anlayışıyla birlikte bu anlayıştan kaynaklanan kamu harcamalarındaki artış, bu konuya olan ilgiyi arttırmıştır (Dura, 1997:3).

1970’li senelerin sonlarına doğru, kamunun çapında ve rolünde kayda değer bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu sebeple, vergilemenin tabanında ve vergilerin oranında ciddi bir artış meydana gelmiş ve birçok devlet bu konudaki düzenlemelerini arttırmıştır. Oluşan tüm bu gelişmeler, düzenleyici kısıtlamalardan ve vergilerden kaçınarak kayıt dışına geçmeyi amaçlayan bireyler ve girişimci şahıslar için birçok sebep oluşturmuştur. Böylelikle kayıt dışı ekonomi diye adlandırılan bir olgu doğmuştur (Tanzi, 1999:338).

Devletin vergi yükünün git gide yükseltilmesi, bireylerin harcanabilir gelirlerinin azalmasına sebep olmuş, bu da bireylerin ağır vergi yükleri karşısında kayıt dışı ekonomiye artan oranda yönelmelerine sebep olmuştur. Daha önceki dönemlerde de kayıt dışı ekonomi olgusu olmakla birlikte daha çok “sosyal devlet” anlayışının artmasıyla kayıt dışı ekonomi, mali ve iktisadi jargonda giderek artan bir ilginin konusu olmaya başlamıştır. Kayıt dışı ekonomiyi sadece devletin artan müdahalelerine bağlamak yanılığa düşmeye sebep olur. 1974 ten sonra Keynesyen yaklaşımlar git gide terk edilmiş ve küreselleşme ile birlikte bu artış sürmüştür. Bu durum, kayıt dışı ekonominin yalnızca devlet müdahaleleriyle açıklanamayacağını ve sadece devlet müdahalelerinin artmasıyla büyüyecek bir olgu olmadığını ortaya koymuştur. Kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı ekonomideki

artış günümüzde iktisatçılar, maliyeciler ve politikacılar açısından çözülmesi gereken önemli sorunlardan birisi haline gelmiştir (Şahin, 2009:4-5).

1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Sınıflandırılması

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili sınıflandırmalarda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde kayıt dışı ekonominin sınıflandırılmasında daha çok beyan dışı ekonomi ve yer altı ekonomisi başlıklarına değinildiği görülmektedir. Ayrıca bu başlık altında kayıt dışı ekonomi incelenirken göz ardı edilmemesi gereken bir kavram olan kayıt dışı istihdam konusuna da değinilecektir.

1.3.1. Beyan Dışı Ekonomi

Beyan dışı ekonomi, vergi dairesine bildirilmesi gereken toplam gelirin beyan dışı tutulan kısmını oluşturur. Bu alanda belge kayıt ve düzenine uyulmaz. Hiç vergi mükellefiyeti oluşturmamak ya da mükellefiyet kaydı oluşturulmasına rağmen geliri olduğundan düşük göstermek bu gruba girmektedir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi beyan dışı ekonomi ile vergi kaçakçılığı aynı anlama gelmemektedir. Çünkü vergi kaçakçılığı bir tek gelir vergisi açısından değil, servet ve harcama vergileri açısından da gerçekleştirilebilmektedir (Akgül, 2004:17).

Geniş manada beyan dışı ekonomi, hukuki ve iktisadi vergi kayıplarının bütününe içine alırken, dar anlamda beyan dışı iktisadi faaliyetler ise yalnızca gelir vergisi yönünden vergi kaybını içermektedir (Azaklı, 2009: 10). Bu açıdan, geniş manada beyan dışı ekonomi, dar manada beyan dışı ekonomiyi de kapsamakta ve vergi kaçakçılığına göre daha geniş kapsamlıdır (Kanlı,2007:6).

Beyan dışı ekonomi, Kanlı (2007)'ya göre

- Gelir vergisi, katma değer vergisi ya da diğer vergilerden,
- Sosyal güvenlik primlerini ödemekten,
- Kanunlarla belirlenmiş düzenlemelerden (güvenlik standartları, asgari ücret v.b),

- İstatistikî amaçla düzenlenen anketlerin ve idari formların doldurulması gibi işlemlerden kaçınmak ve kamu idaresinden saklanan bütün yasal imalatlara karşılık gelmektedir.

Beyan dışı ekonomide bazı istisnai durumlar vardır. Vergi kanunlarınca vergi istisnaları ya da vergi muafiyetleri kapsamında olduğu için beyan edilme zorunluluğu olmayan ve bu nedenle de beyanda bulunulmayan gelirler, beyan dışı ekonomi kavramının bünyesinde yer almamaktadır. Vergi muafiyetleri ve vergi istisnalarına dâhil olan gelirlerden, aynı beyan dışı ekonomide var olan gelirler gibi vergi idaresinin haberi olamamakta, bunun nedenle devletin vergi kaybetmesine neden olunmaktadır (Önder,2012:10).

1.3.1.1 Yarı Kayıtlı Ekonomi

Yarı kayıtlı ekonomi, gayri resmi ekonomiye en çok sebep olan durum olmakla birlikte, yapılan ticari faaliyetlerde yasalara aykırı bir taraf bulunmamaktadır. Ancak yasal olan bu ticari faaliyetler sonucu kazanılan gelirler, daha az vergi ödemek ya da hiç vergi ödememek amacıyla kayıt dışı bırakılmaktadır (Önder, 2001:2).

Kazançlarını gizleyen mükellefler bütün sektörlerde bulunmakta ve kayıt dışılığın boyutları her sektörde kendine has yapısı içinde belirlenmektedir. Bazı sektörlerin faaliyetleri yapılarından dolayı tespit edilememekte ve böylece kayıt dışında kolayca tutulabilmektedir. İktisadi hayatı gözlemleyen herkesin hemfikir olduğu ve kazançlarının çoğunluğunu kayıt altına almadıkları, böylece daha az vergi ödeyen iş kollarını; Serbest meslek mensupları (Muhasebeciler, Doktorlar ve Avukatlar), oto galericiler, emlak komisyoncuları, kuyumcular, döviz büroları, kum ocakları, yüksek ücret alan ücretliler, oto tamir ve yedek parça sektörü, yüksek rant elde eden bina ve arsa sahipleri, gayrimenkulleri kiraya verenler, dayanıklı tüketim malları ve elektronik eşya ticareti yapan spotçular, sahte belge düzenleyenler, tarımsal ürün alıp satanlar şeklinde sıralamak mümkündür (Sugözü, 2010:15-17).

Yarı kayıtlı ekonomide, kanuni düzenlemeler ile muafiyet tanınan, istisna tutulan veya götürü kabul edilen kesim ile gelirlerini yasa dışı olarak beyan

dışında bırakan kesim bulunmaktadır. Bu vergi mükellefleri, vergi dairelerinin haberdar olduğu, vergi numarası bulunan, beyanname veren, defter tutan ve bir miktarda vergi ödeyen mükelleflerdir. Bunları kendi arasında ikiye ayırmak mümkündür (Önder,2001:1-2);

- 1) Gelirin Yasal Olarak Beyan Dışı Bırakılması
- 2) Gelirin Yasaya Aykırı Olarak Beyan Dışı Bırakılması

1.3.1.1.1. Gelirin Yasal Olarak Beyan Dışında Bırakılması

Gelirin yasal nedenler ile beyan dışı bırakılması, vergi yasalarındaki imkân ve boşluklardan mükelleflerin yararlanması veya alanına giren faaliyetlerden kendisini isteyerek ve bilerek alıkoyması veyahut muafiyet, istisna hadleri kapsamında faaliyetlerde bulunması olarak görülmektedir. Bu faaliyetler sonucunda kazanılan gelir, vergi yasalarının esas hükümlerine göre vergilendirilebilir olmakla birlikte, yine yasal düzenlemeler sonucu gelire muafiyet getirilmesi ya da bir bölümünün vergiden istisna tutulması sebebiyle, kısmi olarak veya bütünüyle beyan dışı bırakılmıştır. Devletin borçlanabilirliğini ve sermaye piyasasına teşvik sağlamak amacıyla menkul sermaye iratlarının bir bölümünün veya hepsinin vergi dışında tutulması da aslında elde edilmiş olan bu gelirlerin beyan dışı bırakılmasına neden olmaktadır. Götürü kabul edilen gelirlerde ise aslında hazineye sabit bir gelir sağlayabilmek için gelir tutarına bakılmadan mükelleflerden sabit miktarda bir vergi talep edilmekte ve gelirin bu sabit vergi miktarı tahsil edildikten sonraki kısmının beyan dışı tutulması söz konusu olmaktadır (Tunç, 2015:14).

1.3.1.1.2. Gelirin Yasalara Aykırı Olarak Beyan Dışı Bırakılması

Yasalara aykırı olarak beyan dışı bırakılan gelir, vergiye tabi olan mükelleflerin daha az vergi ödemek istemeleri veya vergi ödemek istememelerinden dolayı bir kısmı ya da tamamı kayıt dışı bırakılan gelirlerden oluşmaktadır. Burada kayıt dışında bırakılan gelir, hiç kayda girmeyen ekonomi unsurlarından farklıdır. Çünkü burada kayıtlı olan mükellefin, kayıtsız işlemleri söz konusudur. Gelirin kayıtlı olan mükellefler tarafından kayıt dışında tutulması aslında hemen hemen bütün sektörlerde görülen bir durumdur. Ancak kayıt dışılık

oranı sektörel yapıya göre değişebilmektedir. Sektör faaliyetlerinin hâsılat ve maliyetlerinin ölçülmesi ve denetlenmesi zorlaştıkça, sektörde kayıt dışılık oranı da artış göstermektedir. Alışverişte belge almayan veya fiş pazarlığı yapan tüketici, kira gelirlerini hiç beyan etmeyen ya da olduğundan düşük gösteren ev sahibi, sattığı malların bir bölümüne fatura düzenlemeyen tüccar veya sanayici, bordrodaki ücretinden daha yüksek ücret alan işçi, sattığı zirai ürünlerden stopaj yapılmasını istemeyen çiftçi, vb. kayıt dışı ekonomiden yarar elde etmekte ve kayıt dışı ekonomiden sorumlu bulunmaktadır (Kanlı, 2007:8).

1.3.1.2. Kayıtlara Girmeyen Ekonomi

Yarı kayıtlı ekonomik faaliyetlerin bir kısmı kayıt altında tutulurken kayıtlara girmeyen ekonomide iktisadi faaliyetler tamamen kayıt dışı kapsamda bulunmaktadır. Kayıtsız ekonomide aslında yasa dışı bir durum olmamasına rağmen, dolaylı olarak yasa dışı bir durum söz konusudur. Zira iktisadi faaliyetin kendisi yasal olmakla beraber sonucu itibariyle vergi ödenmediğinden yasa dışı bir durum doğmaktadır. Kısaca kayıtlara girmeyen ekonomi yasal olan icraatlar yoluyla kazanılan gelirin, tamamen kayıt dışı olması ve kazancın yanı sıra faaliyetin de kayıt altında olmaması anlamına gelmektedir. Hemen her yerde görülebilmekle birlikte genellikle büyük şehirlerde daha çok rastlanan bu iş kollarını şu şekilde sıralamak mümkündür: İşportacılar, iş takipçileri, sebze ve meyve satan tablacılar, seyyar hamallar, seyyar nakliyatçılar, belli bir iş yeri olmadan küçük imalat ve ticaret yapanlar, seyyar bilet ve jeton satanlar, kayıt dışı e-ticaret yapanlar, belli bir iş yeri olmadan canlı hayvan ticareti yapanlar, küçük çapta tamir ve bakım işleri yapanlar, resmi otopark dışındaki bölümleri otopark olarak işletenler gibi. Bu faaliyetlerin denetlenmesi ve kayıt dışına alınması zordur. Fakat bu faaliyetlerin küçük çapta olması, marjinal sektör olarak adlandırılmasına sebep olmakla birlikte, bu kişilerin yaptığı faaliyetlerin toplamı aslında kayıt dışılıkta önemli bir yer tutmaktadır. Bununla beraber yapılan bu iktisadi faaliyetler bütün bir şekilde kayıt dışı olduğundan, çalışanlar ve çalıştıranlarda kayıtsız durumdadır (Sugözü, 2010:17-18).

1.3.2. Yeraltı Ekonomisi

Yeraltı ekonomisi, Ceza Kanunlarına göre yasak kabul edilen faaliyetlerin gerçekleştiği ekonomi kesimidir. Bu faaliyetlerden elde edilen gelir “kara para” olarak tanımlanır. Yasadışı uyuşturucu madde imalatı ve ticareti, silah kaçakçılığı, yolsuzluk, fuhuş, kaçakçılık, rüşvet, tefecilik v.b faaliyetler şeklinde örneklenebilir. Hem ahlaki hem de teknik nedenlerden dolayı bu faaliyetler geleneksel olarak GSMH tahminleri dışında tutulurlar. Yasadışı bu faaliyetlerin Gayri Safi Milli Hâsıla tahminlerine dâhil edilmesi yerine bu kara paranın vergilendirilmekten öteye engellenmesi hedeflenir. Bu gibi faaliyetlerin gelir getirici olmaları ve ekonomide dolaşıma az çok dâhil olmaları gibi nedenlerle kayıt dışı ekonomi tahminleri kapsamına dâhil edilir (Akgül, 2004:18).

Vergiyi ortaya çıkaran olayın yasalar tarafından yasaklanması, vergi sorumluluğu ve mükellefiyet durumunun olmayacağı anlamını taşımamaktadır. Yasa dışı iktisadi faaliyetler hukuki kurallara göre yasaklanmış olmalarına rağmen vergi kaybı oluşmaktadır. Yani vergi kaybına sebep olan gayri yasal ekonomik faaliyetler mali olarak gelir yapıcı ekonomik faaliyetlerdir. Ancak yasak faaliyetler, şahısların malvarlığında artış meydana getirmesine rağmen vergi mevzuatında gelir şeklinde nitelendirilmemişse vergi dışı kalacaktır. Bu da mali anlamda vergi kaybı anlamına gelmeyecektir. Rüşvet, hırsızlık, yağma, kalpazanlık, dolandırıcılık, şantaj gibi. Vergiyi doğuran olay yasak olan faaliyetlerin yapılması ile meydana geliyorsa ve bu faaliyetler idarenin bilgisi dışında kalıyorsa vergi kaybı oluşturur. Bu da çoğunlukla yasak faaliyetlerin polislerce ortaya çıkarılması durumunda, vergi tarhına tabi tutulması şeklinde olur ve bunu önceden tespit edebilmenin imkânı yoktur. 30.09.1983 tarihli ve 90 sayılı ödünç para verme işleri hakkında kanun hükmünde kararnameye göre izin belgesi olmadan ödünç para verenler, tefeci olarak cezalandırılır ve bu şahısların gelirleri, (tefecilik sürekli biçimde yapılıyorsa) Gelir Vergisi Kanunu’nda (GVK) ticari kazanç şeklinde vergiye tabi tutulur. Yasa dışı suç ekonomisi ve kara para ekonomisi şeklinde isimlendirilen bu faaliyetler, Gayri Safi Milli Hasıla’ya dâhil edilmeyen ve kanunlar tarafından imal edilmesinin, dağıtılmasının ve tüketilmesinin yasaklandığı her türlü faaliyettir (Kösedağı, Bağdaş, 1999:14).

Literatürde Underground Economy olarak ifade edilen Yeraltı Ekonomisi kayıt dışı ekonomiyi meydana getiren unsurlar içerisinde önemli olmakla beraber farklı bir kavramdır. Farklı olması yasadışı faaliyetleri içermesinden kaynaklanmaktadır. Daha net ifade etmek gerekirse herhangi bir iktisadi faaliyeti kayıt altına almak için yapılması lazım gelen işlemlerin yapılmaması ile yapılması yasak olan ve kamu düzeninin oluşması ile direk veya dolaylı ilişkisi olan işlemlerin ya da fiillerin yapılması ve izlenmesi birbirinden farklı olan olgulardır. İlkinde fiilin gerçekleşmesini yasaklayan bir düzenleme bulunmamaktadır. Fakat sonuçlarının gelir getirici olması dolayısıyla vergiden korunmak için gizlenmektedir. Diğerinde ise fiilin kendisi suç özelliği taşıdığından dolayı gizlenmektedir. Bu gibi fiillerin işlenmesine neden olan faaliyetler ile bu faaliyetlerin sonuçları iktisadi olabilmektedir. Bu fiiller yeraltı ekonomisi kapsamında da yer almaktadır (Sugözü, 2010:19-20).

Tablo 1.1: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyet Türleri

Faaliyet Türleri	Parasal İşlemler		Parasal Olmayan İşlemler	
Yasal Olmayan Faaliyetler	Çalıntı Eşya Ticareti, Uyuşturucu Madde İmalatı ve Ticareti, Fuhuş, Kumar, Kaçakçılık vb.		Uyuşturucu Madde, Çalıntı Eşya ve Kaçakçılık Ürünlerinin Takası, Şahsi Gereksinimler için Hırsızlık, Şahsi Kullanım Amaçlı Uyuşturucu İmal Etmek	
	Vergi Kaçırma	Vergiden Sakınma	Vergi Kaçırma	Vergiden Sakınma
Yasal Olan Faaliyetler	Yasal Mal Ve Hizmet Üretimi Çerçevesinde Şahsi Çalışmadan Elde Edilen Ücret, Maaş vb. Gelirleri Göstermeme	Çalışan Sayısını Az Gösterme, Ödemeleri Düşük Göstermek vb.	Yasal Mal ve Hizmet Değişimleri	Kendi İşlerini Kendisi Yapma veya Çevreden Yardım Alma

Kaynak: Lippert ve Walker, 2004:72.

Tabloda yasal olmayan kayıt dışı ekonomi, parasal ve parasal olmayan faaliyetler şeklinde ikiye ayrılmıştır. Yine yasal olan işlemlerden kaynaklı kayıt dışı ekonomi de parasal ve parasal olmayan kayıt dışı ekonomi şeklinde ikiye ayrılmıştır. Ayrıca her iki tasnif de vergiden kaçırma ve vergiden sakınma şeklinde gruplandırılmıştır.

1.3.3. Kayıt Dışı İstihdam

Kayıt dışı istihdam kavramı literatürde ilk defa “enformel sektör” şeklinde 1970 senesinde Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından düzenlenen Dünya İstihdam Programı kapsamında düzenlenen Kenya Raporu’nda kullanılmıştır. Bu raporda formel yani kayıtlı sektörün karşılayamadığı açık işsizliğin enformel yani kayıt dışı sektör tarafından karşılandığı ve köylerden şehirlere göçün, beklendiği şekilde açık işsizliğe yol açmadığı vurgulanmıştır. Avrupa Birliği’nce 1998 senesinde hazırlanan raporda ise kayıt dışı istihdam, nitelik bakımından yasal olan ancak ilgili kamu kurumlarına bildirilmeyen ücretli faaliyetler şeklinde tanımlanmıştır. Daha geniş kapsamlı şekilde kayıt dışı istihdam; resmi ve gayri resmi sektörlerde uygulanan ekonomik faaliyetlerde kendi adına veya ücretli şekilde çalışan ve bu faaliyetleri kamu kayıtlarına yansımayan ve istatistiki olarak tam hesaplanamayan istihdam türlerinin tümünü ifade etmektedir (Uğur, Alacahan ve Berkün,2014: 58-59).

Kayıt dışı istihdam, sosyal güvenlik açısından niteliği itibariyle yasal işlerde çalışarak istihdama katılan kişilerin, çalışmalarının gün veya ücret olarak ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmemesi ya da eksik bildirilmesi olarak da tanımlanabilir. Bu tanıma göre 3 türlü kayıt dışı çalışma söz konusudur.

Bunlar,(http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam);

- Çalışanların S.G.K’na hiç bildirilmemesi
- Çalışma günlerinin eksik beyan edilmesi
- Sigorta primine esas kazanç tutarının eksik bildirilmesi

1.3.3.1. Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri

Kayıt dışı istihdamın yüksek olduğu ülkeler enflasyonun yüksek olduğu, adil gelir dağılımının olmadığı, etkili ekonomik denetimlerin uygulanmadığı gelişmekte olan ülkelerdir (Dura, 1997:6).

Kayıt dışı istihdama neden olan makro faktörler sosyal, ekonomik, idari-mali şeklinde üç açıdan değerlendirilmektedir (Azaklı, 2009:26). Kayıt dışı istihdama neden olan sosyal faktörler nüfus artışı, göç, işsizlik, şehirleşme ve

emekli, dul-yetim aylığı alan kişilerin istihdamıdır. Enflasyon, iktisadi krizler, sektörel yapı, rekabet gücü, gelir dağılımı ise ekonomik faktörlerdir. Kayıt dışı istihdama neden olan idari ve mali faktörler ise denetim eksikliği, vergi sistemi, vergi yükü ve siyasal yapı şeklinde sayılabilir (Aydemir, 1995:68). Bu görüş yanlış olmamakla birlikte eksiktir. Zira kayıt dışı istihdam kavramı yalnızca makro yaklaşımla ele alınırsa eksik bir yaklaşım olacaktır. Kayıt dışı istihdamı doğuran faktörler toplumsal bir süreçtir. Faydasını maksimize etmeye çalışan işçiler kazançlarını, kar maksimizasyonu düşünen firmalar ise karlarını devletle paylaşmayı istemedikleri müddetçe kayıt dışı istihdam kaçınılmazdır (Aydın, 2006:165-166).

Kayıt dışı istihdama neden olan faktörlerin bilinmesi, gereken tedbirlerin alınması ve kayıt dışılığın negatif etkilerinin en aza indirilebilmesi için oldukça önem taşımaktadır. Kayıt dışılığa yol açan birçok unsur söz konusu olmakla birlikte, kayıt dışı istihdamın doğmasında nispeten etkisi daha fazla olan faktörler yoksulluk, genç yaşta emeklilik, gelir eşitsizliği, işsizliğin fazla olması, eğitim seviyesinin düşük olması, yetersiz denetimler, işletmelerin büyük çoğunluğunun küçük ve orta ölçekli işletmeler olması, vergilerin yüksek olması ve çalışanlardan yapılan sosyal güvenlik kesintileri şeklinde sıralanabilir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na göre ise kayıt dışı istihdamın fazla olmasının nedenleri şu şekilde sıralanabilir. Kalaycı ve Kalan (2017);

- İşverenlerin, bürokratik işlemler ve yüksek maliyet gibi sebeplerle gayri resmi yollara başvurmaları,
- İşçilerin, işsiz kalma endişesi ve sosyal güvenlik hizmetlerinden yeterince tatmin olmamaları,
- Devletin kurum ve kuruluşları arasında koordinasyon eksikliği.

1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri

Kayıt dışı ekonomi her şeyden önce nizamsızdır. Kayıt dışı ekonominin iştirakçileri (işveren, işçi ve mal ve hizmet alıcısıyla satıcısı) iktisadi faaliyetlerini kamudan gizleyerek kamunun zorunlu kıldığı bütün kanun ve yaptırımlardan kurtulma imkânına sahip olmaktadır. Kayıt dışı istihdam edilen işçi; asgari

ücret, iş güvenliği, azami çalışma süresi, ek işte çalışma yasağı ve iş ve işçi sağlığı standartları gibi birçok haktan yararlanamamaktadır. Çünkü bu haklar kayıtlı ekonomilerde kamu idaresi ve/veya işçi sendikaları tarafından sağlanmaktadır. Kayıt dışı çalışan tüketici ve işverenler ise ruhsat alma, çevre koruma gibi resmi prosedürlere uymak zorunluluğundan kurtulmaktadır. Kayıt dışı ekonomide ortaya konan işlemler vergilendirilmemiştir. İşçiler ve işverenler arasında devletin mali rolüne karşı kurulan bir tür anlaşma söz konusudur. Çünkü kayıtlı ekonomideki iş ilişkisinde işveren vergi sorumlusu olarak işçi adına sigorta primi yatırmak ve gelir vergisi stopajı yapmak zorundadır. Bu tür işlemler işçilik maliyetlerini yükseltmektedir. Ancak işveren, işlemlerini kayıt dışında tutarak işçilik maliyetlerini azaltma imkânı elde etmekte ve devlete ödemesi gereken paranın bir miktarını işçinin net ücretine yansıtmak suretiyle devlete karşı ittifakın oluşturulmasını sağlamaktadır. Yapılan işin kayıt dışında bırakılması ile işçiler, sosyal güvenlik, azami çalışma süresi, asgari ücret, iş ve işçi sağlığı standartlarından faydalanamamakla birlikte eline geçen net ücretin kısa vadede artış göstermesi sebebiyle bütün bu maliyetlere rağmen ittifakı kabul etmektedir. Kayıt dışı ekonominin bir başka temel özelliği de ölçülemezliktir. Kayıt dışı olarak yapılan işlemler, kamunun bilgisinin dışında ortaya çıkarıldığı için ekonomiyle ilgili hesaplamalara, (örneğin milli gelir hesaplarına) doğrudan yansıtılamamaktadır (Altuğ, 1999:11).

Kayıt dışı ekonominin tanımında yer alan beş unsur kayıt dışı ekonominin özelliklerini de belirtmektedir. Bu temel özelliklere aşağıda yer verilmiştir (Özsoylu, 1996:10).

1.4.1. Ahlaki Normlara Aykırılık

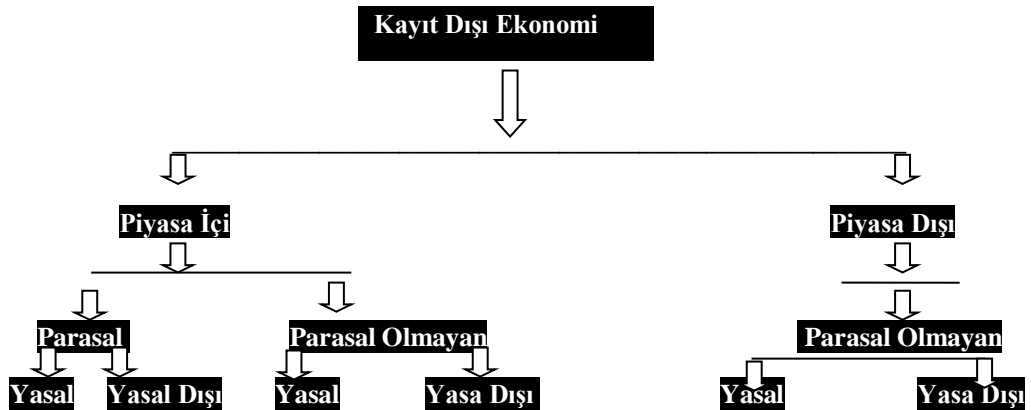
Bazı ekonomik faaliyetler yasal olmakla birlikte ahlaki değerlere uygun olmayabilir. Bu tür faaliyetlerden, bireyin kendisini (fuhuş) ya da organlarını pazarlaması, yalan beyanlarla satıcının alıcıyı kandırması gibi durumlar bu kritere göre kayıt dışı iktisadi faaliyetler kapsamı içerisinde yer almaktadır (Yetim, 1999:9).

1.4.2. Yasalara Aykırılık

Ekonomik faaliyetlerin yasal olması ya da olmaması faaliyetin yapıldığı ülke kanunlarına göre belirlenmektedir. Örneğin; Türkiye’de kanunlar tarafından yasaklanmış kumarhane işletmeciliği, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde yasaldır. Bir faaliyetin yasalara aykırılığı o ülkenin hukuki kurallarına göre belirlenmektedir. Kayıt dışı ekonomi; hukuki olarak yasal olmayan bütün hareketleri içermekle birlikte, yasalara uygun olan fakat beyan edilmemiş ya da ölçülemeyen faaliyetleri de kapsamaktadır. Öyle ki yeraltı sektörü diye tabir edilen suç ekonomisi kayıt dışı ekonominin bir parçasıdır (Yetim, 1999:9).

1.4.3. Ekonomik Sisteme Uygunluk

Ekonomik sisteme uygunluk serbest piyasa ekonomisinin olmadığı 1990 öncesi Doğu Bloğu ülkelerindeki durumu açıklamak için kullanılmıştır (Yetim, 1999:10). Bu ülkelerde bütün üretim araçları devlete ait olup, özel sektörde yapılan bütün üretimler kayıt dışı olarak kabul edilmiştir. 24 Ocak 1980 kararları öncesi Türkiye’de döviz ile alış verişi yapılan sigara ticareti gibi faaliyetler kayıt dışı ekonomi kapsamında kabul edilirken, bugün bu gibi ticari faaliyetler sisteme uygun olarak kabul edilmektedir. Bu bilgiler ışığında kayıt dışı ekonominin tam anlamıyla anlaşılabilmesinde şekil 1.1’deki şema yardımıyla oluşturulacak olan kayıt dışı ekonomi modeli faydalı olacaktır. Şekil 1.1’de kayıt dışı ekonomi; piyasa içi ve piyasa dışı ekonomi şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

Şekil 1.1: Kayıt Dışı Ekonomi Modeli

Kaynak: Ilgın, 1999:13.

Piyasa içi kayıt dışı ekonomi, piyasanın arz ve talep koşullarında fakat kayıt altına alınmadan yapılan üretim, tüketim ve dağıtım işlemlerinden oluşmaktadır. Değişimin parasal olması ya da aynı olmasına bağlı olarak piyasa içi kayıt dışı ekonomi; parasal ve parasal olmayan şekilde ikiye ayrılmaktadır. Piyasa içi parasal ya da parasal olmayan kayıt dışı ekonomiler, hali hazırdaki kanunlara göre yasal olan ve yasal olmayan kayıt dışı ekonomi ayrımına (örneğin kaçak lokanta işletme yasal iken, kaçak kumarhane işletme illegal olmaktadır) tabi tutulmaktadır. Kayıt dışı ekonominin bir diğer bölümünü oluşturan piyasa dışı kayıt dışı ekonomi; parasal olmayan faaliyetlerden oluşmaktadır. Fakat bu parasal olmayan piyasa dışı kayıt dışı ekonomide ülkedeki kanunlar karşısındaki durumuna göre, yasal ve yasal olmayan parasal olmayan kayıt dışı ekonomi olmak üzere ikiye ayrılır. Örnek verecek olursak; evde aile içi tüketime yönelik yetiştirilen domates yasal parasal olmayan piyasa dışı ekonomi kapsamında kabul edilirken, şahısların kendi kullanımı için yetiştirdiği hint keneviri, marijuana veya afyon yasadışı parasal olmayan piyasa dışı kayıt dışı ekonomi kapsamında kabul edilmektedir (Ilgın, 1999:12-15).

1.4.4. Gelir ya da Fayda Elde Etme

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin piyasa içerisinde bir kimliğe sahip olması gerekir. Faaliyeti ortaya koyan kişilerin bir fayda sağlamaları veya gelir elde etmeleri gerekmektedir. Aksi halde iktisadi kavramdan söz etmemiz imkân dâhilinde olmayacaktır. Ev hanımlarının evde çocuk bakması ile bir gelir değil fayda söz konusu olmaktadır. Ev hanımının çalışması durumunda çocuğun bakımı için bir bakıcı tutulması ya da çocuğun bir kreşe yazdırılması gerekecektir ki bu da piyasada istihdam sağlayacak ve bu durum aile için gider anlamına gelecektir. Ev hanımının çocuğuna bakması hane halkınca üretilen, fiyatlama ya da vergilendirme amacı olmayan yasal bir kayıt dışı ekonomiye örnek oluşturmaktadır (Özsoylu, 1996:11).

1.4.5. İstatistiksel Olarak Ölçülemezlik

İstatistiksel olarak ölçülemezlik kayıt dışı ekonominin esas belirleyici özelliklerinden birisidir. Eğer faaliyet milli gelir hesaplamalarına doğrudan ve net olarak yansıtılamıyorsa, kaynağı kanunlar tarafından suç olarak kabul ediliyor olsa dahi, kayıt dışı ekonomi kapsamında yer alacaktır. Kayıt dışı ekonominin en önemli olumsuzluklarından birisi ulusal hesaplamalarda yer almamasından dolayı, kamunun hareket alanını kısıtlaması ve gelecek dönemlere yönelik yapacağı planlamalarda ve uygulamalarda kamu idaresini yanılgıya düşürmesidir (Özsoylu, 1996:11).

1.5. Kayıt Dışı Ekonominin Ortaya Çıkış Nedenleri

Kayıt dışı ekonomiyi doğuran ana nedenleri iktisadın tanımında bulmak mümkündür. İktisadın tanımına göre kaynakların kıt olmasıyla beraber, insan ihtiyaçları sonsuzdur. Bu sonsuz ihtiyaçlar insanları kayıt dışı iktisadi faaliyetler yapmaya sevk etmektedir. İnsanlar bunun tersi davranış sergilediklerinde yani kayıtlı ekonomiye sadık kaldıklarında vergi yükü artmakla birlikte tasarruf ve harcamalara ayıracakları pay azalmaktadır. İnsanların kazancının artmasıyla beraber tüketim seviyeleri yükseliş göstermekte ve tüketim düzeylerindeki bu yükselişin vergi gibi kesintilerle azalmasına razı olmayıp vardıkları üst tüketim seviyesinden daha alt seviyelere yani eski tüketim düzeylerine geri dönmek istemeyeceklerdir. Buna mukabil kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yöneleceklerdir. Kayıt dışı ekonomiyi meydana getiren ve geliştiren nedenlerin saptanabilmesinin yolu ancak toplumun ekonomik, sosyal ve mali açıdan bütünsel olarak incelenmesinden geçmektedir. Kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörler ülkenin gelişmiş olma seviyesi, ülke ekonomisinin istikrarı ve makroekonomik veriler ışığında ülkelere göre değişebilmekte ya da aynı ülkede zaman içerisinde de değişebilmektedir. Kayıt dışı ekonomiye sebep olan faktörlerin belirlenmesi, bu konuyla mücadelede kullanılacak politikaların etkinliğinin artırılabilmesi için yüksek öneme sahiptir. Kayıt dışı ekonominin nedenlerinin bilinmesi, kayıt dışı ekonominin en aza indirilmesi için gereken verimli ve tutarlı önlemlerin alınması açısından önemlidir. Dünya genelinde tamamen ortadan kaldırılamayan ve Türkiye’de yüksek seviyelere ulaşmış olan vergideki kayıp ve kaçakların

sebeplerini incelediğimizde karşımıza çıkan en önemli sebepler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Baytar, 2006:8);

- Mali Nedenler
- Siyasi Nedenler
- Ekonomik Nedenler
- Sosyal Nedenler
- Çalışma Hayatından Kaynaklanan Nedenler
- Teknolojik İlerlemeden Kaynaklanan Nedenler

1.5.1. Mali Nedenler

Kayıt dışı ekonominin yaygınlığına bakıldığı zaman, genel itibariyle kayıt dışı ekonominin yüksek olduğu ülkeler, enflasyonun uzun süreli sorun olduğu, mükellefler üzerindeki vergi yükünün yüksek olduğu, ekonomik regülasyonun fazla olduğu, vergi cezalarının yüksek yoğun olduğu ülkelerdir. Ülkenin ekonomik yapısı, ekonomi politikası, işsizlik gibi iktisadi unsurların gayri resmi ekonomi üzerine etkisinin olduğu söylenebilir. Diğer yandan teoride şahısların gayri resmi ekonomiye yönelmelerinde enflasyon ve rasyonel birey davranışları gibi temel sebeplerin rol aldığı ifade edilmektedir (Şahin,2009:37).

Kayıt dışı ekonomiyi oluşturan mali etkenler vergi idaresi ve denetiminden kaynaklanan nedenler, vergi oranlarının yüksekliği ve vergiye karşı direnç, muhasebe hizmetlerinin yetersizliği, vergilendirme ortamının belirsizliği başlıkları ile incelenecektir.

1.5.1.1. Vergi İdaresi ve Denetiminden Kaynaklanan Nedenler

Kayıt dışı ekonomiyi meydana getiren en önemli sebeplerden biri, etkili bir vergi idaresinin olmaması ve vergi denetiminin yeteri şekilde yapılamamasıdır. Kayıt dışı ekonomiyi engellemek için üzerinde durulması gereken en önemli faktör denetim mekanizmasının verimliliğidir. Mükelleflerin etkin bir denetleme

mekanizmasının olmadığını bilmeleri, kendilerini daha çok vergi kaçırmaya ve bu konuda daha cesaretli davranmaya sevk edecektir.

Vergi denetimi; gerçek ya da tüzel kişilerin gerçekleştirdikleri iktisadi faaliyetlerde, vergi kuralları ve ilgili kanunlara uyup uymadıkları, başka bir deyişle yasalara uygun davranıp davranmadıklarının saptanması işlemi şeklinde tanımlanabilir. Denetim varsa insanlar yasalara uygun hareket ederler. Denetimin etkinliği ve yapılan denetimlerin beklenen sonuçları vermesi etkili bir denetim mekanizmasının varlığıyla doğru orantılıdır. Vergi denetimi ve vergi güvenliğine dair mekanizmaların etkili olmaması ve teknolojik altyapının istenen seviyelere varamaması kayıt dışı ekonominin kavranmasındaki en önemli engellerdir. Vergi denetimi, vergi kaçak oranlarının azaltılması, kayıt dışı ekonominin en aza indirilmesi, vergisini veren mükellefle vermeyen mükellef arasındaki adaletsiz rekabetin önlenmesi, devletin vergi kazançlarının yasalara uygun şekilde toplanarak iktisadi istikrarın devamlılığının sağlanması ve yasaların uygulanmasıyla devlet otoritesinin korunmasına katkıda bulunmaktadır (Karatay, 2009:39). Bu kapsamda değerlendirilecek nedenler, çoğunlukla vergi sistemindeki ve vergi idaresindeki sorunlardan ötürü meydana gelmektedir. Vergiye dair yasaların yönetmeliklerin ve tebliğlerin gerçek anlamda açık ve anlaşılır olmaması ve bunların sık sık değişikliğe uğraması, mükellefler tarafından düzenlemelerin takip edilmesinde rastlanan zorluklar, mükelleflere sağlanan muafiyetler, vergi istisnaları, genel bütçe gelirleri kapsamında olmayan fakat devlet tarafından yasal zorunluluk şeklinde alınan katılım payları, vergi idarelerinin etkisizliği ve bu etkin olmayan yapıdan kaynaklı denetim zorluğu, denetimlerin sık yapılmaması gibi sebepler mükellefleri kayıt dışına itmektir. Bürokratik yapıdan kaynaklanan karmaşık yapı, çok başlı yapının sebep olduğu denetim yetersizliği ve birimlerin kendi aralarındaki koordinasyon eksikliği gibi sebepler de kayıt dışı faaliyet yapan kesimin tespit edilmesini ve kayıtlı hale getirilmesini güçleştirmektedir (Bulut, 2007:33).

Yasa dışılığı engelleyemeyen ya da kanunların uygulanmamasını hoş gören idari bir yapının vergi sistemini hakkıyla uygulaması veya etkinleştirilmesi beklenemez. Devletin belirlediği kurallara uymak gerekmektedir ve bu kurallara

uyulmadığı takdirde kişilere gerekli yaptırımlar uygulanmalıdır. Yaptırımların uygulanmaması kuralların hiçe sayılmasına sebep olur ve tüm bu süreç aslında bir eğitim sürecidir. Hukuk devletinde ve demokratik yapı içinde hayatını sürdüren insanlar, kurallara hep birlikte uymaya azami dikkat göstermek ve bunu öğrenmek zorundadırlar. Devlet kuralların yerine getirilmesi için yeterince özverili olmazsa, toplumda kuralsız yaşam alışkanlık haline gelir (Doğrul, 2011:47).

Vergi denetiminde etkili bir yapının oluşturulması için bu denetimleri yapan devlet görevlilerinin kalifiye eleman olması tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda vergi incelemesi yapan yetkililerin sayıları yetersiz ise bu sayının artırılması gerekir (Baytar, 2006:20). Zira tek başına vergi kanunlarının mükemmel olması yeterli değildir. Bu kanunları hayata geçirecek ve denetimleri yapacak birimlerin yeterli olmaması veya gerekli özelliklere haiz olmaması, vergilerin etkili bir biçimde toplanmasına engel teşkil edecektir. Türkiye’de, mükellefler ve vergi denetmenlerinin sayısı arasında ciddi bir uçurum bulunmaktadır. Vergi denetimi yapan personellerin sayıca azlığı, vergi inceleme oranlarını ciddi oranda düşürmektedir. Kayıt dışı ekonomiye karşı yeterli düzeyde mücadele etmek için Türkiye’de gelir idaresinin ve vergi denetiminin yeni bir yapıya kavuşturulması elzem bir hal almıştır (Tunç, 2015:35).

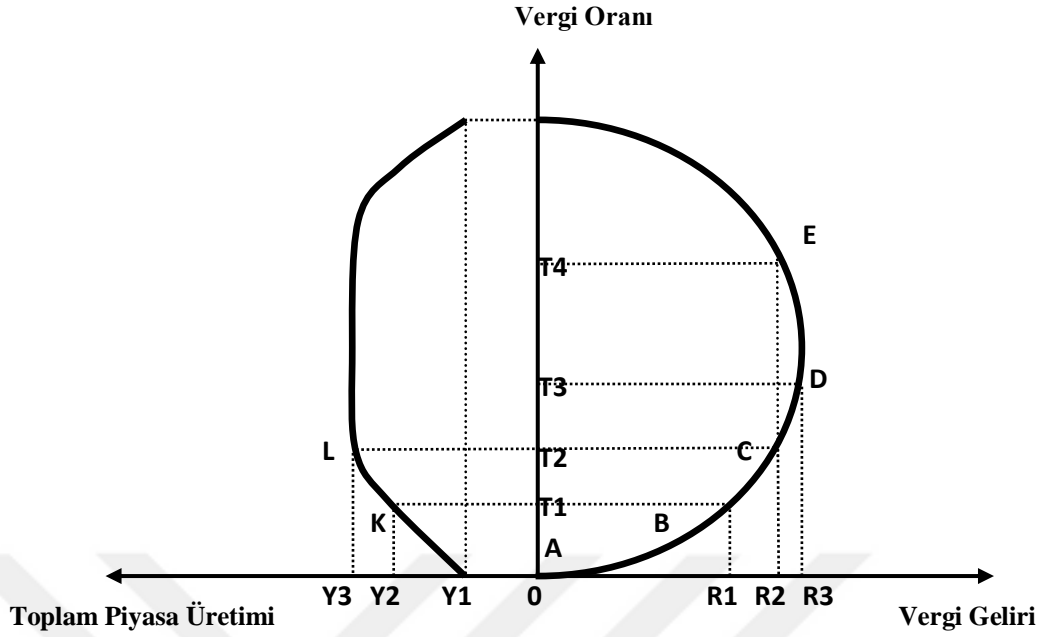
1.5.1.2. Vergi Oranlarının Yüksekliği ve Vergiye Karşı Direnç

Vergi ödemek insanların hoşuna gitmeyen bir durumdur. Bundan dolayı insanların bir bölümünde vergi ödemeye karşı sürekli bir tepki durumu söz konusudur. Çünkü vergi gelir ya da servetlerinde bir kısım azalmaya neden olmaktadır. Bu nedenle, insanların vergi ödemekten imtina etmeleri insan fitratı gereği doğal bir tepkidir (Sarıkaya, 2007:12).

Kayıt dışı ekonomi ile vergi oranları arasında doğru oranlı bir ilişki söz konusudur. Gelişmekte olan ülkelerde vergi oranlarının, gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olması, bu ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutunu büyütüştür. Kayıt dışı iktisadi faaliyetlerin artmasında önemli bir etken olan yüksek vergi oranlarının aşağıya çekilmesinin kayıt dışı ekonominin azalmasında önemli rol oynayacağını ileri sürebiliriz (Dinçer, 2007: 40).

İnsanlar kazandıkları gelirlerinin kayda değer bir kısmını devlete vergi olarak ödemek konusunda isteksizdirler. Bireylerde vergi ödeme konusunda doğal bir tepkisi söz konusudur. Bundan dolayı vergi konusu tanımlanırken, verginin tek taraflı bir durum olduğu düşünülerek hareket edilmiştir. Devletler vergi oranlarının yüksek olmasına ve uygulanan vergi politikalarına karşı bazı istisna ve muafiyetler uygularlar. İnsanlar bu uygulanan istisna ve muafiyetlerden yararlanamamaları durumunda, kendilerini sisteme dâhil olarak düşünmeyip vergi kaçırma ve vergiden kaçınma yoluna başvururlar. Bu uygulamalar toplumun genelini memnun eden bir adil uygulama ile uygulanmalıdır. Vergi ödeyenleri rahatsız eden konular arasında; vergi sisteminin karmaşık oluşu, adaletsiz oluşu, vergi dairelerinin etkin olmaması, yüksek vergi oranları sayılabilir. Bu nedenler de mükellefleri kayıt dışına itmektir. Toplumun vergi ödemede daha pasif ve gönülsüz davranmasına sebep olan konulardan biri de devletin vergi kazançlarının usulsüz harcadığı yönündeki yaygın görüştür. Kayıt dışı ekonominin bir diğer nedeni katma değer vergisi oranlarının yüksek olmasıdır. Hal böyleyken fatura-fiş pazarlığı giderek artmakta ve belgesiz alışveriş oranı yükselmektedir. Sonuç olarak da KDV oranlarının daha aşağı çekilmesi bu pazarlıkların azalmasına vesile olacaktır (Tunç, 2010:54).

Vergi oranlarının iktisadi faaliyetlere etkisi teorik olarak bazı çalışmalarla kanıtlanmıştır. Bu çalışmalar içerisinde en çok bilinen Arthur Laffer tarafından yapılan, arz yönlü ekonominin en önemli etkeni olan vergi oranları ve vergi gelirleri arasındaki ilişkidir. Bu çalışmaya göre vergi oranları belli bir noktadan sonra vergi gelirlerini düşürecek. Vergi oranları optimal noktanın üzerine çıktığında vergi gelirleri azalacak, çünkü bireyler çalışıp yüksek oranda vergi ödemek yerine vergi ödemedi kazanç elde etmenin yollarını arayacaklardır. Artan vergi oranları sebebiyle, esasında yapılan iktisadi faaliyetlerde azalma olmaz fakat vergi oranlarının yüksekliği dolayısıyla insanlar kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye yönelirler. Böylece kayıtlı ekonominin boyutu küçülüp kayıtsız ekonominin boyutu büyüyecektir (Bulut, 2007:27).

Şekil 1.2: Haldun-Laffer Eğrisi

Kaynak: Sugözü, 2010:91.

Grafiğin sol tarafında vergi olmadığı varsayımı ile piyasadaki toplam üretim Y_1 seviyesindedir. Vergi oranlarının artması ile toplam piyasa üretimi de artış gösterir. Çünkü devletin elde ettiği vergi gelirleri ile tam ve yarı kamusal sunumda bulunması sonucu özel sektör faaliyetlerinde pozitif gelişmeler oluşur ve GSYH artar. Ancak L noktasından itibaren yüksek vergi oranlarından dolayı toplam piyasa üretimi düşer. Bunun sebebi yüksek vergilerin fiyatlara olumsuz etki etmesidir. Grafiğin sağ tarafı ise vergi gelirleri ile vergi oranları arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Vergi oranlarının D noktasına kadar yükselmesi beraberinde vergi gelirlerini de artırır. Ancak D noktasından sonra vergi gelirlerinde oluşan artış insanların boş durmayı, çalışmaya tercih etmesine neden olur. Buna “Laffer Etkisi” denilmektedir. Bu hipoteze göre toplam piyasa üretiminde yüksek seviyeye düşük vergi oranları ile ulaşılabilir (Sugözü, 2010: 91).

1.5.1.3. Muhasebe Hizmetlerinin Yetersizliği

Mükelleflerin vergi beyan ve kayıtlarını yasalar çerçevesinde yapmak ve devlet ile mükellef arasında ilişkiyi sağlamak bu konuda resmi aracılık yapmak serbest muhasebeci ve mali müşavirlerin görevidir. Serbest muhasebeci ve mali

müşavirler vergi daireleri ve mükellefler arasında yaptıkları bu aracılık sayesinde vergi kaybının azaltılması konusunda önemli bir rol oynarlar. Vergi kaybının önlenmesinde özellikle sahte fatura düzenlenmesinde ya da düzenlenen fatura sahte değilse bile mal temin edilirken fatura miktarının yüksek yazılması bu yolla maliyet ve giderlerin yüksek gösterilmesi noktasında serbest muhasebeci ve mali müşavirlere büyük görevler düşmektedir (Tecim, 2008:16).

Mükellefler ile vergi daireleri arasında köprü görevi yapan serbest muhasebeci ve mali müşavirler vergi kayıplarının engellenmesi ve kayıt dışılığın azaltılması konusunda oldukça önemli role sahiptirler. Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirlik hizmeti verenlerin bu konuda oldukça hassas ve dikkatli olmaları gerekmektedir. Bu konuda dikkat ve hassasiyet göstermeyenler hakkında ağır yaptırımlar uygulanmalıdır (Kıldış, 2000:8).

3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'nun 1.maddesinde meslek grubunun görevleri ile ilgili olarak kanunun amacı hakkında şu ifade geçmektedir. “Madde 1: *Bu Kanunun amacı, işletmelerde faaliyetlerin ve işlemlerin sağlıklı ve güvenilir bir şekilde işleyişini sağlamakla, faaliyet sonuçlarını ilgili mevzuat çerçevesinde denetlemeye, değerlendirmeye tabi tutarak gerçek durumu ilgililerin ve resmi mercilerin istifadesine tarafsız bir şekilde sunmak ve yüksek mesleki standartları gerçekleştirmek üzere düzenlemektir.*” denilmektedir.

Kanunun amacından da anlaşıldığı üzere muhasebeciler işletmelerin doğru ve düzenli bir şekilde işleyişini sağlayıp, ilgili mevzuatlara göre denetlemek ve bu işlemleri ilgili resmi birimlere sunmak ile görevlidirler. Ayrıca müşavirler görevlerini yerine getirirken mükellefleri mevzuatlar hakkında en iyi şekilde bilgilendirip, uyarmalıdır (Çağlar,2011:18-19).

1.5.1.4. Vergilendirme Ortamının Belirsizliği

Kayıt dışı ekonomiye sebep olan mali nedenlerden bir diğeri vergi ortamının belirsizliğidir. Adam Smith'in “Ulusların Zenginliği” kitabında söz ettiği vergide kesinlik prensibine göre, mükellefin ne kadar vergi ödeyeceğini, ne

zaman ve ne şekilde ödeyeceğinden önceden haberdar olması gerekmektedir (Tecim, 2008:15).

Vergi ödeyen mükellefin yasalarda değişiklik olmadığı halde, uygulamadan kaynaklı farklı işlemlere tabi tutulması, siyasi tutum ve iktisadi gerekçeler ile sık aralıklarla çıkarılan vergi afları veya getirilen ek vergi yükü bu mükellefleri vergi yasalarına uymamaya itmektedir. Ayrıca sık sık çıkarılan vergi afları zaten vergi ödemekten kaçınan kişilere cesaret vermektedir. Bu durum vergi sorumluluklarına uymaktan kaçınan mükelleflerin yararına olmakta, onların kayıt dışı çalışmalarına neden olmakta, bu da adeta devletin onlara bir ödülü olmaktadır (Kırcı, 2006:35).

Vergi kaçışını artıran sebeplerden biri de yürürlükteki vergi mevzuatının ülkenin ekonomik, mali, sosyal gereksinimlerine cevap vermemesi, kolayca anlaşılabilir bir yapıya sahip olmaması, istikrarsız ve sürekli değiştirilme ihtiyacı duyulan bir yapıya sahip olmasıdır. Bu sebeple vergilendirmede basitlik çok mühim olup, vergi idaresi ve mükelleflerin işini rahatlatmaktadır (Dinçer, 2007: 41-42).

Türkiye’de uygulanan vergi mevzuatı, birçok sayıdaki yasa hükmü, Bakanlar Kurulu Kararları ve genel tebliğle, vergi uzmanlarının dahi takip etmekte ve uygulamakta güçlük çektiği bir yapıya sahiptir. Mükerrer, geçici ve değiştirilen maddeler vergide olması gereken açıklık prensibine zarar getirmektedir. Bundan dolayı vergi yasalarının elden geçirilip güncellenmesi gerekmektedir. Öte yandan vergi çeşitliğinin ve sayısının çok olması ve vergi dağınıklığı sistemin belirlilikten uzak ve dağınık olmasına sebebiyet vermektedir. Bu dağınıklık bireysel vergi yükünü artırmakta ve çifte vergilendirmeye sebep olmaktadır. Bu durum mükellefler açısından vergileri anlaşılabilir duruma sokmakta ve vatandaşın vergi ödeme isteğini azaltıp hem vergi gelirlerini azaltmakta hem de vatandaşın vergiye muhalif olmasına sebep olmaktadır. Ülkelerde çoğu zaman uygulamaya konan vergi afları, vergi ödemekten kaçınan vatandaşın vergi ödeme konusunda tembel davranmasına sebep olmakta ve vergisini zamanında ödeyen mükellefler ile diğer mükellefler arasında eşitsizliğe

sebeptir. Bu aflar bireylerin kanunlar karşısında eşit olmamasına sebep olmakta ve eşitlik ilkesine aykırı olmaktadır. Afların her zaman değil, gerekli durumlarda toplumun bütününe ilgilendirecek şekilde uygulanması gerekmektedir (Çağlar, 2011:16).

1.5.2. Siyasi Nedenler

Kayıt dışı ekonominin oluşmasına sebep olan, büyüyen ya da yok edilmesini güçleştiren sebeplerden biri de kayıt dışı ekonominin çoğu zaman politik himayeye sahip olması şeklinde düşünülebilir. Politikacıların tekrar seçilebilmek için taşıdıkları oy kaygısı, oy potansiyeli yüksek olan seçmen gruplarının, ekonomik anlamda zor duruma düşmelerine sebep olacak uygulamalardan uzak durmalarına ve bu kesimlerin kayıt dışı işlerinin bir bölümüne göz yummalarına neden olmaktadır. Örneğin; birçok seçmenin küçük esnaf ya da çiftçi olduğu ülkemizde kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmenin siyasal faturası ağır olabilmektedir. Bundan dolayı ülkemizde götürü ve basit usulde vergi ismiyle kayıt dışı ekonominin kısmen yasal çerçeveye sahip olduğunu söyleyebiliriz (Işık ve Acar, 2003:122).

Dünyanın her yerinde vergi veren bireylerin en çok önemstedikleri konulardan birisi de ödenen vergilerin ne şekilde ve nelere harcandığıdır. Vergi konusuna dair uygulanan bütün uygulamalar yerinde olsa bile, vatandaşta toplanan vergilerin amacına uygun kullanılmadığı hissi uyanırsa, vatandaş vergi ödemeye karşı direnç geliştirecektir. Bu da o anlama geliyor ki devletin yaptığı harcamaların ya da vergi gelirlerini ne şekilde kullandığının kayıt dışı ekonominin seyri (azalması ya da artması) üzerinde direk bir etkisi bulunmaktadır (Bulut, 2007:36).

Ne oranda vergi alınacağı, vergiye tabi konuların neler olacağı, hangi kesimlerde ne kadar vergi toplanacağı gibi kararlar siyasi kararlardır. Böylece siyasiler oy kaygısı nedeniyle kimi seçmenlerin kayıt dışı faaliyet yapmalarını görmezden gelmektedir. Bu tutum kayıt dışı ekonominin siyasilerin korumasına girmesine neden olmaktadır. Siyasi tutum sebebiyle gelişen kayıt dışı faaliyetleri yok etmek daha zordur (Önder, 2012: 40).

Vatandaşlar arasında hâkim olan düşüncelerden birisi de suiistimal ve adam kayırma durumunun olduğudur. Bu kanaat bireyler de vergi cezalarının dost ahbab ilişkisi ya da menfaat ilişkisi çerçevesinde halledilebileceği kanısını oluşturmaktadır. Verginin esasen vatandaşlara verilen kamu hizmetlerinin bir karşılığı olduğu anlatılamamış, ödenmeyen vergilerden dolayı kamu harcamalarının borçlanma ile döndürülmesi ve enflasyon gibi sebeplerle yine mükelleflerden karşılanacağı konusunu mükellefler önemsememişlerdir. Vatandaşlar devlet sistemine karşı tepki olarak kayıt dışı faaliyetlere yönelmektedirler. Devlete ödenen vergilerin mükelleflere göre kendilerinin uygun görmedikleri konulara harcanması, devlette kadro sayısının çok olması, gereksiz ve fazla yapılan kamu harcamaları mükelleflerin ödedikleri verginin etkin kullanılmadığı ve almaları gereken kamu hizmetini yeterince almadıkları düşüncesini oluşturmakta ve vatandaşları vergi olarak göstermesi gereken miktarları beyan etmeyip gizleyerek kendilerine daha çok kazanç elde etmeye itmektedir (Bulut, 2007:37).

Gelişmiş ülkelerde devletin vatandaşı denetlemesi gibi vatandaşında devleti denetleme yetkisi bulunmaktadır. Türkiye’de kanun hükümlerine tabi olanlar ve bu kanun hükümlerini uygulayanlar kanunların oluşumu aşamasında yer alamamakta ve dolayısıyla vatandaşlar devleti denetleme yetkisine sahip olamamaktadır. Vatandaşın devlete olan bağlılığının azalması, devletin saygın konumunu kaybetmesi, kayıt dışılığın toplumda normal görülmesi gibi sebeplerle de kayıt dışı ekonomi artmaktadır (Baytar, 2006:21).

Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2009)’nda Türkiye’de kayıt dışı ekonomi konusunda sosyal bilincin yeterince gelişmemiş olmasının en mühim sebeplerinden birisinin de, kamu idaresinde uzun yıllar boyunca şeffaflığın olmamasının olduğu ifade edilmiştir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009). Siyasi partilerin devamlı değişen iktisat politikaları, ekonomik istikrarın olmaması ve iktisadi krizler kayıt dışılığı doğuran önemli nedenler arasındadır (Metin, 2011: 30). Siyasi anlamda kayıt dışının önlenmesi konusunda sağlam bir irade olmadığı sürece, kayıt dışı ekonominin azaltılması ya da kontrol altında

tutulması için orta ve uzun vade de mücadele kararlı bir şekilde uygulanmadıkça, bu konuda başarı sağlanması imkân dâhilinde değildir (Tunç, 2010:38).

1.5.3. Ekonomik Nedenler

Bazı ülkelerde ekonomik sistem ve bu sistemin yapısı kimi özellikleriyle kayıt dışı ekonomiye uygun zemin hazırlayabilir. Bir ülkenin ekonomik gelişmişlik seviyesi, yatırımların yapılabilmesine olanak sağlayacak kalkınma hızının olmaması, sigortalı istihdamın oluşması için gerekli ortamın olmaması, kamunun idaresinin iktisadi faaliyetlerdeki payı ve yapılan düzenlemeler ile uygulanan sınırlamaların yoğun olması kayıt dışı ekonominin artmasında etkili unsurlardır. Kayıt dışı ekonomiyi doğuran ekonomik sebeplere baktığımızda; enflasyon, işsizlik, gelir dağılımında adaletsizlik, tarım sektörünün ağırlığı, küçük işletmelerin yaygınlığı ve kurumsallaşma sorunu, elektronik ticaretin yaygınlaşması, nakit ekonomisi gibi başlıkları sıralamak mümkündür (Kanlı, 2007: 10-11).

1.5.3.1. Enflasyon

Enflasyon, kayıt dışı ekonominin yüksek oranlara ulaştığı ülkelerde en önemli iktisadi problemlerden bir tanesidir. Bilhassa artan oranlı gelir vergisi uygulaması olan ekonomilerde gelir dilimi kaymasından ötürü vergi mükellefleri, gelirleri aynı olduğu halde bir üst gelir dilimine yükselmekte ve buna bağlı olarak vergi oranları artış göstermektedir. Bundan kaynaklı sebeplerle şahıslar kazançlarının bir kısmını kayıt dışına taşır ve devlet yetmeyen vergi gelirlerinden dolayı sınırsız bir borç ve para basma eğilimine girer bu da faiz oranlarının yükselmesine sebep olur. Faiz oranlarının yükselmesi enflasyonu yükseltir böylece gelir dağılımında dengesizlik baş gösterir (Tecim, 2008:19).

Kazançları enflasyondan dolayı eriyen vatandaşlar, ülkedeki vergi sistemi enflasyona karşı etkili değilse yani enflasyon muhasebesi etkili bir şekilde işlemiyorsa eriyen gelirlerini kurtarmak için kayıt dışılığa yöneleceklerdir. Enflasyondaki süreklilik, vatandaşın kayıt dışı ekonomiye yönelmesine sebep olmakla kalmayıp vatandaşın gelirini ve sermayesini kormak için bunu yasal bir hak olarak görmesine de sebep olmaktadır. Zira Türkiye'deki sürekli enflasyon

mükellefler için deyim yerindeyse vergiye dönüşmekte ve işletmeler için ekstra maliyetlerin doğmasına sebep olmakta bu da işletmeleri kayıt dışılığa yönlendirmektedir. İktisadi açıdan oturmuş ve enflasyonun düşük olduğu ülkelerde kayıt dışılık çok daha azdır. Türkiye’de ekonomik olumsuzluklar sebebiyle kaynakların üretime yönelik yatırımlara kayması yerine repo, döviz, hazine bonosu gibi üretim haricindeki alanlara kaymasından dolayı devletin vergi kazancı azalmakta kayıt dışı ekonomi büyümektedir (Demir, 2007:23).

Enflasyonun kayıt dışı ekonomi üzerindeki başka bir boyutu da yüksek enflasyonun öz kaynak yetersizliğinden dolayı firmaları dış kaynak bulmaya mecbur kılmasıdır. Ancak bu arayış sonucunda, bazı zamanlar banka ve banka gibi finans kuruluşlarından gerekli dış kaynak (kredi) tedarik edilememesi durumunda, firmalar tefeci diye tabir edilen kayıt dışı çalışan kişi veya kurumların eline düşmektedirler. Yüksek enflasyonun hâkim olduğu ülkelerde kredi maliyetleri hayli yüksek olmakta bu durum da tefecilerin git gide güçlenmesine sebep olmaktadır. Kayıt dışı finans sektörünün giderek güçlenmesi durumunda fonlar, kârlar ve birçok yatırım kayıt dışına kaymaktadır (Önder, 2012:15).

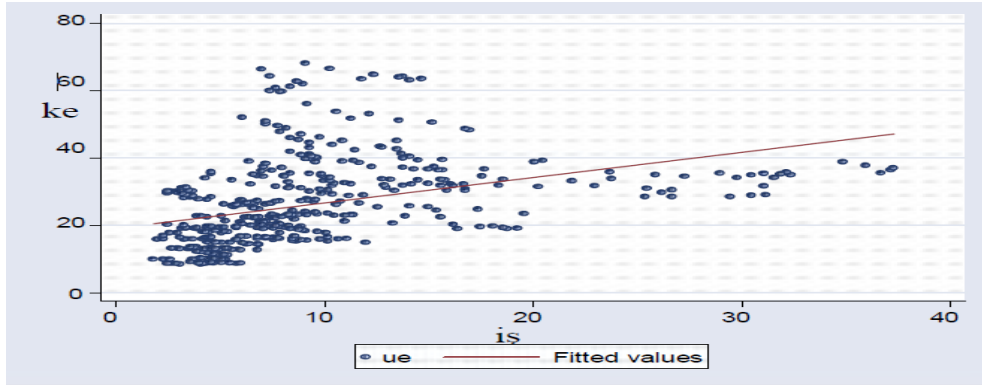
Ekonomilerde, devletin en büyük kaynak sağlayıcı ve en büyük kaynak dağıtıcı olması nedeniyle, kaynak toplarken ve dağıtırken devlet enflasyona karşı titiz olmak mecburiyetindedir. Aksi durumda, kaynakların toplanması ve dağıtılmasında iktisadi bir takım aksamalar doğacaktır. Devlet, kaynakları toplarken enflasyonun etkisini göz ardı etmeden bu etkinin azaltılması için düzenlemeler yapmak ve kaynakları dağıtırken de enflasyonun oluşmaması ya da olan enflasyonun daha da artmaması için çaba göstermek durumundadır (Kıldış, 2000:12).

1.5.3.2. İşsizlik

Emeğin kayıt dışı ekonomiye kaymasına neden olan en büyük etkilerden biri işsizlik problemidir. İşsizlik, bireyleri bazen sigortasız işçi çalıştıran iş yerlerine kaydırmakta, bazen de kendilerinin kurduğu küçük ölçekte işlere yönelmek yoluyla istihdam edilmelerine sebep olmaktadır (Kırcı, 2006:29).

Nitekim işsizliğin az olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonominin daha düşük olması bu durumun bir ispatı niteliğindedir. Örneğin, İsviçre, Japonya, Norveç gibi bazı ülkelerde işsizlik oranı düşük seviyelerdedir. Aynı şekilde bu ülkelerde kayıt dışı ekonomi de düşük seviyelerdedir. Yukarıda saydığımız ülkelere kıyasla İtalya, ABD, Kanada ve İrlanda'da işsizlik daha yüksektir, bununla beraber kayıt dışı ekonomi oranı da daha yüksek seviyelerdedir. İş gücü piyasasında hem işverenleri hem de işçileri kayıt dışı istihdama iten birçok sebep bulunmaktadır. Bu sebeplerin elverişli olması beraberinde kayıt dışı ekonominin artmasına da neden olmaktadır. İşçileri kayıt dışı iktisadi faaliyetlere zorlayan birçok sebep vardır. Bunlardan bir kısmı; kayıtlı ekonomideki ücretlerin düşük olması, esnek çalışma saatleri, kendi işini kurma talebi gibi faktörler şeklinde sıralanabilir. İşverenleri sigortasız işçi çalıştırmaya iten sebepler arasında; vergi ve sigorta primlerinden kurtulmak, sendikaların etkisini azaltmak, ücret esnekliği sağlamak şeklinde sayılabilir (Dinçer, 2007:39).

Yüksek işsizlik oranları iktisadi durgunluk ve krizin belirtileridir. Kayıtlı ve kayıtsız sektörlerin toplamının ekonomiyi oluşturduğu düşünülünce iktisadi kötü gidişattan, kayıt dışı faaliyet sürdüren sektörlerde etkilenecek böylece kayıt dışılık da azalma eğilimine girecektir (Macias, 2008:9).

Şekil 1.3: Kayıt Dışı Ekonomi ile İşsizlik İlişkisi

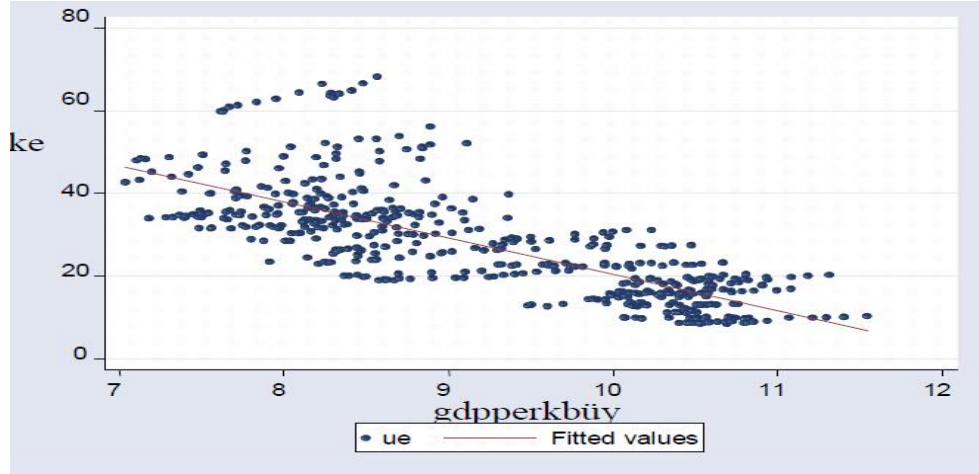
Kaynak: Yendi, 2011:60.

Şekil 1.3.'te kayıt dışı ekonomi ile işsizlik arasındaki ilişki grafiksel olarak gösterilmektedir. Grafiğe göre işsizlik oranı arttıkça kayıt dışı ekonomi artmaktadır.

1.5.3.3. Gelir Dağılımında Adaletsizlik

Bir ekonomide gelir dağılımındaki adaletin düşmesi o ekonomide kayıt dışı ekonomi payının atmasına sebep olur. Ülkedeki gelir dağılımından az miktarlarda paya sahip kişiler orta geçim seviyesine ulaşmak için kayıt dışı faaliyetlerde bulunurlar. Bu çoğu zaman artı gelir sağlayacak ikinci bir iş olabilmektedir. Son yıllarda Türkiye’de yaşı küçük çocukların çalıştırılması şeklinde de olabilmektedir (Dinçer, 2007: 36). Gelir dağılımındaki adaletsizlik küçük çocukların kayıt dışı çalışmasına imkân verdiği gibi marjinal olan kesimin (işportacılık, ayakkabı boyacılığı) sayısını artırmakta ve kayıt dışı da bu sebeple artmaktadır. Düşük gelirli insanlar (istihdam edilmeyen ev hanımları, eğitimlerini olumsuz yönde etkilemesine rağmen çocuklar) gelirleri karşısında ek iş arayarak kayıt dışı sektörlere dâhil olmaktadır (Bulut, 2007:40).

Türkiye’deki gelir dağılımı incelendiğinde düşük gelire sahip kesimin, orta gelir düzeyine sahip kesimden çok olması kayıt dışı ekonominin bir başka sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Düşük gelir seviyesi ve fakirlik vatandaşın kayıt dışı ekonomiye meyil etmesine sebep olur. Yoksulluk, ekonomilerde “vergileme kapasitesi” ve “vergileme potansiyeli” nin yetersiz kalmasına sebep olmaktadır. Ülkedeki toplam üretim ve kişi başı milli gelirin yüksek olması halinde, vatandaşın yüksek harcama ve servetine bağlı olarak daha çok vergi toplamak mümkün olur. Bunun aksine, yoksulluğun yüksek olduğu ülkelerin vergi yoluyla iktisadi kalkınmasını sağlaması çok zordur. Çünkü vergi kaynaklarının az ya da yetersiz olması, ülkenin vergiden iktisadi kalkınma açısından bir kaynak olarak istifade etmesini kısıtlar. Mükellefler düşük gelir düzeyleri ve kısıtlı servetleri üzerinde vergi yükü ve baskısı hissedip kayıt dışı ekonomiye yönelirler. Kayıt dışı ekonomi oranının yüksek olması toplumda yozlaşmanın da olduğu anlamına gelmektedir. Ekonomik refahın yüksek olması, gelir dağılımının adil olması, ekonomik kalkınma ve büyümenin dengeli şekilde seyir etmesi için kayıt dışı ekonomi oranının önlenmesi elzemdir (Kırkulak ,1999:164).

Şekil 1.4: Kayıt Dışı Ekonomi ile Kişi Başı Gelir Büyüme İlişkisi

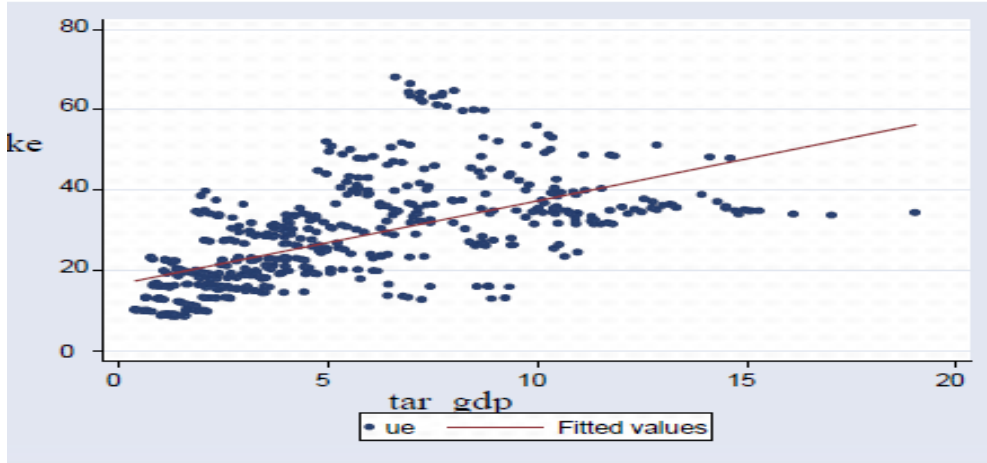
Kaynak: Yendi, 2011:57.

Şekil 1.4.'te kayıt dışı ekonomi ile kişi başı gelir büyüme hızı arasındaki ilişki gösterilmektedir. Grafikte ele alınan dönemde ve ülke örneklerinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ile kişi başı gelir büyüme hızı arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

1.5.3.4. Tarım Sektörünün Ağırlığı

Tarım sektörü çok geniş faaliyet alanına sahip olup tespiti oldukça güçtür. Sektörde, aile işletmesinden KOBİ'ye geçiş yapılamaması rekabetten uzak ve vergi dışı bir yapıyı hâkim kılmaktadır. Buna bağlı olarak tarıma bağlı sanayi dallarında ve hizmet sektöründe, olması gerekenden daha az vergi beyan edilmesine ve dolayısıyla devletin gelir kaybının artmasına sebep olmaktadır (Önder, 2012: 18).

İktidarlar seçim kaygısı ve sosyal nedenlerden ötürü tarımsal sektörün çokta üstüne gidememektedirler. Bundan dolayı kayıt dışı ekonominin, yüksek bir kısmını kayıt dışı ticari ve sınai faaliyetler oluşturmaktadır. Mevcut hali ile tarım sektörü hem sanayinin gelişmesinde önemli bir sorun hem de sosyal problemlerin ana nedenlerinden biridir. Mevcut tarım sektörünün bugünkü durumunun nedeni sivil iktidarların uygulaması olan istisna ve muafiyet politikalarıdır (Kanlı, 2007:15).

Şekil 1.5: Kayıt Dışı Ekonomi ile Tarım Sektörü İlişkisi

Kaynak: Yendi, 2011:61.

Şekil 1.5.'te kayıt dışı ekonomi ile tarım sektörü arasındaki ilişki grafiksel olarak gösterilmektedir. Grafiğe göre tarım sektörü ile kayıt dışı ekonomi arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Gelişen ülkelerde tarım sektörünün Gayri Safi Milli Hasıladaki oranı, iktisadi politikalar, küresel krizler ve tarımsal ürünlerin ihracatındaki azalma gibi nedenlerden dolayı düşüş göstermektedir. Tarım sektöründe oluşan daralma bu sektördeki istihdamın düşmesine ve insanların köylerden şehirlere göçmesine neden olmaktadır. Tarım sektöründe çalışmış bireylerin kalifiye olmamasından dolayı bu insanlar kayıtlı ekonomi içerisinde sınırlı oranlarda iş bulabilmekte ve daha çok kayıt dışı ekonomide istihdam şansı bulabilmektedirler. Bazı ülke ekonomilerindeki sistem ve bu sistemin yapısındaki özellikler kayıt dışı ekonomiye elverişli bir ortam sunmaktadır. Türkiye'deki ekonomik sistemde, özellikle tarım ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren küçük firmaların yapısı kayıt dışı ekonomiye uygun ortam sunan en önemli nedenler arasındadır (Karatay, 2009:33).

Türkiye'de tarımsal sektörün takip ve denetlemesinin hayli güç olması nedeniyle bu sektörün yapısı kayıt dışılığa oldukça müsaittir. Gelişmekte olan ülkelerde ve az gelişmiş ülkelerde tarımın büyük paya sahip olmasından dolayı kayıt dışı ekonomi oranı da yüksek olmaktadır. Türkiye'de tarım sektörü hem

nüfusun büyük bir kısmını temsil etmekte hem de bu kesim milli gelirden en düşük payı alan kesimi oluşturmaktadır. Bu durum tarım sektörünün sürekli vergi dışında bırakılmasına neden olmaktadır. Türkiye'nin halen bir tarım sektörü olması bu sektörün kayıt dışı ekonomide büyük bir paya sahip olmasına neden olmaktadır (Tunç, 2015:45-46).

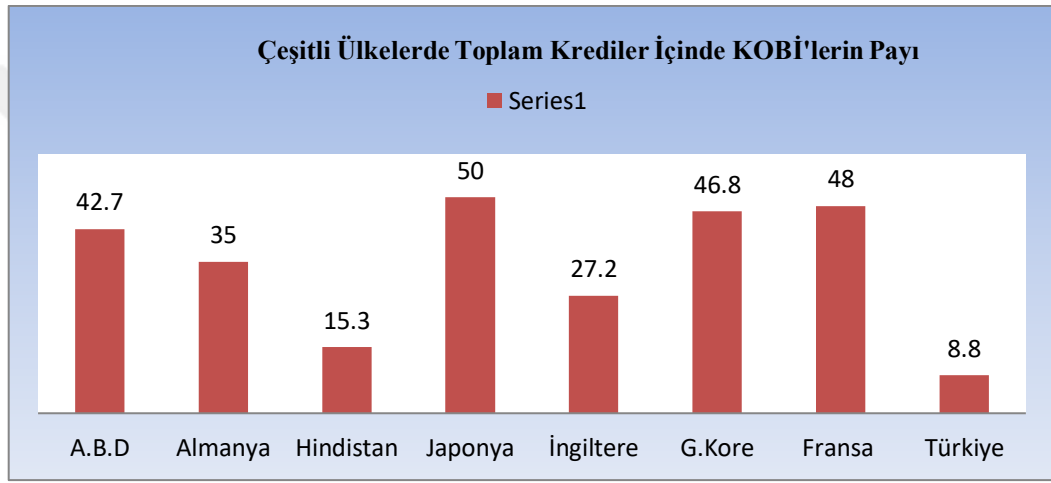
1.5.3.5. Küçük İşletmelerin Yaygınlığı ve Kurumsallaşma Sorunu

Kayıt dışı ekonominin oluşmasına sebep olan en önemli iktisadi faktörlerden bir başkası da ekonomideki firmaların daha çok küçük ya da orta ölçekli firmalar (KOBİ) olmasıdır. Kobilerin fazla olması hem denetimi zorlaştırmakta hem de bu firmaların birçok resmi düzenlemenin dışında kalmasına sebep olmaktadır. Bazı vergi, sosyal güvenlik gibi konulara dair yasalar belli bir ekonomik büyüklüğün altında kalan firmaları kapsamıyor olmasına rağmen, kayıt dışılığın büyük bir kısmının genellikle çok küçük firmalarda mevcut olması bu firmaların yeterli düzeyde kurumsal olmamasından kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı ekonomi oranının en önemli sebeplerinden biri ağır vergi yükü olmasına rağmen kurumsallaşmamış yapının da çok önemli sebeplerden biri olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin dış kaynak bulmasının zor olması, kredi garanti fonu ve KOBİ borsaları gibi kurumların Türkiye'de yeterli seviyede oturmamış olması, firmaların oto-finansmanlarını az vergi ödeyerek sağlamalarına sebep olmaktadır (Işık ve Acar, 2003: 20). Durum böyle iken firma sahipleri finans kaynaklarını kendileri oluşturarak kendilerini idame ettirme ve firmalarını büyütme çalışmalarını sürdürmektedirler. Finans ihtiyacı ve yüksek vergiler karşısında KOBİ'ler daha düşük oranlarda vergi ödeme yoluna gitmektedirler. Mükelleflerin bu kadar büyük bir kısmının vergi kanunlarına karşı olan bu tutumu toplumun geneli tarafından bilinip gözlemlenmekte, bu da vergi bilinci ve kayıtlı ekonomi açısından hayli zararlı bir duruma yol açmaktadır (Bulut, 2007:41).

Küçük ve orta ölçekli firmaların muhasebe teknikleri ve kayıtları oldukça zayıftır. Bu firmaların kayıtları ilgili kanunlara göre düzgün bir şekilde tutulmakla birlikte, tutulan bu kayıtlar ile teknik ve mali analiz yapmak çok mümkün olmamaktadır. Bu firmaların büyük çoğunluğu sermaye şirketi olmalarına rağmen Gerçek Kişi Ticari İşletmesi (Şahıs Şirketi) şeklinde yönetilmektedirler (Baytar,

2006:29). Bu da beraberinde devletin gelirinde azalmayı getirmektedir. Bu yüzden bu gibi şirketlere yapılacak denetimler ve belge düzeni, büyük rakiplerine yapılan denetim ve belge düzenine göre daha az ve esnek olduğu için vergiden kaçırma eğilimi de bu oranda yükselmektedir (Çağlar, 2011: 41).

Kayıt dışı ekonomiye giren faaliyetlerin büyük bir kısmı küçük firmalar ya da daha firmalaşmamış girişimciler tarafından yapılmaktadır. Bu işletmelerde denetim büyük işletmelere göre daha az olduğundan bu firmalar daha çok vergiden kaçırma yoluna gitmektedirler (Bulut, 2007: 41).

Şekil 1.6: Çeşitli Ülkelerde Toplam Krediler İçinde KOBİ'lerin Payı

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009:14.

Şekil 1.6'da çoğu OECD üyesi olan bazı ülkelerde kullanılan toplam krediler içinde, KOBİ'lerin kullandıkları kredi payları gösterilmektedir. Japonya'da kullanılan toplam krediler içinde KOBİ'lerin payı % 50 iken A.B.D, Japonya, Güney Kore ve Fransa'da da bu oran %50 yakındır. Bu oran Almanya'da %35, İngiltere'de %27.2 ve Hindistan'da %15.3 oranındadır. Bunun yanında Türkiye'de toplam krediler içinde KOBİ'lerin payının %8.8 olduğu görülmektedir.

OECD ülkelerine kıyasla, Türkiye'de küçük firmaların banka finansman imkânları oldukça güçtür. Bu durumda KOBİ'ler ticari döngülerini sağlamak için hem merdiven altı imalat yapan firmalar durumuna düşmekte hem de bir takım

faaliyetlerini kayıt dışı yapmakta ya da kazançlarının bir bölümünü beyan etmeyerek daha az vergi ödemektedirler (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009:12).

Kurumsallaşmış işletmeler oluşan bu haksız rekabeti önlemek için imalatlarının bir kısmını fason olarak yaparlar ya da daha rahat kayıt dışılık imkânı bulduklarından dolayı imalatlarında taşeron firmaları kullanırlar (Önder, 2012:18).

1.5.3.6. Elektronik Ticaretin Yaygınlaşması

İnternet hem sahipsizdir hem de internette küçük denetimler haricinde bir sınırlama bulunmamaktadır. E- ticarete imalatçı olarak girmek için bazı küçük formaliteler haricinde izin alınmasını gerektirecek bir makam ya da resmi kurum bulunmamaktadır. Bu sebeplerden dolayı astronomik paraların dönmekte olduğu e-ticarette, normal dışı tepkimeler ve suistimaller iktisadi döngüyü bozabilmekte ve kontrol edilmesini güçleştirebilmektedir. Bu nedenle de sanal ticarete kayıt altındaki ekonomiden kolayca uzaklaşılabilir (Sugözü, 2010:36).

E-ticaretin vergilendirilmesi konusunda vergi tekniği bakımından da çözülmesi gerekli olan önemli problemler bulunmaktadır. Örneğin, gelirin kazanıldığı yerin belirlenmesi konusunda sanal ortamdaki site adreslerinin konumunun nasıl ve ne şekilde ele alınması gerektiği, elektronik işlemlerde geliri ortaya çıkaran faaliyetin birden çok ülkede gerçekleşmesi durumunda hangi vergi otoritesinin yetkili olduğu, yetkili otoritelerin belirlenmesi halinde ortaya çıkan verginin nasıl ve ne zaman tahsil edileceği önem arz etmektedir. Ayrıca, teknik ve hukuki alt yapının oluşturulması açısından zorunluluk arz eden vergi düzenlemelerinin, iletişim teknolojisindeki gelişmelerin dinamik yapısından dolayı zaman içerisinde etkisiz kalabileceği düşünüldüğünde, bu sorunların zaman içerisinde artacağı da bir gerçektir. Dolayısı ile e-ticaret, vergi otoriteleri yönünden ciddi oranlarda vergi kaybı doğurabilecek bir potansiyele sahiptir (Acar,2004:818).

1.5.3.7. Nakit Ekonomisi

Nakit Ekonomisi; üçüncü şahısların araya girmesini gerektiren senet, çek gibi ödeme araçlarına kıyasla, delil olacak bir belge bırakmadan, alıcı ve satıcı

arasında nakit para ya da takas yoluyla gerçekleştirilen ödeme şekliyle oluşan ekonomik faaliyetlerdir (Ilgın, 1999: 26).

Kayıt dışı iktisadi faaliyetlerde nakit ekonomisinin daha yaygın olduğu kabul edilmektedir. Faaliyetlerde ödemelerin nakit yapılması ya da takas yoluyla yapılması ödemeye delil oluşturacak etkenleri yok etmektedir. Kayıt dışı iktisadi faaliyetlerle mücadele etmek için kredi kartı gibi kayıt altına alınabilecek araçların kullanılması son derece önem arz etmektedir. Bilindiği üzere vergi denetimleri genelde para hareketlerinin incelenmesi yolu ile yapılmaktadır. Para akışlarının bankalar yoluyla yapılması halinde yapılan iktisadi faaliyetler gözlemlenebilmekte ve kayıt dışı icraatlar yapmak güçleşmektedir (Metin, 2011:27). Buna karşılık mal hareketleri iz bırakmamaktadır. Mal hareketleri, hareket esnasında tespit edilmediğinde, sonrasında tespiti pek mümkün olmamaktadır. Gelişmemiş ülkelerde bu mal hareketlerine göre vergi denetlemesi ön plana çıkmaktadır. Zira bu ülkelerin finans sektörü gelişmemiş olduğundan ekonomi nakit akışına dayanmaktadır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009).

Ekonomide bir değişim söz konusudur. Söz konusu değişimde takasın rolü, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ne kadar büyük oranlarda olduğunu gizlemektedir. Yapılması gereken kayıt dışılığı engelleyip kayda almayı kolaylaştıracak ödeme araçlarına yönelmektir. Kayıt dışılığa karşı kredi kartının yaygın hale getirilmesi önemli bir önleyici etken olacaktır. Toplumsal bazda nakit para kullanımının azaltılması buna pozitif katkı sağlayacaktır (Baytar, 2006:25).

1.5.4. Sosyal Nedenler

Kayıt dışı ekonominin neden var olduğunun sebepleri gözden geçirildiğinde karşımıza çıkan en önemli etkenlerden biri de sosyal nedenlerdir. Sosyal sebeplere bakıldığında birçok faktör bulunmakla beraber hızla artan nüfus, eğitim seviyesi, kentleşme ve göç, yaş- medeni hal- cinsiyet ve gelir düzeyi, ahlak normlarındaki değişimler ve toplumsal baskı gibi unsurlar karşımıza çıkmaktadır.

1.5.4.1. Eğitim Seviyesi

Eğitim, insanların bütün hayatını etkileyen ve etkileşim içerisinde olduğu alanlar bakımından çok yönlü bir yapıya sahiptir. Eğitimin, insanları, iyi vatandaş

olma, sorgulayabilme, katılımcı olma, bilgiye ulaşabilme ve daha birçok yönüyle etkileme ve geliştirme gücü bulunmaktadır (Aktan 2006:148).

Daha eğitilmiş bireylerin, vergi yasalarını ve mali bağlantıları daha iyi öğrendikleri, devletin bireylere sağladığı fayda ve hizmetlerin farkında oldukları, yüksek uyum göstermeleri bununla beraber vergi ahlaklarının daha yüksek olması beklenir. Daha eğitilmiş bireylerin eğitimlerinden dolayı sahip oldukları statü ve örnek olma misyonu da onları vergi kaçırma fikrinden caydıran bir etken olabileceğinden, insanların eğitim seviyelerinin yükselmesi vergi ahlakını olumlu etkileyen ve yükselten bir rol oynayabilir (Torgler,2003b:13).

Okuryazarlık oranı yüksek olan, meslek eğitimi ve teknik eğitimin uygun altyapı ile sunulduğu devletlerde, kayıt dışılık oranı daha az olmakta, bunun tersi durumda yani okuryazarlığın az, meslek eğitimi ve teknik eğitimin uygun altyapı ile sunulmadığı devletlerde kayıt dışılık oranı daha yüksek olmaktadır. Okuryazarlığın ve genel eğitim düzeyinin yükselmesi ile beraber imalatın en önemli unsurlarından olan teknolojiyi kullanma düzeyi yükselecektir. Eğitim seviyesi düşük ise aynı zamanda vergi bilinci oturmayıp, yasal yükümlülüklerle karşı yapılması gerekenler yerine getirilmemektedir (Metin, 2011:25).

1.5.4.2. Kentleşme ve Göç

Göç kavramı da kayıt dışılığın artmasına sebep olan önemli bir sosyal etkidir. Gerek iç göç gerekse dış göç, enformel ekonomi ve kayıt dışı ekonominin ortaya çıkması için gerekli ortamı sunmaktadır (Bulut, 2007:49).

Emek piyasasındaki bir diğer olumsuzlukta, istihdam imkânlarının hızlı artış gösteren nüfusu karşılamaması ve artan köylerden şehirlere göç ve çarpık gelişen kentleşmedir. Dahası kalifiyesiz iş gücünü oluşturan insanların daha düşük ücretlerle ve sigortasız çalışmayı kabul etmesi sonucundan doğan kayıt dışı işlerin olduğu gözlemlenmektedir. Tarım sektöründeki kötü gidişat bu sektöre bağlı insanlarda işsizliği artırmakta ve insanların köylerden kentlere göçmesine sebep olmaktadır. Bu insanlar genelde kalifiyeli personel olmadığından dolayı kayıt dışı şekilde istihdam olanağı bulmaktadırlar. Bu insanların köylerden şehirlere göç

etmesi kamu tarafından gerekli şekilde denetlenmemekte ve yasa dışı faaliyetler yapmalarına göz yumulmaktadır (Sarıkaya, 2007:20).

Yıllardır süren göç ve hızlı nüfus artışından kaynaklı hızlı kentleşme beraberinde gecekondulaşmayı getirmektedir. Yeterli seviyede sağlık, eğitim, barınma ve istihdam imkânı bulamadan, gecekondularda hayatlarını sürdüren insanlar, kayıt dışı istihdam edilecekleri sektörlerde çalışma imkânı bulabilmektedirler. Bunun en önemli nedenlerinden biri de bu insanların yeterli meslek eğitimi ve teknik eğitim almamış olmaları ve herhangi bir meslek dalında uzmanlaşmış olmamalarıdır. Herhangi bir dalda uzmanlık eğitimi almamış bu insanlar zorunluluktan ve başka imkânları olmadığından kentlerdeki marjinal diye tabir edilen alanlarda çalışmaktadırlar. Bu durum kayıt dışı işlemlerin ve kayıt dışı istihdamında artmasına sebep olmaktadır (Metin, 2011:25).

1.5.4.3. Hızla Artan Nüfus

Nüfustaki artışın kayıt dışı ekonomi ile olan ilişkisi daha çok işsizlik yönlüdür. Çünkü nüfustaki artışa bağlı olarak artan iş gücüne yeterli düzeyde istihdam imkânı sağlanamadığı zaman kayıt dışı iktisadın boyutu da artacaktır. Türkiye’de nüfusun hızla artması ve 1950’lerden itibaren yükselen köyden kente göçün neden olduğu emek piyasası özellikleri de kayıt dışı oranının yükselmesindeki önemli etkenlerden biridir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2006:3).

Yaşlı Avrupa açısından avantaj olabileceği vurgulanan Türkiye’nin sahip olduğu genç nüfus ise demografik yönden bir avantaj olarak görünürken, ekonominin yeterli seviyede iş imkânı sağlamaması neticesinde bu avantajdan yeterince yararlanılamamaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de demografik sebepler, kayıt dışı ekonomiyi ve işsizliği ve yükselten bir özellik kazanmıştır. (Ülgen, Öztürk, 2007:7).

Nüfus artış hızının ekonomik büyüme oranının üzerinde seyretmesi, işsizliğin zamanla artmasına neden olmaktadır. Daha düşük maliyetler ile kayıtsız şekilde istihdam imkânı işçilerce desteklenir duruma gelmiştir. Bu şekilde bakıldığında, kayıt dışı ekonominin yararlı yönleri olduğu ve işsizlik sorununun nispeten azalttığı söylenebilir. Fakat bu duruma iş güvencesi, sosyal güvenlik ve

ücretler bakımından bakıldığında durumun çok da istenildiği şekilde olmadığı göz önündedir (Karatay, 2009:29).

Hızla artan nüfusa bağlı olarak yükselen genç nüfus ve bu nüfusun sağlık, eğitim, barınma ve istihdam ihtiyaçlarının yerine getirilmesi için ülkenin sarf etmek zorunda olduğu kaynak oranı da artmaktadır (Metin, 2011:23).

1.5.4.4. Ahlaki Normlarda Değişmeler

Artan kayıt dışı işler toplumdaki ahlaki değerlerin giderek bozulmasına ve yasa dışı icraatların daha yaygın hale gelmesine sebep olmaktadır. Hayat şartlarının ağırlaşması, yoksulluğun artması insanların kayıt dışı faaliyetlere eğilim göstermesine sebep olabilmektedir. Bundan kaynaklı olarak ahlaka uygun olmadığı bilinen kazanç yolları insanlara meşru gibi gelebilir. Kayıt dışı işlemlerin artması toplumda moral ve ahlaki değerlerde bozulmaya ve anti sosyal davranış hallerinin artmasına neden olmaktadır (Sarıkaya, 2007:19).

Ahlaki değerlerin yozlaştığı toplumlarda, bilhassa uyuşturucu, fuhuş, kumar, kaçakçılık ve yasa dışı faiz işlemleri (tefecilik) gibi yasal ve ahlaki olmayan işler artacaktır. Yasalara uygun olmayan işlerde artış olması, ahlak anlayışının kötüye doğru gittiğini göstermektedir. Vatandaşlarda, devlet kurumları ve siyaset kurumunun toplumun yararını savunduğu düşüncesi var ise kayıt dışı faaliyetlere talep olmayacak ve bu yöndeki icraatlar artmayacaktır (Karatay, 2009:52).

1.5.4.5. Yaş, Medeni Hal, Cinsiyet ve Gelir Seviyesi

Yaş, medeni hal, cinsiyet ve gelir seviyesi insanların risk almasına ya da vergi kaçakçılığı yapmasına yönelik eğilimlerini etkileyen unsurlardır (Karatay, 2009: 53).

Sosyolojik faktörlere bağlı vergi kaçırma üzerine yapılmış birçok çalışmada genç insanların yaşlı insanlardan, kadınların erkeklerden, evli insanların bekâr insanlardan daha çok risk alabildiği belirlenmiştir. Gelir düzeyi artınca mükelleflerin ödeyeceği vergi miktarı da artacağından vergi kaçırma bu durumda daha cazip hale gelecektir. Vergi konusunda uzman danışmanlara danışıp onların birikim ve deneyimlerinden faydalanıp kazançlarını olduğu şekilde değil de daha

az gösterme imkânına sahip olurlar. Gelir düzeyi düşük olan insanların vergi kaçırma konusunda danışmanlardan yararlanma imkânları yoktur. Bu insanlar gelirlerini yükseltmek amacıyla genelde ikinci bir işte çalışma yoluna başvururlar. Bu yola başvuran insanlar genel anlamda enformel sektörlerde ve part-time çalıştıkları için elde ettikleri gelirlerini beyan etme eğilimleri de, imkânları da yoktur (Bulut, 2007:43).

1.5.4.6. Toplumsal Baskı

Vergi kaçırma konusunda toplumsal baskı oldukça önemlidir. Vergi kaçakçılığının insanlar üzerinde herhangi bir baskı oluşturmadığı toplumlarda, vergi kaçırma oranı oldukça yüksek seviyelerdedir. Zira vergi kaçakçılığı yapıldığı zaman, bunun insanlar üzerindeki maliyeti sadece vergi cezası ile sınırlı olup toplumsal bir baskı veya ceza söz konusu değildir. Bazı toplumlarda ise bunun tam tersi olarak vergiden kaçırma ağır ve affedilmez bir suç olarak kabul görür ve bu insanlar toplum tarafından ağır baskı altına sokulup adeta dışlanırlar. Bu da mükelleflerde vergi kaçırma konusunda oldukça pozitif etki oluşturur. Bu baskı mükelleflerin vergiyi kaçırma eğilimini azaltıcı etki yapar. Vergi ahlak ve etiğinin oturduğu toplumlarda dürüst bireyler, vergiden kaçırın bireyler üzerinde baskı oluşturdukları için vergi kaçırma talebi oldukça azalacaktır. (Dinçer, 2007:46).

1.5.5. Çalışma Hayatından Kaynaklanan Nedenler

Kayıt dışı ekonominin iş hayatına yansıttığı en önemli sorun; SGK sistemini ve iş hayatını düzenleyen yasalara uyulmadan, kayıt dışı işçi çalıştırılması ya da işçilerin kendi hesaplarına kayıt dışı çalışması biçiminde oluşan istihdamdır. Kayıt dışı çalışma hayatında 3 tür kaçak işçi çalıştırma durumu vardır.

Bunlar, Karatay (2009:46);

- Resmi kayıtlarda hiçbir şekilde işçinin yer almamasıdır.
- İkinci durum; işçinin kayıtlarda sigorta altına alınması ama prim ödeme gün sayısının olması gerekenden daha düşük gösterilmesidir.
- Üçüncü durum ise, işçinin kazandığı gelirin resmi kayıtlarda gösterilmemesidir.

Çalışma hayatına bağlı problemler piyasadaki sorunlardan kaynaklanmaktadır. Örneğin; kayıtsız ekonomide bir ürün daha az maliyet ile imal edilebilmekte ya da üretim faktörleri daha uygun fiyatlarla elde edilebilmektedir. Zira vergiden, sigorta kesintilerinden ve olması gereken kanuni uygulamalardan bağımsız üretim yapan kayıt dışı sektör, kayıtlı sektörden daha fazla avantaj elde etmektedir. Kayıtsız sektörde iş imkânı sağlayan işveren; işçi haklarının korunmasına dair mevzuat, hukuki çalışma şartları ve süresi, fazla çalışma saati veya işten çıkarma gibi konularda kayıtlardan bağımsız hareket etmektedir (Dinçer, 2007:47).

Sosyal güvenlik sisteminin iyi çalışmaması kayıt dışı çalışmaya uygun ortam hazırlamaktadır. İnsanlar resmi ya da gayri resmi çalışma şartlarını karşılaştırıp, gayri resmi çalışması halinde elde edeceği faydayı düşünerek bu yönde tercih yapabilmektedirler (Tunç, 2015: 57).

Çalışma hayatındaki başlıca sorunlardan biride sendikalara karşı olunması durumudur. İstihdam sağlayan firmalar ücret bağlamında esnek olmayı tercih ederler. Sendikalar da firmaların bu taleplerini engellemektedir. Firmalar mümkün olduğunca sendikasız ve sigortasız şartlar ile istihdam sağlamaya eğilimlidirler. Bazen de alt sözleşmeler ile üretimi merkezi çalışma şekline uzaklaştırıp, işlerini başka firmalara yaptırmayı tercih ederek kayıt dışı faaliyetlerde bulunma yoluna gitmektedirler. Firmaların işçi sayısına göre mecburiyet altına sokuldukları yükümlülükler, firmaların işlerini küçültmelerine ya da daha düşük göstermelerine sebep olmaktadır (Karatay, 2009:48-49).

Çalışma hayatına yönelik yapılan kanuni düzenlemelerde yarı zamanlı ya da evde çalışma gibi durumlar bu düzenlemelere dâhil edilmediğinden kayıt dışı çalışmaya zemin hazırlanmaktadır. Aynı zamanda resmi makamların birbiri ile koordineli ve etkili bir şekilde çalışmaması yapılan denetimlerin ve cezai uygulamaların az olması gayri resmi çalışma hayatına yol açmaktadır (Tunç, 2015: 58).

1.5.6. Teknolojik İlerlemeden Kaynaklanan Nedenler

Fabrikalarda insan emeği ile yapılan üretimden, makinalarla yapılan teknolojik üretime geçiş istihdam edilen insan sayısında azalmaya sebep olmuştur. (Karatay, 2009: 59).

Bilimdeki ilerleme ve teknolojidaki gelişmeye bağlı olarak e-ticaret giderek artmaktadır. E- ticarete maddi varlıklar alınırken veya satılırken posta ya da kargo kullanılmakta fakat yazılım ve bilgisayar programları mail gibi elektronik ortam araçları ile gönderilmektedir. Ödemeler elektronik ortamda kayıt altına alınmasına rağmen fatura gibi resmi belgeler düzenlenmeyerek kayıt dışı tutulması yoluna gidilebilmektedir. Buna rağmen piyasadaki bu teknolojik ilerlemeler, vergi dairelerinin daha etkin çalışarak daha kaliteli hizmet vermesini sağlamakta, vergi denetimleri ve resmi bilgi elde etmek konusunda vergi dairelerine son derece kolaylık sağlayan bir rol üstlenmektedir (Demir, 2007:38).

II. BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ

Kayıt dışı ekonomi, çoğu ekonomide farklı oranlarda ortaya çıkan bir olgu olarak, genel itibariyle olumsuz etkileri ile algılanmakla birlikte, bazı iktisatçılar tarafından olumlu neticeleri olduğu da bildirilmiŐtir. İktisadi literatürde makro iktisadi modellerin birçoğunun içerisine kayıt dışı ekonominin resmi ekonomiye olan etkileri dâhil edilmiştir. Bu modellerde kayıt dışı ekonominin hem olumlu hem de olumsuz etkileri ele alınmıŐtır (Schneider ve Enste, 2002: 88).

Kayıt dışı iktisadi faaliyetlerin olumlu ve olumsuz yönleri olmakla beraber, bunların ön plana çıkması ve önem kazanması kayıt dışı ekonominin boyutuna bağlıdır. Kayıt dışı ekonomi Gayri Safi Milli Hasılanın % 5 - %10' u dolaylarında olduğu zaman olumlu taraflar, buna karşılık Gayri Safi Milli Hasılanın % 30 - % 40'ı Şeklinde yüksek olan oranlara varması durumunda ise olumsuz yönleri ağır baŐmaktadır (Bildirici,1995: 68).

Çalışmanın bu bölümünde kayıt dışı ekonominin varsayılan olumlu etkilerine ve olumsuz etkilerine değinilecektir.

2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Varsayılan Olumlu Etkileri

İktisatçı ve maliyecilerin büyük çoğunluğunun ortak görüşüne göre her ne kadar kayıt dışı ekonomi problem teşkil eden bir alan olsa da, bazı yazarlar tarafından kayıt dışı ekonominin olumlu etkilere sahip olduğu savunulmaktadır. Bu bölümde kayıt dışı ekonominin ekonomik büyüme, istihdam, kayıtlı ekonomi, rekabet gücü ve gelir dağılımı üzerine olumlu etkilerini ele alacağız.

2.1.1. Ekonomik Büyüme Üzerine Olumlu Etkileri

Vergisiz bir ortamda, şahıs ve kurumlar, vergiyi oto finansman kaynağı şeklinde kullanmak suretiyle büyümelerini devam ettirebilmektedirler. Vergi kavramının var olduğu bir durumda ise, iktisadi büyüme öncelikli tercih olarak kabul edildiğinde; devletin tahsil ettiği vergiler ile devletin ekonomik büyüme oranı, vergiler tahsil edilmeyip şahısların elinde bırakılması durumunda gerçekleşecek büyüme oranından daha az ise, bu durumda kayıt dışı ekonominin olumlu sonuçlar sağladığı öne sürülebilir. Kayıt dışı faaliyet gösteren iktisadi birimlerin, kayıtlı çalışan iktisadi birimler karşısında rekabet gücü ve hareket edebilirliği dikkate alındığında iktisadi büyümenin ivmesi gittikçe artış gösterecektir (Kıldış, 2000:20).

Kayıt dışı faaliyet gösteren sektörlerin kayıtlı faaliyet gösteren sektörlerle kıyasla rekabeti artıran bir ortam oluşturduğu ve daha çok verim sağladığı, bu nedenle kayıt dışı ekonomiyi yükseltmenin iktisadi büyümeyi uyarması beklenecektir (Schneider and Enste, 2002:7).

Kayıt dışı ekonominin iktisadi büyüme üzerindeki bir diğer olumlu etkisi fiyat artışları üzerinedir. Kayıt dışı olan sektörlerde, bilhassa yer altı ekonomi dünyasında vergi, sigorta ve emeklilik kavramları gibi ödeneklerin oluşturduğu ekstra maliyetler olmadığı için, daha ucuz üretim yapılacaktır. Azalan maliyetler üretimi yaygınlaştıracak bu da ekonomide arz kapasitesini artıracaktır. Arz kapasitesinin artması sonucunda ekonomik büyüme olumlu yönde ilerleyecektir (Özsoylu, 1996:51). Öte yandan, piyasaya ekonomisinin üstün olduğunu savunan bazı iktisatçılara göre, piyasanın bir takım güçler tarafından yönlendirildiği ve devlet müdahalesinin bulunmadığı ekonomilerde dengeler oturacak ve genel refah artacaktır. Kayıt dışı ekonomin var olduğu pazarlarda piyasaya hâkim güçlerin etkinliği son derece önemlidir. Tüketici hâkimiyetinin var olduğu devlet veya özel sektörlerin anlaşmaları neticesince fiyat kontrolü ya da ücret kontrolünün bulunmadığı tek pazar kayıt dışı sektörlerin bulunduğu pazarlardır. Artan ödenekler, kontrol ve müdahaleler neticesinde ağır ilerleyen kayıtlı piyasanın aksine kayıtsız faaliyet gösteren piyasa, teorik olarak öğretilen ve piyasa ekonomisinin gerek duyduğu şartlar ile büyük ölçüde paralellik arz etmektedir

(Özsoylu, 1996:52). Dolayısıyla, önceden de belirtilen şekilde, piyasa ekonomisinin üstün olduğunu düşünen iktisatçılara göre müdahalenin bulunmadığı ya da sınırlı olduğu piyasalar daha etkin olacak ve iktisadi büyüme artış gösterecektir.

Kayıt dışı ekonomi ile iktisadi büyüme arasında pozitif yönlü bir etkinin olup olmadığı üzerine yapılan bazı ampirik çalışmalar bulunmaktadır. Gelişmiş ülke ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin %1 artış göstermesinin kayıtlı ekonomiyi % 8 ile 10 dolaylarında büyüteceği, yani pozitif yönlü bir etki oluşturacağı öne sürülmektedir (Kızılot ve Çomaklı, 2004:7).

Akalın ve Kesikoğlu (2007:71-87)'nin 1970 ile 2005 yıllarını kapsayan ampirik çalışmalarında Türkiye'de yüksek olan kayıt dışı ekonominin iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediği belirtilmiştir.

İktisadi büyümenin önünde engel teşkil eden en önemli konulardan birisi de tasarruf yetersizliğidir. Ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi için yatırım yapılmalı ve yatırım yapılabilmesi için fon bulunması gereklidir. Elde edilen gelirin bir bölümü tüketilip bir bölümü de vergiler ile eriyince eldeki yatırım yapabilecek fonlar azalmaktadır. Öte yandan ülkedeki finans kuruluşlarının yatırım yapabilmek için cazip koşullarda kredi vermediği düşünüldüğünde, girişimcilerin yatırım yapabilmesi oldukça zor olacaktır. Bu durum karşısında yatırım yapmak isteyen girişimcilerin başvuracağı seçenek, kayıt dışı çalışıp daha az vergi ödemek olacaktır. Bu durumda kişiler vergiyi oto finansman kaynağı olarak görüp büyümelerini sürdürmek isteyeceklerdir (Aydemir 1995:94).

2.1.2. İstihdam Üzerine Olumlu Etkileri

Kayıt dışı ekonomideki istihdam yapıcı etki yasal ve yasal olmayan sektörlerdeki faaliyetlerden dolayı oluşmaktadır. Kayıt dışı ekonomide oluşan istihdam, işverenler ve aynı zamanda çalışanlar tarafından işsizliğin hayli yüksek olduğu alanlarda tercih sebebi olan bir olgu durumuna gelmektedir. Bu durumda işverenler az maliyetlerle işçi çalıştıracaklar ve işçilerde istedikleri seviyede

olmasa da işsizliğin yüksek olduğu bir ortamda gelir sahibi olma imkânını elde edeceklerdir (Aydemir 1995: 97).

İş gücü maliyetleri de sigorta primi, vergi ve bürokratik işlemler olmadığı için daha da düşer. Bu durumda kaynaklar doğrudan ve hızlı bir şekilde mal ve hizmet üretimine yönlendirilmiş olur, işletmelerde sermaye ihtiyacı azalmış olur ve ülke ekonomisi dinamizm kazanır (Vergi Denetmenleri Derneği, 2007: 66). Bu durumda kayıt dışı ekonomi maliyetleri azaltır, tasarruflar ve üretim artar. Buna bağlı istihdam artırıcı etki oluşur.

Kayıtlı ekonomide işçi sendikalarının talep ettiği yüksek ücretlerden dolayı, istihdam edilemeyen ve artık duruma düşen emek arzı, kayıt dışı ekonomideki düşük ücretler ile kısmen de olsa istihdam edilebilmektedir. Bu durum birçok ülkenin en önemli ekonomik sıkıntılarından biri olan işsizlik sorununun belli bir oranda azalmasını sağlamakta ve istihdam oluşturulması noktasında pozitif etki oluşturabilmektedir (Günay, 2000:40).

2.1.3. Kayıtlı Ekonomi Üzerine Olumlu Etkileri

Kayıt dışı ekonomi, iktisadi çevrenin daha küçük olduğu, üretim ve kentsel hizmetlere olan talebin karşılandığı durumlarda kayıtlı ekonomiye fayda sağlayabilir. Böyle düşünüldüğünde kayıt dışı çalışan sektör, ekonomiye dinamizm kazandırabilir, girişimcilik ruhunu artırabilir, daha etkin ve daha rekabetçi bir yapı oluşturabilir, kamunun aşırı müdahaleleri konusunda engelleyici ve sınırlayıcı bir etken olabilir. Kayıt dışı ekonomi, yeni piyasaların oluşmasına, finans kaynaklarının ve girişimciliğin artmasına, birikim sağlayan yasal ekonomik ve sosyal kurumların dönüşmesine olumlu katkı sağlayabilir (Frey and Schneider, 2000:8-9).

Öte yandan kayıt dışı sektörlerde elde edilen gelirler, banka ve borsa gibi kurumlar üzerinden kayıtlı sektöre kazandırılarak resmi ekonomiye kaynak oluşturmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, resmi ekonominin bir anlamda müşterisi durumundadır. Kayıt dışı işlemler ile sağlanan fonlar, menkul kıymet borsaları ile bankalar aracılığı ile ekonomiye mali kaynak oluşturmaktadır (Işık ve Acar, 2003:130).

Kayıt dışı iktisadi faaliyetler sonucunda elde edilen gelirler ile ihtiyaçları karşılamak için mal ve hizmet satın alınmaktadır. Dolayısıyla kayıt dışı ekonomik faaliyetler ile uğraşanlar, mal ve hizmet satın almak yoluyla ödedikleri dolaylı vergiler ile kayıtlı ekonomiye katkı sağlamış olmaktadırlar (Günay, 2000:41).

Kayıt dışı ekonominin etkileri üzerine yapılan birçok ampirik çalışma, kayıt altında olmayan ekonominin, kayıtlı ekonomiye pozitif yönde etki sağladığını ortaya koymuştur. Örneğin, yapılan çalışmalar kayıt dışı ekonomide elde edilen gelirin üçte ikisinin kısa zaman zarfında resmi ekonomide harcandığını göstermektedir. Avusturya ve Almanya'da yasa dışı ekonominin oluşturduğu katma değer üçte iki dolaylarındadır. Yine İngiltere'de 1960-1984 yılları arasında yasa dışı ekonomiden elde edilen gelir bilhassa hizmet sektörü ve dayanıklı tüketim mallarında olmak üzere harcamaları büyük oranda arttırmıştır (Schneider and Enste 2002:6-7). Yine Peru'daki zenginliğin %36'sının kayıt dışı yapılan işlerden elde edildiği görülmektedir (Çetintaş ve Vergil, 2003:19).

2.1.4. Rekabet Üzerine Olumlu Etkileri

Kayıtlı ekonomide mükellefin kazancı üzerinden ödediği vergiler, işçilerin sigorta ödenekleri, diğer vergi ve yüksek ölçüde kamusal yükümlülükler kayıt dışı ekonomide bulunmamaktadır. Böylece üretim maliyetleri dolayısıyla mal ve hizmetlerin satış fiyatları daha düşük olmakta ve kayıt dışı ekonomi hem yurt içinde hem de yurt dışında rekabet gücü kazanabilmektedir (Arıkan, 1994:57).

Kayıt dışı iktisadi faaliyet yapan firmalar resmi makamlara yakalanmadıkları müddetçe kanuni yükümlülüklerden kurtulacağından dolayı kayıtlı faaliyet gösteren firmalardan daha rekabetçi fiyat politikası uygulayabilirler. Üretmiş oldukları mal ve sundukları hizmetleri, piyasadaki fiyatın altında bir fiyat ile sunarak satış hacimlerini ve karlılıklarını arttırabileceklerdir. (Çetintaş, Vergil, 2003:20).

Kayıt dışı faaliyet gösterme bir nevi ilkel sermaye biriktirme yolu olabiliyor. Örneğin Türkiye'de birçok KOBİ, kuruldukları dönemde ilk sermayelerini bu yöntem ile elde edebilmiş ve sonrasında artan oranda kayıtlı ekonomiye geçerek başarılı bir firma olabilmişlerdir. Böylece kayıt dışı faaliyetler

bir manada sermaye piyasasının yetersiz kaldığı konularda telafi edici bir rol oynamaktadır. İkinci olarak kayıt dışı faaliyetler kamunun ağır yükümlülüklerinden dolayı gelişemeyen piyasaların gelişmesinde olumlu rol oynamaktadır. Bu durum zamanla rekabetçi piyasaların doğmasına ve gelişmesine ortam hazırlamaktadır. Nihayetinde kayıt dışı firmalar, piyasalardaki büyük firmaların hâkim güçlerini istedikleri şekilde kullanmalarına imkân vermeyebilmektedir (Türkkan, 2010).

Kayıtlı ekonomiden, kayıtlı olmayan ekonomiye çeşitli sebeplerle kayan gelirler, firmaların tasarrufları üzerinde çarpan etkisi oluşturarak ekonomide canlılık sağlamak ve rekabet gücünü artırmaktadır (Sarılı, 2002: 44).

2.1.5. Gelir Dağılımı Üzerine Olumlu Etkileri

İktisat literatüründe bir ülkede belirli dönem içinde üretilen toplam gelirin fertler, gruplar veya üretim faktörleri arasında dağılımına “gelir dağılımı” adı verilmektedir (Üzümcü, Korkat, 2014:137)

Kayıt dışı iktisadi faaliyetlerin başka bir önemli etkisi, gelir dağılımı üzerindeki olumlu katkısı sebebiyle sosyal adaletin nispeten kurulmasına olan katkısıdır. Öncelikle kayıt dışı iktisadi faaliyetler hiç şüphesiz üretimi ve bununla beraber geliri artırdığı için ülkedeki bölünecek ekonomi pastasını büyütülmektedir. Fakat büyüyen ekonomi pastasının dağılımı noktasında etkisi ise, kayıt dışı iktisadi faaliyetlerin türüne bağlıdır. Bu bağlamda gayri resmi ekonomi, alt gelir grubundaki kişilere ikinci bir iş fırsatı sağlıyorsa fakirliğin belli ölçüde azalmasına olanak sağlayabilmektedir (Karagül, 1997:91).

Ekonomideki istikrar, önce fiyat istikrarının sağlanması ve ekonominin tam çalışma düzeyinde sürekli dengede bulunması ile ilgilidir. Üretilen mal ve hizmetlerin toplam talep ve toplam arzı arasında bir dengenin bulunması ve üretim faktörlerinin tam kullanılması ekonomideki istikrar açısından olması gereken bir durumdur. Ekonominin istikrara kavuşmasında kayıt dışı ekonomi etkili olur. Gayri resmi ekonomide, kamunun düzenleyici müdahalesi ve bürokratik işlemler bulunmadığı için üretim daha fazla ve daha ucuz yapılabilmektedir. Artan üretim ekonomideki arz kapasitesini olumlu etkilemekte ve ucuz üretim genel talebi

olumlu yönde etkilemektedir. Bununla beraber kayıt dışı ekonomide işverenler ve emek sahipleri ek gelir elde ettikleri için talep canlı olmaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, ekonomideki üretim ve tüketim kapasitesini pozitif yönde etkilediği için kapasite kullanımı konusunda artırıcı işlev görmektedir (Özsoylu,1996:107).

2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı ekonominin daha önce belirttiğimiz olumlu etkilerinin yanı sıra bir takım olumsuz etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Kayıt altına alınmayan ekonominin, kayıt altına alınan ekonomi lehine maliyet dezavantajı oluşturarak rekabeti olumsuz yönde etkileyeceği, iktisadi göstergeleri olumsuz etkileyerek ekonomik problemlerin ve boyutlarının tespit edilmesini güçleştireceği ve bu sebeple oluşturulacak ekonomik politikaların başarıya ulaşma şansını azaltacağı ve sosyal yapıya olumsuz etki edeceği belirtilmektedir. Bu bölümde bahsi geçen olumsuz etkiler sırasıyla incelenecektir.

2.2.1. Ekonomik Büyüme Üzerine Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı ekonominin iktisadi büyümeye olumlu etki ettiği düşüncesinin yanı sıra kayıt dışı ekonominin iktisadi büyümeye olumsuz etki ettiği de öne sürülmektedir. Kayıt dışı ekonominin iktisadi büyümeyi negatif yönde etkilediğini düşünenler, kayıt altına alınmayan ekonominin azaltılmasının, vergilerden elde edilen geliri artıracığını ve bununla kamu harcamalarında artış sağlayacağını, özellikle üretim artışı ile beraber desteklenecek alt yapının ve hizmetin iktisadi büyüme oranında artış sağlayacağı savunulmaktadır (Schneider and Enste, 2002:6-7).

Daha önce yapılmış bazı ampirik çalışmalar kayıt dışı ekonominin iktisadi büyümeye negatif etki edeceğini ortaya koymuştur. Gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılmış bir çalışmada, kayıt dışı ekonomideki %1 lik bir yükselmenin iktisadi büyüme üzerinde % 5'lik bir negatif etkiye sebep olacağı öne sürülmektedir (Kızılot ve Çomaklı, 2004:7).

Latin Amerika'yı inceleyen Loayza (1996:129-162), kayıt dışı ekonomi ve iktisadi büyüme arasında negatif bir ilişkinin var olduğu sonucunu elde etmiştir.

Eliat and Zinnes (2004:1233-1254)'de değişik nedenler ile kayıt dışı sektörde çalışmaya başlayan Őirketlerin, finans piyasasının resmi kanallarına ulaőmakta güçlük çektikleri ve bununda üretimdeki sermaye yoğunluğunu azalttığı ve daha kısa sreler ile faaliyet gösterdiklerini belirtmiştir. Bunun da uzun vadeli iktisadi büyümeye yansımalarının olumsuz yönde olduğu ileri sürülmüştür.

2.2.2. Enflasyon ve Faiz Oranları zerindeki Olumsuz Etkisi

Kayıt dışı ekonominin zarar getirdiğini savunanlar özellikle vergi gelirlerindeki kayıplar üzerinde durmaktadırlar. Kayıt dışı faaliyetlerden dolayı ödenmeyen vergiler, gelirleri azalttığından dolayı bütçe açığına yol açmaktadır. Bu açıkları kapatabilmek adına devlet genelde borçlanma ya da para basma (emisyon) yollarına baővurmaktadır. Artan i ya da dış borçlanma talebinden dolayı faiz oranları yükselmekte ve borç yükü sürdürülemez hale gelmektedir (IŞık ve Acar, 2003:130). Borçlanmadan dolayı özel sektörün istifade edebileceği kaynakları kendisine çeken ve faiz oranlarının artmasına sebep olan devlet dıőlanma etkisiyle özel sektör yatırımlarının azalmasına neden olur. Bütçedeki açıkları gidermenin başka bir alternatifini olan para basma politikası da fiyatların yükselmesine yani enflasyon oranının yükselmesine sebep olacaktır (Kıldış, 2000:20).

2.2.3. Kamu Gelirleri zerine Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı yapılan faaliyetler kamu gelirlerini olumsuz etkileyerek vergi gelirlerinin düşmesine sebep olmaktadır. Vergi gelirlerinin düşmesi, devletin yeni vergilere baővurma ya da halihazirdaki vergileri arttırma yoluna gitmesine neden olmaktadır. Artan vergi yükü mükellefleri kayıt dışı çalışmaya teşvik edip, ekonomide kısır döngü oluşmasına sebep olmaktadır (Demir, 2006:71).

Kayıt dışı ekonomideki artış, kayıtlı ekonominin klmesi anlamına gelmektedir. Devletin temel gelir kaynaklarından olan vergi gelirinin eksik ödenmesi veya hiç ödenmemesi devlet gelirlerinin azalmasına ve bütçe açıklarının meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu tür durumlarda devlet gelir elde etmek için ya borçlanmakta ya da para basmak zorunda kalmaktadır. Fakat bu tarz uygulamalar sosyal devlet anlayışına ters düşmektedir (Arıkan, 1994:56).Kayıt

dışı sistemde vergiler gibi sosyal sigorta primleri de ödenmemektedir. Bunun sonucunda ekonomiyi dar boğaza sürükleyen, kamunun borçlanma ihtiyacı da sürekli artmaktadır.

Oluşan açığı kapatmak için ilk düşünülecek önlemlerden biri de devletin elde ettiği vergi gelirlerini yükseltmek ve/veya kamu harcamalarını düşürmektir. Hali hazırdaki vergi oranlarını yükseltilmesi ya da yeni vergilerin uygulanması yöntemiyle vergi gelirleri arttırılabilir (Sugözü, 2010:19-20).

2.2.4. Rekabet Üzerine Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı ekonomide faaliyet gösterenlerin, vergi ve kesintileri ödemediklerinden dolayı ekonomik anlamda sebep oldukları önemli sorunlardan biri de rekabetle ilgilidir. Kayıt dışı sektörlerde çalışan bireyler resmi çalışanlara göre daha az vergi ödedikleri ya da hiç ödemedikleri için rekabet bakımından daha avantajlı durumda olmaktadır. Bununla beraber işlerini büyütme imkânına sahip olmaktadır. Bu durumda rekabet eşitliği olmamakta daha önemlisi vergilerini düzgün ödeyen vergi mükellefleri de, rekabet edebilmek adına kayıtsız çalışan şahısları takip etmek durumunda kalmaktadırlar. Bu durumda kayıt dışı ekonomin boyutları giderek artmaktadır. (Kıldış, 2000:20).

Devlet kontrolü dışında çalışan ve devletten vergi kaçırarak kayıt dışı sektör, daha düşük maliyetler ile üretim yaptığından dolayı, iç piyasada kayıtlı çalışarak vergi ödeyen sektörler ile haksız şartlarda rekabet yapmakta, böylelikle kayıtlı çalışan mükelleflerin piyasadan çekilmesine veyahut kayıt dışı sektöre kaymasına neden olmaktadır (Karagül, 1997:191). Dolayısıyla resmi makamların kayıt dışı ekonomiye karşı yeterli düzeyde tedbir almaması, kayıt dışı faaliyetlerin giderek artmasına sebep olmaktadır. Vergi kaçırarak mükellefler üretim maliyetlerini düşürdükleri için malların satış fiyatını da daha uygun tutabilmektedirler. Vergi kaçakçılığı ile üretim kapasitelerini ve güçlerini arttırabilirler. Bu durumda uygun fiyat ile satış yaptıkları için hem sürümden kazanacak hem de rekabet güçlerini arttıracaklardır. Bunun sonucunda vergi kaçırmayan şahıslar piyasadan çekilecek ve piyasada tekelleşmeye yönelim baş gösterecektir. Bu durum sermayenin belli kişilerde toplanmasına, gelir dağılımı ve servet dağılımının sermaye sahipleri

lehine değişmesine sebep olmaktadır. Ayrıca bu yollar ile güçlenen işletmeler daha çok krediye ve dolayısıyla daha çok yatırım imkânına sahip olurlar (Arıkan, 1994:56).

2.2.5. Kaynak Dağılımı Üzerine Olumsuz Etkileri

Sermayedar olarak yatırımcılar, yatırım yapmak için karar alma sürecinde başta vergi ve diğer yükümlülüklerle uymak ya da uymamak noktasında karar vermektedirler. Başka bir deyişle yatırımcılar önce kayıtlı mı yoksa kayıt dışı mı çalışacaklarına karar verirler. Şayet verdikleri karar kayıt dışı sektörlerde çalışmak ise, kayıtsız şekilde harcanacak sermaye daha etkin alanlarda kullanılmak yerine vergi ödememek gibi avantajlar dolayısıyla israf edilmiş olacaktır. Kayıt dışı sektörlerde faaliyetlerin artması ülke kaynaklarının dengesiz dağılmasına ve verimsiz kullanılmasına yol açmaktadır (Aydemir, 1995:94).

2.2.6. Vergi Adaleti Üzerine Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı çalışmak vergi yükünü dürüst olan şahısların aleyhine çevirip vergi noktasında adaleti bozmaktadır. Zira gelir elde eden mükelleflerin bir kısmı kazandıkları gelirin bir bölümünü devlete vergi olarak ödemekte, bir kısmı da vergi ödemeyerek gelirlerinde herhangi bir azalmaya yol açmamaktadırlar. Bu durumda vergi ödemeyenler üzerinde vergi yükü yok iken, dürüst mükellefler üzerindeki vergi yükü, iki kesim arasında vergi adaletsizliği doğmasına sebep olmaktadır (Aydemir, 1995:94).

2.2.7. Ekonomik ve Sosyal Yapı Üzerine Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yukarıda bahsettiğimiz olumsuz etkileriyle beraber ahlaki manada da bazı olumsuz etkileri söz konusudur. Kayıt dışı çalışmak ahlaki değerlerin bozulmasına sebep olarak toplumda bazı istenmeyen durumların yaşanmasına zemin hazırlamaktadır. Şöyle ki; vergideki kayıp ve kaçağa karşı gösterilen hoşgörü, toplumda suç anlayışının değişmesine, devlete ve topluma yönelik yapılan suçlara karşı gösterilen hoşgörü sebebiyle başlayan süreç toplumda ahlaki anlayışında bozulmasına yol açmaktadır (Işık ve Acar, 2003:131).

Kayıtlı ticari faaliyet yapan bireyler, yaygın kayıt dışı faaliyetleri görünce devlet otoritesine duydukları güven azalmaktadır. Kayıt dışı faaliyet gerçekleştiren bireyler de, kayıt dışılığın yapısı gereği ilişkilerini yasal çerçeve ya da genel ve açık kuralların dışında gerçekleştirmektedir. Tüm bunlar, adalet ve hukuk sisteminin etkinliğini kaybetmesine, yeraltı ilişkilerinin yaygınlaşmasına ve toplum içerisinde suç ve suçlu sayısında artış olmasına sebep olmaktadır. Bu sebepler ile de sosyal yönden sakıncalı durumlar oluşmaktadır (Ilgın, 1999: 42).

Kayıt dışı sektörlerde faaliyet gösteren kişiler vergi ve sigorta primlerini ödemedikleri için bir bakıma devlete başkaldırmış (ekonomik anarşi) ve devletin iktisadi düzeninin gerekliliklerini yerine getirmemiş olmaktadır. Üretim miktarı azalmakta ve düzen bozulmaktadır. İktisadi düzenin bozulması ile suç ve suçlu oranı yükseleceğinden sosyal dengelerde bozulacaktır. Kayıtlı ekonomide faaliyet yaparak, devletin belirlediği düzenlemeler çerçevesinde kazanılan gelir ile gayri resmi faaliyetler ile kazanılan gelirler, insanlar arasında refah farkına sebep olmaktadır. Oluşan bu refah farkı toplumdaki huzursuzluğu ve ahlaki olmayan gelir elde etme yollarına olan talebi artırdığından sosyal düzeni de bozmaktadır (Günay, 2000:38-39).

III. BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ AHLAKI BOYUTU

Tarihten bu yana tartiŐıla gelen ve halen üzerinde mutabakata varılmayan bir konu olan ahlak, iktisat ve maliye ile yakın bir ilişki ierisindeedir. Ahlaklı olmak konusunda en temel göstergelerden birisi, devletin belirlediği yükümlülüklere karşı insanların gösterdiği tutum ve davranışlardır. Vergi ödememeyi kötü bir davranış olarak görmeyen, hatta devletin vergi gibi yükümlülüklerinden kurtulmayı bir nevi kahramanlık olarak gören bir düşünce yapısı ile devlete ödenen vergiyi üstün bir vatandaşlık vazifesi gören anlayış birbirinden farklı iki ahlaki anlayışın göstergelerindedir (Gürsoy, 1978:53).

Bu bölümde sırasıyla, genel olarak ahlak kavramı, vergi ahlakı ve vergi ahlakı ile ilgili kavramlar, vergi ahlakı ile ilgili yapılan çalışmalar, vergi ahlakının boyutları, vergi ahlakını etkileyen faktörler ile vergi ahlakı ve bilincinin etkileri gibi temel başlıklara değinilecektir.

3.1. Genel Olarak Ahlak Kavramı

Ahlak sözcüğü giderek günlük hayatta daha çok yer tutmaktadır. Batılı ülkelerde son zamanlarda çok farklı etkinlik ve uğraŐ alanlarında ahlak kavramı üzerinde durulmaya başlanmış, bu alanlardaki hal tutum ve davranışlar ahlak değeri bakımından irdelenmeye, tartiŐılmaya başlanmıştır (Aydın, 2006:13).

Ahlak tarihsel bir olgu olup, toplumda kişilerin benimsedikleri, uymak durumunda oldukları prensipleri ve kuralları bütünüyle anlatmaya yarayan bir kavramdır. Toplumda bireylerin birbirlerine göstermesi gereken, duyularla

sezilen, tinsel, soyut, manevi düşünce ve kavramları içermektedir. İlk insandan günümüze kadar bu davranış kalıpları, töre, din, görenek ve gelenek gibi toplumun temel kuramlarının; ulusal ve uluslararası antlaşmaların, bildirgelerin, felsefe öğretilerinin, yasa ve yaptırımların etkisi ile oluşmuş, insanların ve insanlığın ortak bilincinde bilinçaltında yerleşmiştir (Köknel, 2006:111).

Ahlak etimolojik olarak, (morals, morale, ethics) Arapça mizaç ve huy manalarına gelen “hulk” kelimesinin çoğul halidir. Ahlak kavramı, sözcüğün kökeni bakımından, kişilik özellikleri ve yaratılışa, yani insanın karakterine daha çok vurgu yapmakta ve etimolojisinde bulunan karakter, huy, alışkanlık ve mizaç anlamları, ahlakı daha ziyade bireyler ile ilişkilendirmektedir (Poyraz 2006:170).

Ahlak, genel anlamda bütün rasyonel ve akla sahip kişiler açısından geçerli olup bireyleri etkileyen, davranışlarını yöneten, acıyı, zararı ve kötülükleri azaltmayı amaçlayan gayri resmi kamusal bir sistem olarak tanımlanmıştır.

Ahlak; *“Bireyin ya da grubun doğru ve yanlış davranışlarını yöneten değerler ve prensipler bütünü olup, karar verme aşamasında doğru ve yanlışları veya neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirleyen standartlardır.”* (Cevizci, 2006: 93).

Kelime kökeni açısından karakter ve huy anlamlarını içeren ahlakın bireyselliğini vurgulayan tanımlamalar daha ziyade dini ve psikolojik temeli olan tanımlamalardır (Uysal, 2005:42-43).

Uysal (2005:42,43)’a göre;

“Ahlak, insanda yapa yapa alışkanlık haline gelmiş olan, alışkanlık haline geldiği için de zorlanmadan davranışa dönüştürülebilecek huylar bütünüdür. Eğer bu huylar iyi ise, bireye “iyi ahlaklı”, kötü ise “kötü ahlaklı” denir. Bireyin iyi ya da kötü ahlaklı oluşunda, aldığı eğitimin, sosyal çevrenin ve özellikle de dini duyarlılığının etkisi büyüktür.”

Ahlakın toplumun değerler sistemi ve toplumun değer yargıları üstünde şekillenmesini vurgulayan tanımlar ise sosyolojik kökenlidir (Tepe, 1998:12). Sosyolojik ahlakın kökenine vurgu yaparak şu şekilde tanımlamıştır;

Tepe (1998:13)' ye göre ahlak;

“Kişiler arası ilişkilerde, davranışlara ilişkin geçerli bir grupta ve belirli bir zamanda ya da genel olarak geçerli olan, olması istenen çeşitli değer yargıları sistemidir.”

Aktan, (2011:4)'a göre ahlak;

“Toplumsal yaşamda, belirli kişi, grup ya da toplum için belirli zamanda ve belirli bir yerde geçerli olan ya da geçerli olması beklenen değer yargılarının, örf, adet, norm ve kuralların oluşturduğu bir sistem bütünüdür.”

Ahlak kavramına ait değerler, evrensel bir takım nitelikler üzerine oturmuş olmakla birlikte, bölgeden bölgeye ya da toplumdaki topluma farklı algılanabilip, farklı da uygulanabilmektedir. Bu sebeple ahlaki değerlerin her birey ya da toplum için aynı anlama geldiği söylenemez. Birçok açıdan etki altında olan bir toplumun ahlaki bazı değerlerden giderek uzaklaşmasını, sadece ekonomik, hatta politik etkenlere bağlamak ahlak kavramını açıklamak için yetersiz kalmaktadır.

Davranışlara ilişkin belirli bir yerde ve zamanda geçerli olan değer yargıları sistemleri anlaşıldığında, farklı gruplarda farklı değer yargılarının ya da aynı grupta farklı değer yargılarının olmasından dolayı, aynı eylemin farklı ahlaklar tarafından farklı biçimde değerlendirilmesi, birisinin iyi dediği bir eyleme bir diğersinin kötü demesi çok doğaldır (Tepe, 1998:13). İçinde çokça anlam yer alan ahlak olgusunun en önemli belirleyicileri arasında insanın kendi tecrübeleri sonucu oluşan kişiliğinin doğal yapısı ve içinde bulunduğu toplumun sosyo-kültürel öğeleri kendini göstermektedir. İnsan hem çevresini etkileyen hem de bu çevreden etkilenen bir varlık olduğundan bu etkileşim içerisinde özellikle toplumsal davranış kalıplarını öğrenmektedir. Bu öğrenme ile oluşan sosyalleşme ile kişinin ait olduğu topluma uyumu sağlanmış olur (Doğan, 2004:65).

Bu görecelikteki bir diğer unsurda ahlak ve etik gibi temel bir ayrımın tam anlamıyla ortaya konamamasıdır. Bundan dolayı bir sonraki kısımda ahlak ve etik ayrımını üzerinde durulacaktır.

3.1.1. Ahlak ve Etik Ayrımı

Ahlak, moral ve etik şeklinde sözcükler ile ifade edilmesine rağmen etik, ahlak kavramından daha farklı bir anlam içermektedir. Etik daha çok felsefenin araştırma alanına girerken, ahlak ise daha çok sosyoloji ve psikolojinin araştırma sahasına girmektedir. Etik ahlak felsefesidir, ahlak ise toplumda bir arada yaşamın getirdiği sorunları düzenleyen kurallardan, hak, görev ve değerlerden oluşmaktadır. İnam (1998:97-109), ortadaki belirsizliği çözmek için “düşünülen ahlak” ve “yaşanan ahlak” şeklinde bir ayırım ortaya koymuştur. Düşünülen ahlak sorgulanan ve kaygı duyulan ahlakıdır. Yaşanan ahlaka dair ise tüm bireylerin bir izlenimi, görüşü, kanısı olabilir.

Etik, ideal ahlak anlayışına dair araştırmaya dayanırken, bununla birlikte evrensel anlamda bir norm olma kaygısını da taşımaktadır. Daha ziyade düşünce dünyasına özgüdür. Ahlak ise, insanların toplumsal ve bireysel deneyimleri ile elde ettiği tecrübelerden oluşan ve yazınsal olmayan sistematik kaidelerin kendisidir. Hayatın içinden beslenmekle beraber, bireysel toplumsal ve hatta bölgesel farklılıklar gösteren değerler bütünüdür (Tunçay, 2008: 2).

Genel anlamda bir değerlendirme yapacak olursak ahlak kavramı, insanların bir arada yaşamasından kaynaklanan, yazılı olan veya olmayan kuralların dayattığı ve insanların içselleştirdiği, daha mutlu bir toplum meydana getirmek gayesi ile oluşturulan değerler bütünüdür. Toplumsal olarak dayatılması ahlakın sosyolojik yönünü, kişiler tarafından içselleştirilmesi ya da içselleştirilememesi de psikolojik yönünü vurgular. Bununla beraber etik adı ile irdelenen ahlak anlayışı birey ve toplum açısından ideal olan ahlak felsefesini oluşturmak çabasıdır. Özellikle Sokrates’ten günümüze kadar bu konuda “etik’i” felsefik temellere oturtma çabası bulunmaktadır (Şahin, 2009:64).

3.2. Vergi Ahlakı ve Vergi Ahlakı İle İlgili Kavramlar

Günümüzde halen birçok ülkede bilhassa GOÜ’de önemli bir problem durumundaki kayıt dışı ekonomiyi iyi bir şekilde analiz etmek ve etkili çözümler geliştirmek, şüphesiz vergi ahlakının ihmal edilmemesine bağlıdır. Yani vergi ahlakının tam manasıyla incelenmesi, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin

incelenmesinde kayda değer fırsatlar sunabilir. Vergi ahlakını incelerken vergi ahlakıyla ilgili kavramlara değinmek gerekmektedir. Bu bağlamda aşağıda Vergi ahlakı, vergi bilinci, vergi uyum ve uyumsuzluğu, vergi kaçakçılığı, vergiden kaçınma ve vergi yükü ve tazyiki konularına değinilecektir.

3.2.1. Vergi Ahlakı

Genel manada mükelleflerin vergiye olan içsel motivasyonu şeklinde adlandırılan vergi ahlakı (Torgler, 2003:4), mükelleflerin vergiye yönelik davranışlarını etkileyen önemli bir faktördür. Bu bakımdan vergi ahlakı, vergi kaybı ile vergi kaçaklarını önleme ve dolayısı ile kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin önüne geçmede önemli araçlardan biri olarak son zamanlarda hayli önemli olmaya başlamıştır.

Vergi ahlakı, ahlak kavramının göreceli olmasından dolayı üzerinde uzlaşılammış bir kavramdır. Bu sebeple ahlak kavramı, vergi ahlakına konu ahlak ile karıştırılmamalıdır. Ahlak kavramı, kişilerin ferdi buldukları toplumdaki görev ve sorumluluklarını daha iyi yerine getirebilmeleri için yaşadıkları dönemde uymaları gereken hukuki ve geleneksel standartları içten benimsemesi manasında kullanılırken, vergi ahlakı kavramı, sosyal bilimlerdeki ahlak, felsefi veya dini kavramdan değil, toplumun saygı duyduğu erdemli davranışların içten benimsenmesi manasında ele alınmaktadır (Tuncer, 2003:103). Bu bakımdan vergi ahlakı kavramının genel manadaki ahlak kavramından ayrı bir kavram olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla vergi ahlakı kavramı ile genel ahlak kavramı tamamen paralellik içerisinde olan olgular değildir. Genel ahlaki kriterleri yüksek olan bireylerin vergi ahlakı kötü olabilir. Vergi ahlakı kriterleri kişilerde düşük olduğu zaman vergiye konu her türlü hileyi doğal karşılayabilirler. Vergi ahlakı yüksek olan mükellefler ise, vergi borçlarına son derece sadık olup borçlarını ilk fırsatta ödemek isterler. Vergiyi ödemek zorunda oldukları bir borç gibi gördüklerinden, ödediklerinde haz duyarlar (Şenyüz, 1995:32). Bununla birlikte kişilerin vergi ahlakının, vergi borçlarını ödemek konusunda gösterdikleri sadakat ile belirlenebileceğini söylemek zordur. Vergi konusunun önemini, gerekliliklerini ve kanunlardan kaynaklı yükümlülüklerini bilen kişilerin, bunlardan kaynaklı ödevlerini sağlıklı biçimde yerine getirmeleri beklenir. Fakat

vergi ahlakının yüksek olması ve kişilerin vergi borçlarına sadık olmaları için vergi dairelerinin de gerekli sorumluluklarını yerine getirmeleri beklenmektedir. Vergiye yönelik ödevleri ve sorumluluk konusunda kendilerine yeterince ulaşamadığı için, bu yükümlülüklerini yerine getiremeyen şahısların vergi ahlakı açısından yetersiz oldukları iddia edilemez. Kişilerin yasalara vakıf olmaması muhatap olunacak hukuki işlemler açısından etkili olmamak ile beraber, bu durum kişilerin vergi ahlakı açısından yetersiz oldukları anlamına gelmez (Akdoğan, 2005:180-182).

Vergi ahlakının tarihsel kökenini incelediğimizde, 19. yüzyılda “fedakârlık teorisi” veya “iktidar teorisi” olarak adlandırılan yaklaşımla beraber ortaya çıkmıştır. Sosyal bilincin 19. yüzyılda giderek artması ile beraber, bireylerin kişisel vergi ödemeye ve vatandaşlık duygularına yönelik ilgi de artmıştır. Vergi kavramı vatandaşların yerine getirmeleri gereken “Fedakârlık Teorisi” ne göre ahlaki bir vazife olarak kabul edilmiştir (Schmölders, 1976: 108).

Vatandaşların vergiye ilgisi 19. yüzyılda her ne kadar artmış olsa da vergi ahlakına dair teorik ve ampirik çalışmalar 1960 ve 1970 li yıllarda “Köln Vergi Psikolojisi Okulu” ismi ile bilinen Günter Schmölders ve onun arkadaşları tarafından yapılmıştır. Yaptıkları araştırmalarda vergi tazyikini, vergi ahlakı ölçüsünün bir göstergesi kabul ederek serbest meslek mensuplarının, işçi kesiminden daha az vergi ahlakına sahip olduklarını bulmuşlardır (Torgler, 2003:5-6).

1980’li yıllarda kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı ilişkisini irdeleyen Weck (1983)’ ten sonra, 90’lı yıllarda bu konuya dair düşünceler kayda değer oranda artmaya başlamıştır. Özellikle gelir idaresinin yeni yapılanmaya başlaması ve mükellef odaklı anlayışa geçilmesi ile beraber, denetimlerin ve ceza oranlarının düşük olmasına rağmen insanların neden vergi ödedikleri, vergi uyumu literatürünün merkezine yerleşmiş bir soru olmuştur (Torgler 2003: 5-6).

Bu yıllarda öne çıkmış araştırmacılardan olan Erard ve Feinstein (1994:70-89), kayıt dışı ekonomiye dair tutarlı olan bir açıklamanın sadece ahlak düşüncesini bir bütün haliyle içeren çalışma modellerinde olduğunu

belirtmişlerdir. Sosyal ve ahlaki dinamiklerin kayıt dışı faaliyetlerin araştırmasında kullanılmasının halen gelişmemiş bir durum olduğunu belirterek, vergi ahlakının literatüre belirleyici bir etken olarak dâhil edilmesinin gerekliliğini vurgulamışlardır.

Vergi psikolojisine dair problemlerin vergi kavramı kadar eski olduğunu ve vergi kavramı var olduğu müddetçe de araştırma konusu olmaya devam edeceği göz önünde bulundurulduğunda, vergi sisteminin etkilerini kavrayabilmek için bireylerin vergi ahlak düzeylerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Kayıt dışı ekonomi bu önemine rağmen hemen hemen bütün ülkelerde büyük bir sorun halinde iken, kayıt dışı ekonomik faaliyetleri açıklamaya yardımcı olan vergi ahlakı maalesef ki çok az bilinen bir kavramdır (Trogler, 2002:657).

Vergi ahlakı “*vergilemenin en uygun sınırını belirleyen tecrübe unsuru*” olarak tanımlamanın yetersiz olacaktır. Ahlak kavramının vergi olgusunda taşımış olduğu anlamın, ferdin toplumun bir parçası olarak yüklendiği görevleri daha iyi yerine getirebilmesi için uymak zorunda olduğu, zamanın hukuki ve geleneksel normlarını içten benimsemesi olduğunu ifade etmek gerekir. Bu düşünceden hareketle vergi ahlakını “*vatandaşların bizzat vergileme ve vergileme ile kendilerine yüklenen mükellefiyetler karşısında takındıkları genel tavır*” şeklinde ifade edilmelidir. Bu tavır zamandan zamana, halktan halka ve hatta coğrafyadan coğrafyaya önemli farklılıklar gösterebilmektedir (Schmölders, 1976:108).

Herekman (1991:156), vergi ahlakını, “*mükelleflerin vergilerini tam olarak ödemeleri*” anlamında kullanmıştır. Vergi ahlakının mükelleflerin sosyo-kültürel seviyelerinin bir fonksiyonu olduğu kadar, yaşadığı toplumun sosyal kültürel yapısı ile de çok yakından ilişki içerisinde olduğunu belirterek, gelişmiş ülkelerde gayri resmi ekonominin GOÜ'lere göre daha az olmasını, kültür seviyesi ve vergi ahlakı arasında doğrusal bir ilişki kurularak açıklandığını söylemiştir. Muter; Sakınç; Çelebi, (1993:29)' de vergi ahlakının tıpkı ahlak gibi mekâna ve zamana göre değişiklikler gösterdiğini belirterek vergi ahlakını; “*mükellefin vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında takındığı tutum*” olarak tanımlanmışlardır.

Torgler (2003:9), ise vergi ahlakını net bir ifade ile; “*vergileri ödemek için içsel bir motivasyon*” olarak tanımlamıştır. Tanımda geçen motivasyonu, kişilerin vergi öderken duydukları isteklilik şeklinde açıklamış ve vergi ahlakının insanların davranışlarından ziyade, onların vergiye karşı bir tutumu olduğunu belirtmiştir. Bu tutumun, vergi ödemek için ahlaki bir ödev olarak görülebileceğini ifade etmiştir. Buna göre, mükelleflerin vergi ödemek ile topluma katkı sağladığı inancını taşır ve mükelleflerde vergi kaçırdıkları zaman güçlü bir üzüntü veya suçluluk hissi oluşursa, bu suçluluğu hissetmemek adına vergi ödemek için daha istekli olacaklarını belirtmiştir. Vergi ahlakını tanımlama noktasındaki zorluk ve görecelilik, vergi ahlakı kavramının vergiyle ilgili diğer kavramlar ile karıştırılmasına neden olmaktadır. Vergi ahlakı kavramı genellikle vergi bilinci, vergi uyumu ve vergi zihniyeti gibi kavramlar ile karıştırılmaktadır.

3.2.2. Vergi Bilinci

Kamusal hizmetlerin yerine getirilmesi için verginin önemini kavramış bireylerin, vergi ile ilgili görevlerini yerine getirme konusundaki istem düzeyine vergi bilinci denir (Akdoğan, 2005:180).

Vatandaşlık vazifesini vurgulayan bir başka vergi bilinci tanımı şöyledir;

“Vergi ödemenin vatandaşlık görevleri arasında yer aldığına, devletin, işlevlerini sürdürebilmesi için vergiye ihtiyaç duyduğuna, vergilerin haklılığına, toplanan bu vergilerin toplum ve ülke yararına kullanıldığına ve adil olduğuna inanarak bireylerin, sahip olduğu ekonomik değerler üzerinden devlete ödenmesi gerektiğine inandığı toplumsal bir görevdir” (Bağdıgen, 2006:4).

Vergi bilincine dair bir başka tanım ise;

“Devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için bireylerin elde ettiği gelirlerden veya servetlerinden kanunlarda belirtilen usul, esas ve oranlara göre katkıda bulunmaları gerektiğini fark etme, bilme ve hatırlama yeteneğine sahip olmalarıdır” (Ömürbek; Çiçek; Çiçek, 2007:104).

Vergi bilinci “*Vergi sisteminin adaletiyle ilgili algılayışlar, diğer kişilerin tutumlarıyla ilgili algılayışlar, toplumdaki bireylerin kişisel çıkarı mı toplumsal çıkarı mı ön planda tuttukları, toplumun genel tutumu, devletin yapmış olduğu harcamalar ile ilgili algılayışlar, eğitim ve gelir düzeyi aracılığıyla oluşan bir kavramdır.*” (Şahin ve Özenç, 2008:6)

Vergi bilincin esasını, devletin görevlerini yerine getirmesi ve toplumun ihtiyaçlarının karşılanması noktasında, verginin önemini bilen ve bu bilince göre görevlerini olması gerektiği gibi yerine getirme gayretinde olan bir toplumsal davranış oluşturmaktadır (Akdoğan, 2005:181).

Vergi bilincinin oluşması çeşitli faktörlere bağlıdır. Toplumdaki genel eğitim seviyesi, genel eğitim uygulaması içerisinde vergiye yönelik eğitim faaliyetlerinin etkisi, vergi yönetiminin faaliyet ve uygulamaları, toplanan kaynakların değerlendirilmesi konusunun etkinliği, vergiye yönelik kanuni düzenlemelerin vergi ilkelerine uygun olması, sağlıklı ve etkili iletişim olanakları ile vergi yönetimine yardımcı olan kurum ve kuruluşların faaliyet ve çalışmaları gibi faktörler tarafından vergi bilincinin belirlendiği söylenebilir (Akdoğan, 2005:180-181).

Vergi uygulamasının başarıya ulaşması için toplumda verginin önem ve gerekliliğinin bilinmesinin rolü büyüktür. Bundan dolayı eğitim ve tanıtım etkinliklerinin toplumun çeşitli kesimleri üzerinde farklı etkileri olacaktır. Fakat gerekli verginin toplanması için, toplumsal özelliklerin bilinmesi kadar, bu özelliklere uyacak bir vergi koyma ve uygulamanın neden olacağı maliyet ve diğer olumsuzlukları da dikkate alan bir vergilendirmenin yapılması önem arz etmektedir (Akdoğan, 1996:257).

3.2.3. Vergi Uyum ve Uyumsuzluğu

Uyum kavramı, genel anlamda sosyolojik temele dayalı ve geniş bir araştırma alanı olup bu konuda çok sayıda çalışma yapılmasına rağmen genellikle vergi uyumu konusu göz ardı edilmiştir. Sosyologlar ile diğer sosyal bilimciler vergi uyumu konusuna kısaca değinmişlerdir. Yabancı literatürde “taxpayer compliance”, “tax compliance” ve “voluntary tax compliance” şeklinde geçen

vergi uyumu kavramı, kısaca vergi yükümlülüklerinin doğru şekilde yerine getirilmesidir (Wentworth ve Rickel, 1985:459).

Vergi uyumunun bu manada dört unsurdan oluştuğu söylenebilir.

Bunlar, Tuncer (2003:93),

- Vergiye tabi gelirin doğru olarak beyan edilmesi;
- Gelir düzeltmeleri, yapılan harcamalar, vergi muafiyetleri ve vergi kredileri gibi gelirden düşülmesi gereken unsurların doğru olması
- Vergi beyannamesinin zamanında doldurulması
- Vergi yükümlülüğünün doğru olarak hesaplanmasından oluşur”.

Kamu maliyesi konusu olan vergi uyumu, etkinlik ve adalet gibi alanları içermektedir. Ceza ve denetimlere bağlı caydırıcı etkilere dair problemler, vergi uyumu ve yasaların uygulanmasında en önemli konulardandır. Vergi uyumu, ahlaki sorunları da içeren bir takım davranış konularını da kapsar (Andreoni; Erard; Feinstein, 1998:818).

Vergi yükümlülüğünün düşük ya da yüksek gösterilmesi anlamına gelen vergi uyumsuzluğu; vergi yükümlülüğünün, ceza uygulamalarına sebep olan bilinçli düşük gösterilmesinin yanında, yanlış bilgilendirme, dalgınlık, yanlış anlama ya da benzeri diğer sebeplerden kaynaklı düşük gösterilmesini de ifade eder. Fakat mükelleflerin vergi giderlerini düşürmek amacıyla, mali işlemleri kanuni çerçevede yapılandırması vergi uyumsuzluğu anlamına gelmemektedir (Tuncer, 2003:94).

Vergi sistemlerinin başarısı, vergi ödeyen şahısların gönüllü uyumuna bağlı olmasından dolayı vergi uyumu önemli bir konudur. Mükellefin gelirini tam ve doğru bir şekilde beyanı ve beyan ettiği gelirine göre vergi borcunu ödemesi vergi uyumunun üst seviyede olduğu gösterir. Bu bakımdan vergi uyumunu arttırmak için vergi idaresinin vergi mükellefine güvendiğinin bir işareti olan beyan esasına dayalı vergi sistemi çoğu ülkede aktif olarak uygulanmaktadır. Bunun sebebi, mükellefe duyulan güvenin yanı sıra, mükellefin vergi denetlemesinden geçmesi

sonucunda vergiden kaçırdığının tespiti halinde, bu durumdan dolayı ceza kesilebilmesidir (Stadler ve Castrillo, 2004:349).

3.2.4. Vergi Kaçakçılığı

Vergi ahlakına dair temel unsurlardan biri olan vergi kaçakçılığı, bilerek hile yolu ile vergi yükünü düşürmek anlamına geldiği gibi, mevzuatı bilmeme ya da yanlış yorumlama, beyannamede yapılan gayri ihtiyarı hatalar veya mükellefin ihmali nedeniyle vergi matrahının düşük beyan edilmesini kapsar (Bayraklı; Saruç; Sağbaş, 2004:206). Vergi kaçakçılığı hem yasa dışı hem de riskli bir davranıştır; zira yapılan denetimler neticesinde yakalanan vergi mükellefi cezai yaptırımlara tabi olacaktır.

Allingham ve Sandmo (1972)'nin geliştirdiği klasik ekonomik yaklaşım vergi kaçakçılığını teorik düzeyde açıklamaktadır. Buna göre, vergi kaçırmadan önce mükellefin fayda maliyet analizi yapacağı ve vergi kaçırma sonucunda olacak faydanın maliyetinden daha yüksek çıkması gerektiğini belirtmiştir.

Vergi kaçakçılık oranı ülkeden ülkeye değişmektedir ve Latin Amerika ülkelerinde, İskandinav ülkeleri ve Anglo-Sakson ülkelerine oranla daha yaygın görüldüğü dikkati çekmektedir (Türk, 2006:198).

3.2.5. Vergiden Kaçınma

Vergiden kaçınma kavramı, vergi mükellefinin borcunu kanunlara dayanarak ödemekten kaçmasıdır (Türk, 2006:198). Vergiden kaçınma, ilgili vergi kanunlarına aykırılık teşkil etmeden, bireyin vergi yükümlülüğünden kurtularak hazineye vergi kaybı yaşatmasıdır. Vergiden kaçınma uygulamalarda değişik şekillerde gerçekleştirilmesine rağmen iki grup altında değerlendirilebilir. İlk grup vergiyi doğuran olayların meydana gelmesi açısından vergi konusu ile ilişkili olmamaları, ikinci grup ise vergi yükümlülerinin kanuni boşluklardan yararlanmaları neticesinde ortaya çıkar (Şenyüz, 1995:92).

Vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı kavramları bazen karıştırılmaktadır. Kanuni açıdan vergi kaçakçılığı, bireyin vergi yükünü yasal olmayan yollar ile düşürmesi iken, vergiden kaçınma kavramı ise bu yükün kanuni yollarla

düşürülmesidir. Vergiden kaçınma kanuni açıdan suç olarak değerlendirilmediği için vergi yükümlüsünün vergiden kaçınması durumunda ceza uygulanmaz ve sorumluluk yüklenmez. Vergi yükümlülerinin vergi kanunları ve vicdanları ile herhangi bir ihtilaf durumları yoktur; çünkü onlara bu hakkı tanıyan vergi kanunlarındaki boşluklardır (Türk, 2006:198).

3.2.6. Vergi Yükü ve Vergi Tazyiki

Birçok ekonomik kararı etkilemesinin yanında mali reformlar ve sosyal politikaların uygulanması ve başarılı olması için önem arz eden vergi yükü, belli bir dönemde kamuya yapılan ödemeler ile ödeme yapan vergi mükelleflerinin bu dönemde sahip oldukları gelire oranı ifade etmektedir. Vergi yükü kavramı anlam bakımından kullanıldığı yere göre değişkenlik gösterdiği için genelde pek açık bir kavram değildir. Bu kavram yük hesaplamalarında teknik anlamda kullanılırken, maliye teorisinde değişik anlamlarda kullanılmaktadır (Edizdoğan, 2008:181).

Vergi yükü kavramı gelir grupları açısından vergi yükü, bölgesel vergi yükü, toplam vergi yükü, sektörel vergi yükü gibi değişik türlere sahiptir. Yapılan araştırmalarda daha çok toplam vergi yükü, kişisel vergi yükü ve net vergi yükü kullanılmaktadır.

Toplam vergi yükü; bir ekonomide toplanan bütün vergilerin o ekonomiye yaptığı yük olarak adlandırılmaktadır. Bir ekonomide toplanan bütün vergilerden, bu verginin hasılatıyla karşılanan giderlerden sağlanmakta olan fayda çıkarıldıktan sonra elde kalan bakiyeyi ifade eden kavram ise net vergi yükü olarak adlandırılmaktadır. Mükelleflerin vergilere karşı tutumuna etki eden kişisel vergi yükü ise; kişi başına vergi ve bunun gibi ödemelerin yine kişi başına GSMH'ya oranlanması ile elde edilir. Bireysel vergi yükü genelde objektif ve subjektif vergi yükü olarak ikiye ayrılmaktadır. Ödenen verginin, yükümlüsünün elde ettiği gelir, bakmak ile yükümlü olduğu kişiler gibi ekonomik durumu göz önüne alınarak ölçülen vergi yükü objektif vergi yükü olarak tanımlanırken, subjektif vergi yükü veya vergi tazyiki, kişinin gelirene, zevk ve tercihlerine, özel durumlarına göre değişen, kişilerin hissettiği ekonomik ve psikolojik baskıdır (Edizdoğan, 2008:189).

Subjektif vergi yükü diye de bilinen vergi tazyiki; mükellefin ödediği vergiden dolayı sahip olduğu ekonomik değerlerdeki azalışın sebep olduğu fedakârlık ya da refah kaybının hissedilen derecesi olarak ifade edilir (Aktan, 2006:141).

Bireylerin vergiye karşı takındıkları tavır vergi oranlarındaki artış veya azalışa bağlı olarak olumsuz veya olumlu şekilde değişebilmektedir. Bunun sebebi vergileme karşısında bireylerin psikolojik açıdan hissettikleri vergi baskısıdır (Aktan; Dileyici; Saraç, 2002:1-20).

Vergi oranının artması sonucu kişilerin ödeyecekleri vergi miktarı ve haliyle üstlenilen vergi yükü artmaktadır. Bu artış ilk önce kullanılabilen gelir düzeyini azaltmakta ve vergi mükellefi için tüketimin azalması ve tasarruf anlamına gelmektedir. Bireylerin tüketim ve tasarruf nedeniyle oluşan azalışı telafi edebilmeleri için daha çok çalışmaları gerektirmekte ve bu durum psikolojik açıdan hoşnutsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Ayrıca baskı yalnızca gelir etkisi anlamına gelen daha çok çalışmaya değil, çalışmak istememe anlamına gelen ikame etkisine de sebep olur (Aktan; Dileyici; Saraç, 2002:1-19).

3.3. Vergi Ahlakının Boyutları

Vergi ahlakı konusunu niceliksel veriler ile inceleyen ve vergi ahlakı boyutunu ortaya koyan akademik çalışma sayısı oldukça azdır. Vergi ahlakı konusunda yapılan çalışmalarda Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak birçok ülkenin vergi ahlakı oranları tespit edilmiştir. Bu oranları tespit etmek için yapılan anket çalışmasında bireylere “İmkânınız olsa vergi kaçırmaya hoş bakar mısınız? sorusu sorulmuş ve soruyu 1 (asla hoş görmem) ile 10 (her zaman hoş görürüm) arasında bir sayı ile puanlamaları istenmiştir. Puanlamaya göre çıkan değer 1’e yakın oldukça vergi ahlakı oranı daha yüksek, 10’a yakın oldukça vergi ahlakı oranı daha düşük olarak değerlendirilmiştir.

Dünya Değerler Anketi (DDA)’nin 1999-2004, 2005-2009 ve 2010-2014 dönemlerinin verileri kullanılarak, çalışmada ülke gruplarına göre tablolar düzenlenmiştir.

Tablo 3.1: Batı ve Orta Avrupa Ülkelerinde Vergi Ahlakı Oranları

Ülkeler	1999-2004	2005-2009	2010-2014
Fransa	1,72	1,65	1,32
Almanya	1,73	1,58	1,50
İtalya	2,20	2,18	2,05
Hollanda	1,71	2,30	1,90
Norveç	2,32	2,28	1,98
İspanya	2,16	2,06	1,73
İsveç	2,41	2,25	2,15
İsviçre	1,78	2,01	1,25
İngiltere	1,82	2,28	1,33
Kıbrıs	-	2,21	1,77
Finlandiya	2,10	2,14	1,92

Kaynak: Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

Tablo 3.1’de üç döneme ait DDA verileri ile Batı ve Orta Avrupa ülkelerindeki ortalama vergi ahlakı oranları gösterilmiştir. Tabloda Kıbrıs’ın 1999-2004 dönemi verisi hariç diğer veriler bulunarak gösterilmiştir. Tablo 3.1’deki değerlere bakıldığında en yüksek vergi ahlakı oranına sahip olan ülke 2010-2014 dönemi verisine göre 1,25 ile İsviçre ve en düşük vergi ahlakı oranına sahip ülke ise 1999-2004 dönemi verisine göre 2,41 ile İsveç’tir. Tablodaki 3 dönemin verileri kıyaslandığında Fransa, Almanya, İtalya, Norveç, İspanya, İsveç ve Kıbrıs ülkelerinde vergi ahlakı düzenli olarak bir yükseliş içindeyken, Hollanda, İsviçre, İngiltere ve Finlandiya ülkelerinde vergi ahlakı dönemsel olarak artış ve azalış içerisinde olup, düzenli bir seyir göstermemektedir.

Tablo 3.2: Doğu Avrupa Ülkeleri Vergi Ahlakı Oranları

Ülkeler	1999-2004	2005-2009	2010-2014
Moldavya	4,19	3,55	-
Polonya	2,40	2,44	2,34
Romanya	-	2,34	2,03
Rusya	-	3,03	3,05
Slovenya	2,56	2,37	1,76
Ukrayna	-	3,13	2,59

Kaynak: Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

Tablo 3.2’de üç döneme ait DDA verileri ile Doğu Avrupa ülkelerindeki ortalama vergi ahlakı oranlarına bakıldığında bu ülkelerde Batı ve Orta Avrupa ülkelerine göre vergi ahlakının genelde daha düşük olduğu görülmüştür. Tabloya göre Slovenya’nın 1,76 ile 2010-2014 dönemi verisine göre en yüksek vergi ahlakına sahip ülke olduğu ve 1999-2004 dönemi verisine göre 4,19 ile en düşük vergi ahlakı oranına sahip ülke ise Moldova’dır. Tablodaki 3 dönemin verileri kıyaslandığında Slovenya’nın vergi ahlakı düzenli olarak bir yükseliş içindedir. Tabloda 2 döneme ait verisi bulunan Moldova, Ukrayna ve Romanya’da yine vergi ahlakının yükselen bir seyir içerisinde olduğu görülmüştür.

Tablo 3.3: Asya Ülkeleri Vergi Ahlakı Oranları

Ülkeler	1999-2004	2005-2009	2010-2014
Çin	1.57	2.00	2.21
Gürcistan	-	1.68	1.45
Hong Kong	-	1.95	2.05
Hindistan	2.14	3.03	4.02
Endonezya	1.54	1.57	-
İran	1.47	2.03	-
Japonya	1.46	1.46	1.31
Ürdün	1.56	1.83	1.65
Malezya	-	3.53	2.62
Güney Kore	1.59	1.64	1.71
Tayvan	-	1.66	1.74
Tayland	-	2.76	1.66
Türkiye	2.15	1.35	1.27
Vietnam	1.32	1.66	-
Singapur	1.89	-	2.48
Filipinler	3.14	-	3.72

Kaynak: Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

Tablo 3.3’de Asya ülkelerinin vergi ahlakı oranları gösterilmiştir. Japonya’nın 2010-2014 dönemi verisine göre 1,31 ile en yüksek vergi ahlakına sahip ülke olduğu ve 2010-2014 dönemi verisine göre 4,02 ile en düşük vergi ahlakı oranına sahip ülke ise Hindistan’dır. Tabloda göze çarpan ayrıntı Çin’in vergi ahlakının düşüş eğilimi içerisinde olmasıdır. Aynı şekilde Hindistan’ın vergi ahlakı düşüş eğilimi içerindedir. Ancak Japonya, Gürcistan, Tayland, Malezya ve Türkiye’de vergi ahlakı yükselirken Hong Kong, Hindistan, İran, Güney Kore, Tayvan, Vietnam, Singapur ve Filipinler’de düşmektedir.

Tablo 3.4: Afrika Ülkeleri Vergi Ahlakı Oranları

Ülkeler	1999-2004	2005-2009	2010-2014
Mısır	1.58	1.72	1.81
Gana	-	1.00	1.62
Fas	1.19	1.78	1.51
Ruanda	-	2.25	2.08
Güney Afrika	2.70	2.51	4.04
Nijerya	2.03	-	2.14
Zimbabve	1.52	-	2.45
Cezayir	2.01	-	3.88

Kaynak: Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

Tablo 3.4'de 2005-2009 dönemindeki 1.00 oranıyla en yüksek vergi ahlakına sahip ülke Gana iken, 2010-2014 dönemindeki 4,04 oranıyla en düşük vergi ahlakına sahip ülke Güney Afrika'dır. Tablo dikkati çeken önemli ayrıntı Ruanda haricinde diğer ülkelerde vergi ahlakının giderek düşen bir seyir içinde olmasıdır.

Tablo 3.5: Anglo-Sakson Ülkeleri Vergi Ahlakı Oranları

Ülkeler	1999-2004	2005-2009	2010-2014
Avustralya	-	2.04	1.88
Kanada	2.08	1.91	1.30
Yeni Zelanda	2.01	2.15	1.88
Amerika	2.28	2.06	1.91

Kaynak: Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

Tablo 3.5'de 2010-2014 dönemindeki 1.30 oranıyla en yüksek vergi ahlakına sahip ülke Kanada iken, 1999-2004 dönemindeki 2,28 oranıyla en düşük vergi ahlakına sahip ülke Amerika'dır. Tablodaki veriler kıyaslandığında ülkelerin hepsinde vergi ahlakının giderek yükselen bir seyir göstermektedir.

Tablo 3.6: Latin Amerika ve Karayip Ülkeleri Vergi Ahlakı Oranları

Ülkeler	1999-2004	2005-2009	2010-2014
Arjantin	1.87	1.67	1.88
Brezilya	-	3.62	2.55
Şili	2.15	1.89	1.70
Kolombiya	-	1.56	1.65
Meksika	2.31	2.62	2.16
Trinidad ve Tobacco	-	2.26	1.43
Uruguay	-	1.98	1.58
Peru	2.11	-	2.00

Kaynak: Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

Tablo 3.6’da Brezilya, Şili, Trinidad ve Tobacco, Uruguay ve Peru’nun vergi ahlakı yükseliş içerisinde. Arjantin ve Meksika’da vergi ahlakı düzenli bir seyir içerisinde olmayıp dönem dönem artış ve azalış göstermektedir.

3.4. Vergi Ahlakını Etkileyen Faktörler

Kayıt dışı iktisadi faaliyetleri incelemede hiç kuşkusuz önemli bir kavram olan vergi ahlakını, birçok faktör etkilemektedir. Bu faktörler mali faktörlerden sosyal ve siyasal faktörlere kadar epeyce geniş faktörlerden oluşmaktadır. Bununla beraber vergi ahlakının ortaya çıkış nedenlerine ve vergi ahlakını etkileyen faktörlere yönelik yapılan çalışmalar sınırlı sayıda kalmıştır (Feld ve Frey, 2002:87-99).

Vergi ahlakına etki eden faktörler incelenirken hem konumuzla ilgili faktörler olmasına, hem de bu konu ile ilgili yapılan çalışmalarda üzerinde durulmuş faktörler olmasına özen gösterilmiştir. Vergi ahlakını etkileyen faktörler bu bölümde sırasıyla ele alınacaktır.

3.4.1. Mali Faktörler

Her ne kadar vergi ahlakı kavramı sosyal-psikolojik bir çağrışım yapıyor olsa da, ekonomi ile ilgili kararlarda etkiye sahip olduğu için vergi ahlakını belirleme konusunda mali faktörlerin önem arz ettiği söylenebilir. Bu bakımdan, bilhassa mali açıdan vergi ahlakına etki eden vergi yükü, vergi aflarının sıklığı, vergi denetimi ve cezalarının sıklığı gibi faktörlere değinilecektir.

3.4.1.1. Vergi Yüğü

Vergilemeye karşı tutumların kişisel olması inceleme konusunda güçlükler doğurdu için, vergilemeye karşı tutumlarda genelleme yapmak gerekmektedir. Genel anlamda bir değerlendirme yapıldığında vergi mükelleflerinin vergilemeye karşı tutumunu belirleyen temel unsurlardan biri vergi mükellefleri üzerinde bulunan vergi yüküdür (Aktan; Dileyici; Saraç, 2002:119).

Vergileme yapılırken bazı kesimler vergi muafiyetleri ve istisnaları gibi sistemlerle desteklenirken, bazı kesimlerin aşırı vergilendirilmesi vergi yükü ve gelir dağılımında dengesiz bir duruma sebep olacaktır. Bu dengesizlik bireylerin vergi ahlakının düşmesine sebep olacak ve mükellefler maruz kaldıklarını düşündükleri bu haksızlık sebebiyle vergi yükünü azaltmanın yollarını arayacaklardır. Bunun vergi yükünü azaltmak amacıyla kayıt dışı ekonomiyi artırıp vergi ahlakını düşüreceği söylenebilir (Şahin, 2009:89-90).

3.4.1.2. Vergi Denetimi ve Ceza Oranı

Vergi denetimi ve ceza oranlarının vergi ahlakına etkisi ile ilgili olumlu ve olumsuz yaklaşımlar bulunmaktadır. Olumlu yaklaşıma göre vergi denetimi ve cezaları artırmak vergi ahlakını artıracak, olumsuz yaklaşıma göre ise sıkı denetim ve ağır cezaların vergi mükelleflerinin içsel motivasyonlarının bir türü olan vergi ahlakını olumsuz etkileyecektir. Yapılan vergi denetimi ve uygulanan cezaların vergi ahlakını negatif yönde etkilediğini düşünen kesime göre; vergi idaresinin vergi kaçakçılığının önüne geçme amacıyla daha ağır ceza ve daha sıkı denetimlerin uygulanabileceği şeklindeki söylemleri, ima yoluyla, bazen de açıkça mükelleflerin vergi ahlakına güvenmedikleri anlamına gelebileceğinden vergi ahlakını düşürebilecektir (Çiçek; Karakaş; Yıldız, 2007:35).

Vergi konusundaki denetim ve ceza oranlarını iyi ayarlamamanın vergi ahlakını pozitif yönde etkileyebileceğini düşünenlere göre; vergi denetimi seviyesinin iyi ayarlanması vergi oranını artıracaktır. Denetleme oranlarının yüksek olması vergi kaçakçılığının yakalanma ihtimalini artıracacağından vergi yükümlüsünün vergi ahlakını artıracaktır. Vergi ahlakının bozulmaması amacıyla gerçekleştirilen denetimlerin vergi mükelleflerine duyulan güveni zedeleyecek

nitelikte olmaması bu bakımdan önem arz etmektedir. Uygulanan vergi cezaları mükelleflerin kaçırdıkları vergi miktarlarıyla orantılı olduğunda vergi oranlarındaki bir artış durumunda bireylerin gelirlerini beyan etme konusunda daha çok istekli olacakları söylenmektedir (Torgler, 2003:11).

3.4.1.3. Vergi Aflarının Sıklığı

Vergi ahlakını olumsuz yönde etkilen bir başka faktör sıkça başvuru alan vergi aflarıdır. Vergi cezalarına getirilen aflar vergi gelirlerine kısa vadede artış sağlasa da, vergi ahlakını uzun vadede zedelemektedir. Zira vergi affı, vergisini eksiksiz ve zamanında ödeyen vergi mükelleflerini ‘irrasyonel’, vergi kaçırıcıları da ‘rasyonel’ davranır hale sokmaktadır. Böylelikle vergisini dürüst ve gerektiği şekilde ödeyen bireyleri cezalandıran bu durum vatandaşları vergi kaçırmaya teşvik edip vergi ahlakını olumsuz etkileyecektir (Tuncer, 2003: 107-108).

Herkesin vergi kaçırma imkânı aynı olmadığı için bireylerin vergiye karşı tutumu aynı değildir. Vergi kaçırma imkânı olan şahıslar vergi aflarını olumlu olarak karşılarken, af beklentisiyle vergi kaçırmayı düşünürler. Buna mukabil, vergi kaçırmayan veyahut kaçırma imkânı olmayan şahısların vergi affına olumsuz yaklaşacağı söylenebilir. Dolayısıyla bu durumda vergi ahlakı olumsuz yönde etkilenecektir. Vergi affı uygulamasının sık sık tekrar etmesi, dürüst olan vergi mükelleflerinin doğru beyan yaparak hata ettiklerini ve bu durumdan kendilerinin zararlı olarak çıktıklarını düşünmelerine sebep olabilir. Ayrıca, vergi aflarının kanuni yollarla sınırlanmaması halinde bireylerin gelecekte tekrar af beklentisine girmeleri sebebiyle vergi tahsilatı açısından olumsuz bir durum oluşacaktır. Vergi affının bir defaya mahsus uygulandığının ilan edilmesi ve vergi kaçakçılığına yönelik ağır cezai uygulamaların yapılması şartı, vergi ahlakına artırıcı etki yapacağı gibi, kayıt altına girmemiş yükümlülere de kayıt altına sokma gibi bir olumlu etki yapacağı da söylenebilir (Çiçek; Karakaş; Yıldız, 2007:35).

3.4.2. Sosyal, Psikolojik ve Demografik Faktörler

Bireylerin iktisadi kararlar alırken rasyonel oldukları farz edilse bile, insanların sosyal birer varlık olması sebebiyle, yaşadığı toplumun mantık

sisteminden, düşünce ve değer sisteminden, dilinden v.b etkileneceği ve bu durumların, kişilerin psikolojisinde toplumun koşullamış olduğu süzgeçten geçerek yapılacağı belirtilmektedir (Önder, 1993:180).

Dolayısıyla vergi ahlakının sadece mali ve iktisadi faktörlerden etkilenmediği, başka faktörlerinde vergi ahlakını etkilediği söz konusudur (Torgler, 2003:11). Andreoni; Erard; Feinstein, (1998:818-860)'de bu kapsamda “*Vergi uyumu modellerine ahlaki ve sosyal dinamikleri eklemek şimdiye dek fazla gelişmemiş bir araştırma alanıdır*” diyerek vergi ahlakının daha kapsamlı araştırılabilmesi için yükümlülerin sosyal ve ahlaki dinamiklerinin de incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Vergi ahlakı kavramının sosyal nedenlerin yanında psikolojik nedenleri de vardır. İlk önce vergi kavramının karşılık esasına dayalı olmayan bir fedakârlık olduğunu mükelleflere hissettiren vergi yasalarının sahip olduğu cebri karakter, bu durumla vergi kaçakçılığında kimsenin zarar görmediği fikrinin doğmasına sebep olan bir etki oluşturmaktadır (Schmölders, 1976:114). Bu etkiyi bertaraf etmek için vergi uyum stratejilerinde ceza ve denetimler bir başlangıç noktası olabilir, fakat sonuç açısından yeterli olmayacaktır. Bunun yerine çok yönlü yaklaşıma ihtiyaç vardır. Vergi ahlakını açıklamak gayesiyle kişisel davranışları motive eden sosyal bilimciler, sosyologlar ve psikologlar tarafından destek gören ve standart ekonomik suç kavramının ötesine geçmiş davranış teorisini içeren, çok sayıda faktörün tanınması gerekir (Alm; Sanchez; De Juan, 1995:15).

Sosyal ve psikolojik etkenlerin haricinde cinsiyet, yaş v.b demografik faktörler de vergi ahlakına etki etmektedir. Vergi ahlakına etki eden sosyal, psikolojik ve demografik etkenlere cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, etnisite ve sosyal normlar başlıkları altında değinilecektir.

3.4.2.1. Cinsiyet

Sosyo-psikolojik çalışmalar kadınların erkeklere göre daha yumuşak başlı olduklarını, daha uyumlu olduklarını ve öz güvenlerinin daha az olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat sosyal psikolojide bu hususlar halen tartışılıyor olmakla birlikte, geçmişle karşılaştırıldığında günümüzde kadınların daha bağımsız

oldukları söylenebilir. Yaşamın ve iktisadi ilişkilerin içinde bulunan kadınlar, vergi uyumunu düşürebilmektedir. Geçmişten bugüne bilhassa kadınların hayat şartlarının değişmesi, iş hayatına daha fazla katılmaları gibi sebeplerle vergi konusunda cinsiyet değişkeninin vergi ahlakı kavramını açıklama konusunda önemli bir etken olduğu yönündeki bir neticeye varmak zordur (Torgler, 2003e: 16). Buna karşılık, ampirik bulgular cinsiyet değişkeni bakımından erkeklerin vergi uyumu noktasındaki eğilimlerinin kadınlara oranla düşük olduğu ve kadınların erkeklere oranla daha yüksek seviyede vergi ahlakına sahip olduklarını ortaya koymuştur (Torgler, 2003b: 11).

Yapılan analizlere göre kadınlar ile erkekler arasında vergi ahlakı bakımından istatistiki yönden bir fark olmamasına karşın demokrasi, dindarlık, adalete güven, milliyetiyle gurur gibi değişkenlerin dâhil edildiği ampirik çalışmalarda kadınlarda vergi ahlakı oranının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Gökbunar; Selim; Yanıkkaya, 2007:78). Örneğin; Martinez; Vasquez; Torgler, (2005:1-27)'in İspanya'ya yönelik yaptıkları ampirik çalışmalar kadınlarda vergi ahlakı seviyesinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

3.4.2.2. Yaş

Yaş faktörü üzerine son zamanlarda yapılan araştırmalarda, mükelleflerin vergiye yaklaşımı konusunda yaşın etkili bir başka faktör olduğunu ortaya konulmuştur. Buna göre genç yaşlardaki mükellefler kazançlarının büyük kısmını tasarrufa ayırmak yerine tüketmekte iken, orta yaşlı ve daha üstü yaş gruplarındaki bireyler uzun vadeli tasarruflara yönelmektedirler. 25-30 yaşlarındaki bireyler yüksek bir kazanca sahip değiller, fakat aile kurmak ve daha yüksek yaşam standartlarına ulaşmak istediklerinden dolayı devletin vergi talebine tam bir isteklilik hali göstermezler (Schmölders, 1968: 15).

Yapılan çalışmalar da vergi ahlakının yaş ile doğru orantılı olarak arttığını göstermektedir. Örneğin, Gökbunar; Selim; Yanıkkaya, (2007:78), 30-50 yaş aralığındaki kişilerde vergi ahlakının, 16-29 yaş aralığındaki kişilere oranla daha fazla olduğunu tespit etmişlerdir. Batı Almanya'da yine aynı yaş aralıkları için yapılan çalışmada yaşlıların vergi ahlakının daha yüksek olduğunu tespit edilmiş

ve Latin Amerika'da da yüksek yaşların vergi ahlakını pozitif yönde etkilediği bulunmuştur (Torgler, 2005:134).

3.4.2.3. Eğitim Düzeyi

Eğitim insanların bütün yaşamına etki eden ve etkileşimde bulunduğu alanlar bakımından çok yönlü bir özelliğe sahiptir. Eğitimin, insanları iyi vatandaş olma, bilgiye ulaşabilme, katılımcı olma ve sorgulayabilme gibi birçok yönden geliştirme gücü vardır (Aktan, 2006:148). Eğitimin iyi vatandaşlar yetiştirme amacının olduğu düşünülürse, teorik bakımdan eğitim düzeyinin yükselmesi vergi ahlakını da yükseltecek bir unsur olarak görülecektir. Eğitim seviyesi yüksek vatandaşlar, devlet hizmetlerinin ifa edilebilmesi için vergiye ihtiyaç olduğunu bilirler ve devlet hizmetlerinin yapılabilmesinin koşullarından birisinin bireylerin vergilerini düzenli olarak ödemeleri olduğunun bilincine varırlar. Bu bağlamda mükellefler vergi borçlarını ödemek için daha istekli davranacak böylece toplumda vergi ahlakı düzeyi yükselecektir.

Vergi ahlak düzeyi yüksek, eğitilmiş toplumlar kayıt dışı iktisadi faaliyetlerde bulunmaktan sakınacaklardır. Bu bakımdan eğitim seviyesinin vergi ahlakı düzeyi ve kayıt dışı ekonomi seviyesine etki ettiğini söylemek mümkündür.

Eğitilmiş mükelleflerin, vergi yasalarını ve mali bağlantıları daha çok bildikleri, devletin vatandaşlarına sağladığı hizmetlerin farkında oldukları, daha çok uyum göstermeleri dolayısıyla da vergi ahlakı seviyelerinin daha yüksek olması beklenmektedir. Eğitim seviyeleri yüksek olan mükelleflerin eğitimlerinin getirdiği daha yüksek statüler ve örnek olma misyonu, vergi kaçırma fikrinden vaz geçirecek bir unsur olacağından eğitim seviyesinin yükselmesinin vergi ahlakını arttırıcı bir etkisi olabilecektir. Yapılan ampirik çalışmalar eğitim seviyesi ve vergi ahlakının doğru bir orantı içerisinde olduğunu göstermektedir (Gökbunar; Selim; Yanıkkaya, 2007:79).

Avrupa ülkeleri üzerine yapılan bazı ampirik çalışmalara göre; vergi mükellefinin eğitim seviyesi arttıkça mali tutumlarının daha olumlu yönde geliştiği belirlenmiştir. Eğitim düzeyi düşük olan bireylerin vergilemeye karşı takındıkları tutum, esas manada mali konular açısından eğitimsiz olmaları ile

ilgilidir (Çiçek; Karakaş; Yıldız, 2007:35). Tabi bu sonuçlar ile beraber, eğitim seviyeleri yüksek mükellefler devletin vergiden elde ettiği gelirleri nasıl kullandığını bilmelerinden dolayı kayıt dışı faaliyetlerde bulunmanın yollarını daha iyi bilmektedirler. Bu durum aynı zamanda eğitim seviyesi yüksek olan kişilerin, daha az uyum göstermelerine ve vergi ahlakı seviyelerinin daha düşük olmasına sebepte olabilir (Torgler, 2003b:12).

3.4.2.4. Medeni Durum

Sosyal yaşamın getirmiş olduğu kural ve kısıtlar dolayısıyla evlilik hali, kişilerin yasal olan ve olmayan alışkanlıklarını etkilemektedir. Öte yandan, medeni hal vergi sistemi ile etkileşim halindedir. Vergi uyumu bakımından vergi borçlarını tam ve düzenli ödemekten vergi borçlarını hiç ödememeye kadar olan farklılıklar, kişilerin medeni halleri ile ilişkili olabilmektedir. Yapılan çalışmalarda genellikle evli kişilerin bekâr olanlara göre vergi ahlaklarının daha yüksek olduğu görülmektedir (Trogler, 2003b:11). Latin Amerika ülkelerinde evli olan ya da birlikte yaşayan kişilerin, yalnız yaşayan ya da bekâr olanlara göre vergi ahlaklarının daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Buna karşın ABD ve İsviçre gibi ülkelerde bekâr insanların vergi ahlaklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Torgler, 2003b:16). Görüldüğü üzere yapılan çalışmalar vergi ahlakını bekâr olmanın mı ya da evli olmanın mı daha çok etkilediğini net olarak ortaya koyamamıştır. Bölgelere göre medeni halin farklı ahlak seviyelerine yol açması, ekonomik durum, gelişmişlik düzeyi ve vergi sistemi yapısı gibi faktörlerden kaynaklanabilir. Özellikle subjektif vergiler diye isimlendirilen, bireyin cinsiyeti, yaşı, medeni durumu ya da aile yapısı gibi etkenleri dikkate alan vergi türlerinin değişik bölgelerde, değişik uygulanmasının farklı vergi ahlakı düzeylerine yol açtığı söylenebilir (Şahin, 2009: 96).

3.4.2.5. Etnisite

Vergiye karşı tutum ve tepkilerdeki farklılıklara, mükelleflerin mensubu oldukları ırklarla da açıklama getirilmeye çalışılmaktadır. Örneğin, Anglo-Sakson ırkları mensubu olan bazı Kuzey Avrupa ülkelerinin, Cermen ırkı mensubu bazı ülkelere göre daha çok vergiye uyum sağlamaları vergi ahlakının gelişmiş

olmasıyla açıklanabilir (Şenyüz 1995: 454). Vergi ahlakı ırksal özelliklere dayandırılrsa da vergiye karşı gösterilen tepkilerin veya takınılan tutumların -başka faktörlerinde vergi ahlakına etki ettiği düşünüldüğünde- bütünüyle ırksal özelliklerden kaynaklandığını düşünmek oldukça zordur (Çiçek, 2006:34).

3.4.2.6. Sosyal Normlar

Sosyolojik açıdan genellikle insan davranışlarının sosyal normlar tarafınca belirlendiği iddia edilmektedir. Sosyal normlar, vergiye yönelik davranışları etkilediği kadar, iktisadi davranışları da etkiler. Vergi mükelleflerinin kazançlarının yasal çerçevede beyan edilmesi halinde indirim, aksi hallerde, yani kural dışı beyanlarda ise ceza söz konusu olmaktadır. Ancak sosyal norm temelde yasal şekilde tanımlanan değil, gayri resmi ya da sosyal olarak tanımlanan kurallardır. Bu kurallar değerler, görüşler ve ilgilere dayanarak grup içerisinde geliştirilir (Edlund ve Åberg 2002:202).

Sosyal normlar ile vergi ahlakı arasında potansiyel ilişki olduğu açıktır. Aşağı yukarı benzer mali sistemlere sahip birçok ülkede farklı uyum seviyeleri ve dolayısıyla farklı seviyelerde vergi ahlakı söz konusudur. Aynı zamanda çok sayıda ülke için yapılan çalışma sonuçları da sosyal normlar tarafından vergi ahlakının yüksek düzeyde etkilendiği desteklenmektedir (Edlund ve Åberg 2002:203). Örneğin, ABD için gerçekleştirilen bir araştırmada sosyal normların vergi ahlakı üzerine önemli bir etkisinin söz konusu olduğu tespit edilmiştir (Alm; McClelland; Schulze,1999:141-171).

3.4.3. Dini Faktörler

Din ve inanç hiç şüphesiz bireyin vergi ahlakı bakımından önemli faktörlerdir. Birey sadece kendi menfaatini düşünen bir “Homo Economicus” değildir, birey aynı zamanda başka kişilere yardım etmeyi isteyen, dinin kural ve emirlerine uymayı görev kabul eden “Homo Religous” tur (Aktan, 2006:132).

Semavi dinlere bakıldığı zaman; İslam dinine göre zekât bir nevi vergi vazifesi görürken, bütün Müslümanların ödemesi İslam’ın bir şartı olarak belirlenmiştir (Aktan, 2006: 132). Yahudi dininde vergi kaçırma kavramının ahlakiliği ile alakalı olarak, bir kısım noktalarda istisnalar olmasına rağmen, genel

anlamda vergi kaçırmak ahlak dışı bir durum olarak görülmüştür (McGee, 1998:210-223).

Aynı şekilde, Hristiyanlıkta vergi kaçırma konusu için tam bir birlik olmasa da vergi kaçırmanın genel manada ahlaki bir olgu olarak kabul edilmemektedir. Toplu olarak değerlendirildiğinde dinin yapısında olan ve ahlakın erdemine vurgu yapan özelliklerin, inanan bireylerin vergi ahlakını yükseltmesi açısından önemli bir etken olduğu söylenebilir (McGee, 1998:221).

Ampirik çalışmalar güvenilirlik, yolsuzluk, ekonomi ve demografik faktörler veri olarak ele alındığında dindarlık kavramının vergi ahlakı üstünde belirgin bir pozitif etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Torgler, 2006:82). Latin Amerika ülkelerinde vergi ahlakını belirleyen etkenlerin araştırıldığı bir çalışmada, dini inancı yüksek bireylerin vergi ahlakının, dini inancı düşük olan kişilere ve ateistlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitlerden yola çıkarak dinin vergi ahlakı üzerinde olumlu etkisi olduğunu söylemek mümkündür (Torgler, 2005a:134).

3.4.4. Siyasal Faktörler

Siyasal yönetim biçiminin meşruiyeti, demokrasinin temel araçlarının (katılımcılık, yerinden yönetim vs.) uygulanma düzeyi gibi siyasal faktörler vergi ödeme/ödememe tercihleri üzerinde etkili olabilir. Halkın kendi temsilcilerini özgür iradeleriyle seçebildiği ve denetleyebildiği demokratik rejimlerde vergiyi gönüllü ödeme eğilimi ve dolayısıyla vergi ahlakı daha yüksektir (Aktan, 2006:133).

Vergi ahlakını etkileyen siyasi faktörlerden politik katılım, yönetim yapısı, siyasi görüş ve hükümetin yapısı ile yönetime duyulan güven faktörleri bu kısım altında incelenecektir.

3.4.4.1. Politik Katılım

Siyasi kararların alınmasına bireyin daha çok katılması halinde, vergi sözleşmesi vergi mükellefleri açısından daha yüksek güven ve vergi ahlakı sağlayacak ve vatandaş olarak vergi mükellefleri daha çok hak ve ödevler ile

donatılacaktır (Frey, 2003:385-406). Daha çok hak ve ödev yüklenen bireyler daha iyi gözlem yapacaklar ve referandum benzeri mekanizmalar yoluyla siyasetçileri denetleme imkânına sahip olacaklardır. Bununla beraber bireylere insiyatif yüklenerek yasaların düzenlenmesine katkı sağlanabilir, hükümeti etkileyerek vergi yasaları ve vergi oranı durumlarının yeniden müzakere edilmesi sağlanabilir. Siyasi kararlar alma sürecine katılım, bireylerin vatandaşlık görevlerindeki hassasiyetlerini ve böylece vergi ahlaklarını arttırır (Feld ve Frey, 2002:87-99).

3.4.4.2. Yönetim Yapısı

Siyasal olarak merkezileşme veya yerelleşme eğilimi vergi ahlakını etkiler. Yerelleşmenin esaslarından biri olan doğrudan demokrasi araçları verginin, bireylerin tercihlerine göre harcanmasına yardımcı olur bu şekilde hem vergi ahlakının hem de verginin artması sağlanacaktır (Trogler, 2003a: 6). Küçük yönetim yapılarında bireyler tercihlerini daha çok yansıtabilmekte ve vergi mükellefleri ile bürokratlar ve yerel yöneticiler arasında yüksek bir etkileşim bulunmaktadır. Bireyler, yerel yönetim ve vergi yönetimi arasında olan bu yakın ilişki güven sağlar ve vergi ahlakını yükseltir (Torgler, 2003a:8).

Öte yandan, vergi yönetiminin kendilerine verildiği küçük yönetim şekillerinde vatandaş ve yönetici arasında ilişki düzeyinin artması, vergi konularında bireysel ilişkilerin artmasına sebep olup kayırma, kollama ve göz yumma gibi vergi ahlakı üzerinde olumsuz etki oluşturan durumlara sebep olması muhtemeldir. Devlete bağlılık düzeyi vergi ahlakına etki eden bir diğer siyasi faktördür. Bireylerin devlete olan bağlılığı arttığı ya da azaldığı zaman vergi ahlakı da doğru orantılı olarak artış veya azalış gösterecektir. Özellikle bireyin, devleti yöneten kişilerin devlet gelirlerini israf ya da suiistimal ettiğini düşünmesi, bireyin devletine olan bağlılığını azaltacak ve bu durum vergi ahlakının azalmasına sebep olacaktır (Özsoylu, 1996:20).

3.4.4.3. Siyasi Görüş ve Hükümet Yapısı

Vergi kavramını etkileyen faktörlerden biri de siyasi görüştür. İnsanların politik tercihlerini uygulanmakta olan politikalara bakarak değil, kendini yakın

hissettiği partiden yana kullanmayı tercih etmesi, halkın politik manada kontrol mekanizması görevini ifa etmemesi anlamına gelir. Siyasal iktidarlar genelde baskın grupların talepleri doğrultusunda kararlar almakta ve oy kaygısıyla vergilemekten vazgeçip vergi yükünü bazı kesimlerin üzerinde yoğunlaştırmaktadır (Sugözü, 2010:191).

Mevcut hükümetin tek başına iktidar olması ya da koalisyon hükümeti olması da vergi ahlakını etkilemektedir. Tek partili hükümetlere göre koalisyon hükümetlerinin siyasi sorunlarda daha fazla gerilim yaşamaları ihtimal dâhilindedir. Siyasi partilerin birleşerek meydana getirdikleri koalisyon tarzı hükümet yapısının sıkça ortaya çıktığı ülkelere göre, tek partili iktidar sisteminde vergi uyumu açısından kamusal destek daha güçlü olmaktadır. Böylece tek partili sistemin getireceği istikrarın, vergi ahlakını yükseltme eğilimi oluşturması muhtemeldir (Edlund ve Åberg 2002: 217).

3.4.4.4. Yönetime Duyulan Güven

Vergiler ile elde edilen gelirlerin tekrardan vatandaşlara aktarılma seviyesi veya başka bir söylem ile devletin gerçekleştirdiği hizmetlerin oranı, mükelleflerin vergiye yaklaşımlarını etkilemektedir. Mükelleflerce verginin hizmet olarak yansımadığı hissedilirse bu durum mükelleflerin yönetime duyduğu güveni zedeleyecek ve vergi ahlakı olumsuz yönde etkilenecektir. Aynı şekilde vatandaşlar ödedikleri vergilerin kendilerine hizmet olarak döndüğünü gördüğü zaman, yönetime duydukları güven artacak bu durumda vergi ahlakı da pozitif yönde etkilenecektir. Vatandaşlar kamu mal ve hizmetlerinin dağılımının yanında, yapılan israf ve savurganlığı da gözlemlemektedir. Vatandaş ödediği verginin yönetim tarafından israf edildiğini, kamu hizmeti sunulmasın da savurganlık yapıldığını hissetmesi durumunda, vergilemeye dair psikolojisi olumsuz etkilenecek ve bu durum vergi ahlakında tahribata neden olup bu yöndeki tutumlarını ve davranışlarını değiştirecektir. Bürokratik suiistimaller, kamusal hizmetlerin belli bir nitelikten uzak yürütülmesi ve seçmeni kendi lehlerine etkilemek için gereksiz ve plansız harcamalar yapılması, mükelleflerde ödemiş oldukları vergilerin amacı dışında kullanıldığı düşüncesinin oluşmasına neden

olacaktır. Bu durumda mükelleflerin vergi ahlakı olumsuz yönde etkilenebilecektir (Şahin, 2009: 101-102)

Aynı şekilde, verilen kamu hizmetlerinin vatandaşların tercihlerine göre yapılması da güveni artıracığı ve vergi ahlakını olumlu şekilde etkileyeceği belirtilebilir. Bunu karşın, devlet tarafından vatandaşın tercih etmediği ve desteklemediği hizmetlerin yapılması halinde, vergi ödeyen mükellefler ödedikleri vergileri çarçur edilen, boşa harcanan fonlar olarak değerlendirecek ve yönetime duydukları güven azalacaktır bu durumda vergiye karşı olumsuz hal ve davranışlar artabilecektir (Şenyüz, 1995:40-43). Vergiye karşı oluşan bu güvensizlik ve olumsuz tavrın vergi ahlakını negatif yönde etkileyebileceği belirtilebilir.

3.5. Vergi Ahlakı ve Bilincinin Etkileri

Vergi ahlakı ve vergi bilinci yüksek olan toplumlarda bireyler vergiye ödemeye karşı olumsuz yönde davranışlar sergilemeden vergi borçlarını ödemektedir. Buna karşın vergi ahlakı ve bilinci düşük olan ülkelerde vatandaşlar vergiyi sanki bir yüküm gibi görmekte ve her fırsatta vergiden kurtulmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla bir ülkedeki vergi ahlakı ve bilincinin seviyesi vergi tahsilatını etkileyen son derece önemli bir etkidir (Gerçek,2003:211).

Vergi ahlakı düzeyi, devlet tarafından toplanan vergi gelirlerinin de yükselmesini sağlayacak ve genel iktisadi durum üzerinde etkilere yol açacaktır. Vergi ahlakının etkileri, netice olarak devlet gelirleri, vergi tarh ve tahsil masraflarına yansiyacaktır. Vergi ahlakı ne düzeyde kötü ise, vergi yükünü düşürme eğilimleri o kadar güçleşmekte ve bununla beraber mevcut vergi yasaları ile toplanan vergi gelirleri o seviyede düşecektir. Yasa koyucular, hâkim vergi ahlakı ile buna etki eden iktisadi ve psikolojik olaylara göre mükelleflerin tepkilerini dikkate almak durumundadırlar (Schmölders, 1976:114).

Gelişmiş olan ve demokratik sistemin tam olarak işlediği toplumlardaki vergi bilinci, ekonomik bilgi temeline oturmaktadır. Bu bağlamda, vergi mükellefleri talep ettikleri kamu hizmetlerinin, kendilerinin ödeyeceği vergiler ile sağlanabileceğini bilmektedirler. Günümüzde, bireylerde olması gereken vergi

bilinci budur. Oysa demokratik devlet anlayışının sağlanmadığı veya yerleşmediği GOÜ’de devletin vatandaşlar tarafından adeta “gökyüzünde beslenen, yeryüzünde sağılan bir varlık” şeklinde görüldüğü gözlenmektedir (Çelebi,1973:76).

IV. BÖLÜM

VERGİ AHLAKININ KAYIT DIŞI EKONOMİ ÜZERİNE ETKİSİNİN ANALİZİ

Kayıt dışı ekonomiye nelerin sebep olduğu ve sebeplerinin nasıl ortadan kaldırılacağına yönelik yaklaşımlar; vergi yükünün yüksek olması, cezai yaptırımlar ve denetimlerin azlığı gibi ekonomik temelli kavramlarla irdelenmiŐtir. Ekonomik yaklaşımların yetersiz olduğu düşüncesinden hareketle kayıt dışı ekonominin sebepleri son dönemlerde sosyal ve psikolojik faktörlerle incelenmeye başlanmıştır. Bu bölümde sosyal ve psikolojik bir faktör olan vergi ahlakının kayıt dışı ekonomiyi nasıl etkilediği analiz edilmiştir.

4.1. Literatür Taraması

Kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı üzerine yapılan ampirik çalışmalar, kayıt dışı ekonomi üzerine yapılan çalışmalar ve vergi ahlakı üzerine yapılan çalışmalar olarak iki ayrı literatürle ele alınacaktır.

4.1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bütün ülkeler için kayıt dışı ekonomi bir sorun durumundadır. Ülkelerin birbirinden farklı sosyal ve kültürel yapıları, değişen refah ve gelir seviyeleri, farklı hukuk sistemleri gibi faktörler nedeni ile gayri resmi ekonominin boyutu ülkelere göre farklılık göstermektedir. Ülkelerin gayri resmi ekonominin boyutunu tahmin etmek için kullandıkları ölçme teknikleri de değişebilmektedir. Bazı

ülkelerde GSMH yöntemi kullanılmakta, bazı ülkelerde ise işlem hacmi yöntemi kullanılmaktadır (Kargı, Güven, 2016:1).

Tanzi (1983), Amerika'daki kayıt dışı ekonomiyi para talebi yöntemiyle 1930 ile 1980 dönemi için hesapladığı çalışmasında, II. Dünya Savaşı yıllarında, kayıt dışı ekonominin % 1.41'den % 3.78 yükseldiği ve savaştan sonra ise azaldığını ancak 1965 ten sonra tekrar yükselerek % 2.50'den % 4.49'a çıktığını tespit etmiştir. Lippert ve Walker (1997)'in yaptığı başka bir çalışmada kayıt dışılıkla mücadele için vergi oranlarını azaltılması ve vergi tabanının genişletilip, vergi uygulamalarının basitleştirilerek kayıt dışı ekonomi oranlarının ölçülmesini kolaylaştırmak için sağlıklı bir veri tabanının oluşturulması gerektiğini söylemişlerdir.

Kayıt dışı ekonominin ölçülmesi için yapılan çalışmalarda ismi sıkça duyulan bilim insanlarından biri de Friedrich Schneider'dir. Bilhassa 8-10 yıllık zaman serilerini kullanıp değişik ülke ya da ekonomik birliklerin kayıt dışı ekonomi oranlarını farklı yöntemler ile hesaplamıştır. Schneider ve Enste (2000) 76 farklı ülke için gerçekleştirdikleri çalışmalarında, üç ayrı hesaplama yöntemini kullanmışlardır. Bu çalışma sonucunda 1990-2000 yılları arasında kayıt dışı ekonominin yükseldiğini tespit edilmiştir. Torgler ve Schneider (2007), yapmış oldukları çalışmalarında, Schneider (2005a,2005b) tarafından daha önce yapılan çalışmalarında kullanılan verileri değerlendirerek 1990, 1995 ve 2000 yıllarının, ortalama 90 ülke için hesaplamalar yapılmış, ancak hesaplama bulgularından öteye kayıt dışı ekonominin belirleyicileri incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, kayıt dışı ekonominin önüne geçilmesi için ülkelerin etkili olmayan hukuk düzeni, insanların ödedikleri vergilerden elde edilen gelirin kamu finansmanında etkin olarak kullanılmadığı düşüncesi ve yolsuzlukların arttığına yönelik düşünceleri kayıt dışı ekonomi için belirleyici unsurları olarak görülmüştür.

Schneider, Buehn ve Montenegro ile beraber Doğu Avrupa ile Orta Asya'daki 162 gelişmekte olan ülkenin kayıt dışı ekonomi oranlarını ölçmüştür. Yapılan çalışmada Çin ve Singapur'un ortalama % 12,5 oran ile en düşük kayıt dışı ekonomiye sahip olduklarını ve Peru, Panama ve Bolivya'nın ortalama % 65

oranı ile en yüksek kayıt dışı ekonomiye sahip olduklarını ölçmüşlerdir. Çalışmada elde edilen bulgular yorumlanırken kayıt dışı ekonominin fazla olmasının sebepleri arasında vergilemede oranların yüksek olması, devlet düzenlemelerinin yanı sıra, insanların hayat standartlarının çok düşük olması sebebiyle kanuni yollar ile geçinemedikleri sonucunu elde etmişlerdir (Schneider, Buehn ve Montenegro, 2010: 18-22).

Ülkelerin çoğunda olduğu gibi Türkiye’de de kayıt dışı ekonomi önemli bir husustur. Olumsuz etkileri sonucunda ekonomik büyümeyi engellemesi ve kalkınmaya engel teşkil etmesi sebebiyle iktisat tarihi boyunca kayıt dışı ekonomi daima önemli bir olgu olmuştur. Türkiye’deki iktisadi faaliyetlere dair genel kanı, ekonomideki faaliyetlerin önemli bir bölümünün kayıt dışı olarak yapıldığı yönündedir. Kayıt dışı ekonomiyi doğası gereği tam olarak ölçmek çok mümkün olmamaktadır. Bundan dolayı kayıt dışı ekonomi ile ilgili oranlar birbirlerinden farklılık göstermektedir. Bunu engellemek için yapılan çalışmaların neticelerinin karşılaştırılmasında fayda vardır (Kargı, Güven, 2016:14).

Sugözü (2008)’nün Türkiye’nin 1980-2004 dönemini kapsayan yıllık zaman serisi verileri ile enflasyon, vergi yükü ve vergi aflarında olan gelişmelerin gayri resmi ekonomiye olan kısa ve uzun dönem etkilerini incelediği çalışmada, kayıt dışı ekonomiyi engellemek için nedenlerini yok etmek, Türkiye’nin ekonomik olarak büyümesi ve istikrara kavuşması bakımından başlangıç noktası olması gerektiğini belirtmiştir. Kayıt dışı ekonomiyi doğuran en önemli neden olan ağır vergi yükünün başlangıçta kaldırılabilir vergi yükü durumuna getirilmesi gerekmektedir. Vergi yükünün düşürülmesi, kamu açıklarına aynı oranda neden olmamaktadır. Zira çalışmaya göre vergi yükündeki düşüşler kayıtlı ekonomiye geçişle sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla bir açıdan kamu gelirlerinde düşüş meydana gelirken, diğer açıdan verginin tabana yayılmasından dolayı kamu gelirlerinde yükselme yaşanacaktır. Kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik diğer idari, hukuki, mali ekonomik, sosyal ve siyasal tedbirlerin de beraber uygulanması katkı sağlayacaktır.

Medina ve Schneider (2018)'in 158 ülkenin 1991-2015 yıllarındaki kayıt dışı ekonomi oranlarını inceledikleri çalışmalarında Türkiye'nin 2004-2015 dönemi kayıt dışı ekonomi ortalamasının % 31,38 olduğu, bu periyot içerisinde kayıt dışı ekonominin GSMH'daki oranının minimum %27,33 ve maksimum %34,51 olduğu tespit edilmiştir. 2015 yılında kayıt dışı ekonominin GSMH'daki oranının ise % 27,43 olduğu ve son yıllarda düşüş gösteren bir seyir içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

4.1.2. Vergi Ahlakı Üzerine Yapılan Çalışmalar

Vergi ahlâkıyla ilgili ilk çalışmalar 1960'lı yıllarda Günter Schmölders ile beraber Alman bilim adamlarının kurduğu Köln Vergi Psikolojisi Okulu'nda başlamıştır. Takip eden yıllarda vergi ahlâkı ile ilgili çalışmaların sayısı artmıştır. Günter Schmölders vergi ahlâkını insanları vergileme ile kendilerine yüklenen özel mükellefiyetlere karşı gösterdikleri davranış biçimi olarak açıklamaktadır. Bu davranış halktan halka, zamandan zamana, mekândan mekâna, değişiklik göstermektedir. Başka bir deyişle vergi kaçakçılığı ve vergi cezalarına karşı mükelleflerin takındıkları tavır şeklinde tanımlanmaktadır (Schmölders, 1976:107).

Literatürde vergiyi gönüllü ödemek veya ödememek konusunu açıklayan iki temel teori yer almaktadır. Bunlar Ekonomik Yaklaşım: Rasyonel Tercih Teorisi (Allingham & Sandmo Modeli) ile Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Psikolojik Yaklaşım modelleridir. 'İnsanlar neden vergi öderler?' Allingham ve Sandmo (1972) klasik bir ekonomik model geliştirerek bu soruya cevap aramışlardır. Caydırıcı yaklaşım olarak da bilinen bu yaklaşıma göre; vergi mükelleflerinin vergi kaçırmaktan elde ettiği kazanç veya fayda, yakalanması durumunda uğrayacağı zarardan daha fazla olduğu müddetçe, vergi kaçırmaya devam edeceklerdir. Bu yaklaşımda, vergi mükelleflerinin vergide ahlak kurallarını önemsemeyen, riski seven veya riske karşı nötr, çıkarlarını düşünen bireyler olduklarını varsayılmıştır. Bu bağlamda vergi ödeme konusunda vergi oranları, yakalanma ihtimali, gelir seviyesi ve ceza oranlarına etki eden faktörler mükelleflerinin davranışlarını etkilemektedir (Gökbunar; Selim; Yanıkkaya, 2007:73).

Caydırıcı yaklaşımda her bireysel vergi ödeyicisinin doğuştan vergi kaçakçısı olduğu varsayılmaktadır. Bu yaklaşım vergi kaçırarak ve saklayarak faydasını maksimize ettiği kabul edilmektedir. Son yıllarda ise, araştırmacılar bu yaklaşımın varsayımlarının gerçekçiliğinin ve kontrol olasılığının düşük olması ve cezaların vergi kaçakçılığını caydıracak kadar ağır olmamasına rağmen niçin bu kadar vergi ödeyicisinin vergi ödemediğini anlamaya yönelmişlerdir (Andreoni; Erard; Feinstein 1998:818-860) ve Cowell, 1992:521-543). Diğer bazı çalışmalar ise (Falkiner, 1995; Erard ve Feinstein, 1994), geleneksel modelin tahminlerini genişleterek vergi mükelleflerinin ahlaki değerlerini ve onların sosyal çevredeki rollerini içeren daha sosyal yaklaşımı uyarlamışlardır. Çalışmaların sonucunda; parasal maliyetlere ek olarak, vergi kaçakçıları suç ve utanma hissi ile karşı karşıya kalabileceklerini vurgulamışlardır (Gökbunar; Selim; Yanıkkaya, 2007:73).

Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Psikolojik Yaklaşım Literatürde “Ahlaki Duygular Teorisi” veya “Tutumsal Model” olarak da bilinen bu yaklaşıma göre insanların vergi ödeme veya ödememe konusunda seçimlerini belirleyen tek unsur bireysel çıkar ve bireysel fayda fonksiyonunu maksimize etmek değildir. İnsanların vergi ödeme veya ödememe konusundaki davranış ve tutumlarına etki eden faktörlerin başında psikolojik algılama gelmektedir. “Tutumsal Model” ya da “Ahlaki Duygular Teorisi” konuyu yalnızca psikoloji ve etik çerçeveden ele alan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir (Aktan, 2012:5).

Schwartz ve Orleans (1967)’ın yaptığı ampirik çalışmada; vergi ahlakı ile ceza korkusunun, vergi yasalarına olan etkilerini araştırmışlar ve vergi ahlakının, vergi cezalarından daha etkili olduğu sonucuna varmışlardır (Gökbunar; Selim; Yanıkkaya, 2007:73).

Strümpel (1969), ise başlıca Avrupa ülkelerindeki vergi mükelleflerinin vergi ahlakı düzeylerini ve bu ülkelerdeki vergi sistemlerini incelediği uluslararası karşılaştırmalı bir anket çalışmasının sonucunda, vergi etiğinin Almanya’da göreceli şekilde düşük ve İngiltere’de daha yüksek olduğu sonucunu elde edilmiştir. O dönemde Almanya’nın mükellefleri zora sokan vergi alma

yöntemleri kullanıyor olmasına karşın, İngiltere'nin mükelleflere karşı daha az kontrollü, daha şeffaf ve daha saygılı davrandığı tespit etmiştir. Strümpel'e göre Almanya'nın kullandığı zorlayıcı teknikler, insanların vergi ödeme isteğini negatif etkilediğinden dolayı vergi ahlakı üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. İngiltere'deki uygulanan sistem ise vergi ahlakını pozitif yönde etkilemiştir (Alm ve Torgler, 2006: 228). Ayrıca, Strümpel İtalya, Fransa ve İspanya'nın uyguladıkları vergi sistemlerinin yüksek maliyetli ve verimsiz olduklarını ifade etmiştir.

Weck (1983) 1960 ile 1978 yılları arasında ülkeler arası vergi ahlakını tespit etmek için çalışmalar yapmıştır. Geliştirmiş olduğu vergi ahlakı indeksine göre Kanada, ABD, Japonya, İskandinav ülkeleri, İrlanda, İngiltere ve Hollanda yüksek vergi ahlakına sahip iken, Fransa, İspanya ve İtalya'da vergi ahlakının düşük olduğunu tespit etmiştir (Torgler, 2003e:157).

Reckers; Sanders; Roark (1984), ABD Arkansas eyaletinde 250 örneklem üstünde gerçekleştirdikleri çalışmada insanların ahlaki inançlarının vergi uyumu konusundaki kararlarında çok önemli olduğu sonucuna varmışlardır. Vergi kaçakçılığı konusunu ahlaki bir konu olarak gören kişilerin ödedikleri vergi miktarına bakmaksızın muhtemelen daha az miktarda vergi kaçıracaklarını tespit etmişlerdir. Öte taraftan vergi kaçırma konusuna ahlaki açıdan bakmayanlar ise diğer faktörlerden (stopaj, vergi oranlarının yüksek olması gibi) daha çok etkilenmektedir. Roth, Scholz ve Write (1989), çalışmalarında vergi ahlakının vergi ödemelerinin önemli bir belirleyicisi olduğunu, Hasseldine (2000), ise vergi ahlakının vergi ödemelerinde pozitif etki yaptığını ileri sürmüşlerdir.

Pyle (1991), insanların ahlak dışı fayda maksimizasyonu yaptıkları varsayımını eleştirmekte ve tesadüfi örneklemeler ile bütün tüm insanların bu şekilde düşünmediklerini söylemektedir. Her ne kadar vergi kaçırın insanların yaptıkları çoğu zaman bu insanların yanına kar kalıyor olsa da, vergi yükümlülerinin çoğunluğu dürüst davranmaktadır. Bu çalışmada vergi ödeyen insanların önemli bir bölümünün her zaman dürüst davrandığını vurgulamaktadır.

Amerika ve İspanya'da 1990-1995 ve 1999-2000 yılları dünya değerler anketi verileri kullanılarak vergi ahlakına yönelik çalışmalar yapılmış ve bu ülkelerde vergi kaçırmanın haklı bir gerekçesi olmayacağını düşünenlerin oranı hesaplanmıştır. Sonuçlara göre Amerika'da vergi ahlakı İspanya'dan daha yüksek çıkmıştır. Parlamento'ya güven, hükümete güven ve dini inanç konularında karşılaştırma yapılan iki ülkede yine ABD'nin vergi ahlakı İspanya'ya göre daha yüksektir. Politik ideolojilerin insanların vergi ahlakına etki ettiği ve İspanya'da güçlü bağımsızlık düşüncesini taşıyan bireylerin vergi ahlakının daha düşük olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Alm ve Torgler, 2006: 224-231).

Long ve Swingen (1991), bazı mükelleflerin "kolayca vergiden kaçmama eğiliminde" olduklarını, hatta vergi kaçırmanın yollarını bile aramadıklarını ifade etmektedir. Mükelleflerin bazılarının "vergi kaçırma fırsatlarını eyleme dönüştürmediklerini ve vergi kaçırma için yeterli bilgi ve kaynağa sahip olmadıklarını" belirtmektedir. Kişilerin vergiye bakışını ya da vergi ahlakını şekillendiren faktörler olarak çeşitli sosyal ve demografik faktörler sayılabilir. Nitekim 'yaş', 'cinsiyet', 'medeni durum', 'mesleki çevre' ve 'eğitim' gibi faktörlerin, mükelleflerin vergi ahlakı üzerinde etkileri konusunda çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Örneğin Torgler (2003e), erkeklerin kadınlara oranla, evli çiftlerin bekârlara oranla ve gençlerin yaşlılara oranla daha az vergi ahlakına ya da daha fazla vergi kaçırma eğilimini gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Vergi ahlakı ya da vergi kaçırma eğilimi maaş ve ücret getiri ile pozitif, serbest çalışanların gelirleri ile de negatif bir ilişki içerisinde olduğu ileri sürülmüştür. Eğitim düzeyi yüksek olan mükellefler, vergilerin ekonomik ve sosyal işlevleri konusundaki bilinçli tutumları bunların vergi kaçırma konusundaki eğilimlerinin daha düşük olmasına neden olduğunu ampirik ve deneysel araştırmalarında tespit etmiştir (Torgler, 2003e:56-57).

Vazquez ve Torgler (2009) tarafında yapılan çalışmada İspanya'da vergi ahlakının gelişimi incelenmiştir. Bu ampirik çalışmada veri seti oluşturulur iken Dünya Değerler Anketi ile Avrupa Değerler Anketi verileri kullanılmıştır. Çalışmada İspanya'nın 1981, 1990, 1995 ve 1999/2000'li senelerdeki verileri

kullanılmıştır. Bu çalışmaya göre; insanların yaşı arttıkça vergi ahlakı düzeyinin arttığı görülmüştür.

Torgler (2005), çalışmasında Latin Amerika ülkelerinde vergi ahlakı araştırılmıştır. Bu çalışmada 1995-1997 yılındaki Latinobarometre ve Dünya Değerler Anketi (World Values Survey) verileri kullanılmıştır. Çalışma da Latinobarometrede 17 ülke ve Dünya Değerler Anketinde ise 10 ülke incelenmiştir. Latinobarometrede insanların yaşı arttıkça vergi ahlakı seviyelerinin da arttığı görülmüştür (Torgler, 2005:148).

İnsanların yaşı ilerledikçe vergi ahlakının da yükseldiğini ortaya koyan çalışmasında Torgler (2004a) Asya ülkelerinde vergi ahlakı incelenmiştir. Bu çalışmada 1995-1997 yıllarındaki Dünya Değerler Anketi verileri kullanılmış ve bireylerin yaşı ilerledikçe vergi ahlakının da yükseldiği tespit edilmiştir. (Torgler, 2004: 245)

McGee ve Tyler (2006)'in 33 farklı ülkede vergi etiği ve vergi kaçakçılığının demografik faktörlerini araştırdıkları çalışmalarına göre insanların yaşı arttıkça vergi ahlaklarının da arttığı tespit edilmiştir.

Feld ve Frey 2002 yılında İsviçre'de vergi sadakatinin derecesini inceledikleri bir çalışma yayınlamışlardır. İsviçre değişik kültürlere mensup pek çok ayrı ırkı barındıran bir mozaiktir. Bu ülkede Fransız, İtalyan ve Alman olmak üzere üç ana etnik grup bulunmakta ve ülke 26 kantondan oluşmaktadır. Vergi kaçakçılığı konusunda yapılan araştırmanın sonuçlarına göre vergiye yönelik alınan kararlarda direk katılımın sağlandığı kantonlarda vergi kaçakçılığının daha az olduğu görülmüştür. İnsanlarının direk katılımı vergi ahlakı oranı üzerine olumlu etki yapmaktadır. Torgler ve Schneider'in 2004 yılında farklı Avrupa ülkeleri üzerine yaptıkları çalışmalarında Güney Avrupa ülkelerinde vergi ahlakının Kuzey Avrupa ülkelerine oranla oldukça düşük olduğu sonucu çıkmıştır. Aynı çalışmada, İtalya, Fransa, İspanya ve Portekiz'de vergi ahlakının diğer Avrupa ülkelerine göre daha düşük olduğunu ve bu ülkelerde vergi kaçakçılığına daha ılımlı bir yaklaşım olduğu ifade edilmektedir (Tosuner ve Demir, 2009: 10).

Vergi ahlakına etki eden bir başka faktörde eğitimidir. Eğitim ile vergi ahlâkı arasında hem negatif hem de pozitif yönde etki edebilen bir ilişki bulunmaktadır. Eğitilmiş insanlar vergi yasaları ve mali konular (vergi gelirleri, kamu harcamaları v.s.) üzerinde daha çok bilgiye sahip olmaları dolayısıyla vergiye uyumları pozitiftir. Öte yandan eğitilmiş insanlar vergiden kaçınma yol ve yöntemlerini iyi bildikleri için yasalardan kaynaklı boşluklardan yararlanabilmektedir. Böylece kamu gelirlerinde düşüş meydana gelmekte, bu da eğitimin negatif etkisi olarak görülmektedir (Torgler ve Schaltegger, 2005:13).

Yurt dışında yapılan çalışmalar incelendiğinde eğitim ile vergi ahlâkı arasında hem pozitif hem de negatif ilişki bulunmuştur. Eğitim ile vergi ahlâkı arasında pozitif ilişkinin bulunduğu çalışmalardan Russo (2013), çalışmasında gönüllü vergi kaçırmayla ilgili raporlar incelenmiştir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; eğitim ve vergi ahlâkı arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. McGee (2008), çalışmasında 15 geçiş ülkesi ekonomisi ve iki gelişmiş ülke ekonomisi incelenmiştir. Bu çalışmadaki veriler daha öncesinde Inlehart'ın 85 ülkede 200.000'nin üzerinde insanın katıldığı çalışmasında kullanılmıştır. McGee'nin çalışmasının sonucuna göre; vergi ahlâkı ve eğitim arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Frey ve Torgler (2006), Doğu ve Batı Avrupa ülkelerini karşılaştırdıkları çalışmalarında başkalarının davranışlarının vergi mükelleflerinin kişisel vergi ahlâkı üzerinde oldukça etkili olduğu sonucuna varmışlardır. Eğer vergi yükümlüleri başkalarının vergi kaçırdıklarına inanıyorlarsa vergi ahlâkı düşecektir, etraflarındaki insanların dürüst şekilde vergi ödediklerini düşünüyorlarsa vergi ahlak düzeyleri yükselecektir. Yine araştırmacılar SSCB'den ayrılan geçiş ülkeleri (Belarus, Ukrayna, Rusya, Litvanya, Letonya ve Estonya) ve Orta Doğu Avrupa'sında (Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya Cumhuriyeti, Hırvatistan, Bulgaristan, Polonya) yer alan ülkeleri karşılaştırıp geçiş ülkelerinin vergi ahlâkını test ettiler. Bu çalışmada dikkat edilen kriter siyasal kurumların kalitesiydi ve insanların hesap verilebilirlik, şeffaflık, şiddet ortamının olmaması, yapılan düzenlemelerin kalitesi, hükümetin verimliliği, hukuk kuralları ve yolsuzlukların denetimi, konularında insanların olumlu düşüncelere sahip olmaları

durumunda vergi ahlakının yükseldiği aksi durumda da vergi ahlakının azaldığı tespit edilmiştir.

Feld ve Frey hükümetin vergi mükelleflerine yönelik davranışının, mükelleflerinin vergi ödeme konusundaki isteğine etki ettiğini tartışmaktadırlar. Ayrıca devletin yüksek miktarlarda vergi ödeyen mükelleflere olan güveni, bu bireyleri ödüllendirecek bunun sonucunda ödeme isteği artacaktır (Alm ve Torgler, 2006: 224-246).

2013 yılında Russo tarafından yayımlanan araştırmada İtalya'daki göçmenlerin vergi ahlakı seviyeleri incelenmiştir. Ülke içerisinde değişik bölgelere göç eden kişiler toplumda bir alt kültürü oluşturmakta ve vergi ödeme konusunda istekli olmayabilirler düşüncesi ile vergi ahlakı seviyeleri incelenmiştir. Ancak bu çalışmada vergi ahlakı ve göçmenlik arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Politik uygulamalara aktif olarak yapılan katılımın da vergi ahlakını yükselttiği tespit edilmiştir. Russo çalışmasında 29 yaş ve altındaki grubun vergi ahlakı seviyelerinin düşük olduğunu, vergi ahlakı ve dini inanç arasında da kuvvetli bir bağın olmadığı sonucunu tespit etmiştir (Russo, 2013: 110-114).

Amerika ve diğer Avrupa ülkelerinin karşılaştırmasında Amerikalı katılımcıların vergi ahlakının en yüksek olduğu onu İsviçre ve Avusturya'nın takip ettiği görülmektedir. Burada ABD ve İsviçre'nin direk demokrasinin en fazla uygulandığı ülkeler olması dikkat çekicidir (Alm ve Torgler, 2006: 242-244). Torgler tarafından Latin Amerika ülkelerindeki vergi ahlakı ölçülmüş ve Güney Amerika ülkeleri ve Meksika'nın, Orta Amerika ülkelerinden daha düşük vergi ahlak seviyesine sahip olduğunu görmüştür. Latin Amerika ülkelerinde gelir dağılımı eşitsizliği çok yüksektir. Bu da düşük dayanışma seviyesi ortaya koymakta ve düşük gelir gruplarının refahını bununla orantılı düşürmektedir (Kitapçı, 2011:129).

Torgler tarafından Asya Ülkeleri'nde yapılan analiz göstermiştir ki, vergi ahlakı Filipinler'de çok düşük iken Japonya, Çin ve Hindistan'da ise daha yüksektir. Burada dikkat çeken diğer bir özellik ise genel olarak Asya

lkelerindeki vergi ahlakı, OECD ülkelerinden daha yüksektir. Bunda kültürel farklılıkların etkisi olduğu kabul edilebilir. Asya'nın nispeten homojen özelliklere sahip ülkelerinde, vergi ahlakını Şekillendiren faktörler çoklu regresyon yöntemi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonuçları vergi ahlakının belirleyicileri olarak Asya'nın çeşitli ülkelerinde çok değişken olduğunu göstermektedir. En düşük değerler, Filipinler, Güney Kore ve Tayvan'da tespit edilmiştir (Torgler, 2004: 237). Yapılan çalışmada vergi ahlakını belirleyen faktörler olarak, hükümete ve hukuk sistemine güven, devlet yetkililerinden memnuniyet, pozitif etki yapmaktadır. Güven önemli bir değişken olarak vergi ahlakını arttıran başlıca faktördür ve güven arttıka yükümlüler vergi ödemekte daha istekli olmaktadır. Bu ülkelerde vergi ahlakını yükseltmek için uygulayıcıların güven sağlama konusunda çalışması faydalı olacaktır. Bu sonuca göre demokrasiden yana davranışlar mükellefleri daha çok vergi ödemeye teşvik edecektir. Demokrasi düzeyinin artması ile devlet uygulamaları daha Şeffaf olacak, mükellefler ile hükümet arasındaki yanlış anlaşılmalardan azalacak ve vergi ahlakı artacaktır. Ayrıca diğer bir saptama da ulusal gururun bu ülkelerde vergi uyumu üzerinde çok olumlu etkisinin olduğudur (Torgler, 2004: 261-262).

Okada'nın Japonya ve Güney Kore'de yaptığı karŐılaŐtırmada birbirine yakın tarihi geçmiŐe sahip olmalarına rağmen Japonya'da vergi ahlakının daha yüksek olduğu görülmektedir. Güvene dayalı vergi ahlakının Japonya'da yüksek çıkmasının sebebi, vergi idaresi ile vergi mükelleflerinin arasında yoğun bir etkileşim bulunmasıdır. Vergi idaresi radyo, televizyon, broŐürler, gazete yayınları yoluyla ve okullarda eğitim verilerek vergi mükelleflerinin nasıl davranması gerektiği konusunda sürekli bilgilendirmeler yapmaktadır. Ayrıca devlet görevlilerine yüksek maaŐlar ödenerek rüşvet almalarını engellenmektedir. Bununla beraber Japonya'da kayıt dışı iktisadi faaliyetlerinin düşük olduğu görülmektedir. Japonya'da kasıtlı olarak yapılan vergi kaçakçılığı, Güney Kore'ye oranla çok daha ağır Şekilde cezalandırılmaktadır (Yurdakul, 2013: 134-135).

Yurt dışında yapılan çalışmalar incelendiğinde vergileme yönünden kadınların erkeklere göre daha ahlaklı olduğu sonucuna varılan çalışmalardan bazıları Őunlardır. McGee (2014) alıŐmasında Dünya Değerler Anketi verileri

kullanılarak 80 ülke üzerinde bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmaya göre; vergileme bakımından kadınların erkeklere göre ahlak oranlarının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Chung ve Trivedi (2003) çalışmasında yöntem olarak faktöriyel deney tasarımı kullanılmış ve bu çalışmaya 112 kişi katılmıştır. Çalışma verilerine göre; vergileme açısından kadınların erkeklere göre daha ahlaklı oldukları tespit edilmiştir.

Türkiye’de kadınların erkeklere göre vergi ahlakının ve vergi uyumunun yüksek olduğunu belirten çalışmalar arasında Saruç ve Sağbaş (2003) bulunmaktadır. Çoban (2004), Demir (2008) ve İpek ve Kaynar (2009) çalışmalarında kadınların erkeklere göre daha yüksek vergi ahlakı ve uyumuna sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Yaş ilerledikçe insanların vergi uyumu ve vergi ahlakının yükseldiğini belirten çalışmalarında Gökbunar, Selim ve Yanıkkaya (2007) Avrupa Değerler Anketi verilerini kullanarak Türkiye’de vergi ahlakına etki eden faktörleri analiz etmişlerdir. Bu çalışma 2001 yılında Türkiye’de 1206 kişi üzerinde yapılan anket çalışmasından oluşmaktadır. Bu çalışmaya göre; insanların yaşı ilerledikçe vergi uyumu ve ahlakının yükseldiği görülmüştür.

Ege Bölgesi’nde çeşitli meslek, yaş, medeni hal ve gelir gruplarından 640 örneklem ile gerçekleştirilen anket çalışmasında vergi ahlakı skoru 3,4647 olarak ölçülmüştür. Bu ortalamaların yüzde şeklinde ifade edilmesi istatistiksel açıdan doğru olmamakla beraber, ankette kullanılan ölçeğin 5’li Likert ölçeği olması ve 3 değeri orta nokta (% 50) olarak kabul edilebildiği için, Ege Bölgesi’nde vergi ahlak skorunun ortanın biraz üzerinde olduğunu ifade etmek mümkündür (Tosuner ve Demir, 2008:368).

Demir (2008)’in İzmir bölgesinde yaptığı çalışmada elde ettiği sonuçlara göre eğitim ile vergi ahlakı arasında pozitif yönde bir ilişki, bulunmaktadır (Demir, 2008:158).

Yurdakul (2013) çalışmasında Bursa ilinde vergi ahlakı ve belirleyen faktörleri tespit etmek amacıyla Bursa ilinde yaşayan 626 kişiye anket

uygulamıştır. Bu çalışmaya göre; yaş ilerledikçe mükelleflerin vergi uyumu ve ahlakının arttığı görülmektedir (Yurdakul, 2013: 233).

Bilgin tarafından 2014 yılında Türkiye ve İspanya'da vergi ahlakını etkileyen faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda vergi ahlakını arttıran faktörlerin İspanya'da daha çok kişisel faktörler iken, Türkiye'de sosyal sermayenin daha etkili olduğu görülmüştür. İspanya'da gelir seviyesi, yaş, finansal başarı, eğitim düzeyi, vergi ahlak seviyesinin belirleyicileri iken, Türkiye'de siyaset, din, yasal sisteme ve hükümete güven, işsizlik, ulusal gurur, vergi ahlak seviyesinin belirleyicileri olmuştur (Bilgin, 2014: 71-72).

Dünya Değerler Anketi tarafından 1 ile 10 arasında puanlanarak ölçülen ve belirli periyotlarda yapılan vergi ahlakı ölçüm anketleri sonucunda Türkiye'nin 1999-2004 döneminde vergi ahlakının 2.15, 2005-2009 döneminde 1.35 ve 2010-2014 döneminde ise 1,27 olduğu tespit edilmiştir. 1 ile 10 arasında puanlanan ve 1'e yaklaştıkça vergi ahlakının yükseldiğini 10'na yaklaştıkça vergi ahlakının düştüğünü ifade eden puanlama değerlerine göre Türkiye'de vergi ahlakının yükselişte olduğu gözlemlenmektedir.

4.2. Veri Seti

Vergi ahlakı konusunu niceliksel veriler ile inceleyen ve vergi ahlakı boyutunu ortaya koyan akademik çalışma sayısı oldukça azdır. Vergi ahlakı konusunda yapılan çalışmalarda Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak birçok ülkenin vergi ahlakı oranları tespit edilebilmektedir.

Bu çalışmada kayıt dışı ekonomi verileri için IMF Working Paper (2018) ve vergi ahlakı verileri için Dünya Değerler Anketi'nin 5-6 yıllık periyotlar halinde yayınladığı verilerden yararlanılmıştır. Bu oranları tespit etmek için yapılan anket çalışmasında bireylere "İmkânınız olsa vergi kaçırmaya hoş bakar mısınız? sorusu sorulmuş ve soruyu 1 (asla hoş görmem) ile 10 (her zaman hoş görürüm) arasında bir sayı ile puanlamaları istenmiştir. Puanlamaya göre çıkan değer 1'e yakın oldukça vergi ahlakı oranı daha yüksek, 10'a yakın oldukça vergi ahlakı oranı daha düşük olarak değerlendirilmiştir.

Kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı arasındaki ilişki 27 ülke için 1999-2014 dönemi, 43 ülke için 2005-2014 dönemi ve 30 ülke için 2010-2014 dönemi olarak üç ayrı ülke grubu ve üç ayrı dönem için Spearman Sıra Korelasyonu yöntemi ile analiz edilmiştir.

Çalışmada, verileri analize dahil edilen ülkeler Tablo 4.1’de yer almaktadır.

Tablo 4.1. Dönemlerine Göre Analizlere Dahil Edilen Ülkeler

1999-2014 Dönemi		2005-2014 Dönemi		2010-2014 Dönemi	
Sıra	Ülke Adı	Sıra No	Ülke Adı	Sıra	Ülke Adı
1	Fransa	1	Fransa	1	Türkiye
2	Almanya	2	Almanya	2	Almanya
3	İtalya	3	İtalya	3	A.B.D
4	Hollanda	4	Hollanda	4	Avusturalya
5	Norveç	5	Norveç	5	Finlandiya
6	İspanya	6	İspanya	6	Fransa
7	İsveç	7	İsveç	7	Hollanda
8	İsviçre	8	İsviçre	8	İngiltere
9	İngiltere	9	İngiltere	9	İspanya
10	Finlandiya	10	Kıbrıs	10	İsveç
11	Polonya	11	Finlandiya	11	İsviçre
12	Slovenya	12	Polonya	12	İtalya
13	Çin	13	Romanya	13	Japonya
14	Hindistan	14	Rusya	14	Kanada
15	Japonya	15	Slovenya	15	Meksika
16	Ürdün	16	Ukrayna	16	Norveç
17	Güney Kore	17	Çin	17	Polonya
18	Türkiye	18	Gürcistan	18	Slovenya
19	Mısır	19	Hong Kong	19	Şili
20	Fas	20	Hindistan	20	Yeni Zelanda
21	Güney Afrika	21	Japonya	21	Rusya
22	Kanada	22	Ürdün	22	Mısır
23	Yeni Zelanda	23	Malezya	23	Brezilya
24	Amerika	24	Güney Kore	24	Kırgızistan
25	Arjantin	25	Tayvan	25	Kazakistan
26	Şili	26	Tayland	26	Azerbaycan
27	Meksika	27	Türkiye	27	Cezayir
-	-	28	Mısır	28	Lübnan
-	-	29	Gana	29	Libya
-	-	30	Fas	30	Pakistan
-	-	31	Ruanda	-	-
-	-	32	Güney Afrika	-	-
-	-	33	Avustralya	-	-
-	-	34	Kanada	-	-

-	-	35	Yeni Zelanda	-	-
-	-	36	Amerika	-	-
-	-	37	Arjantin	-	-
-	-	38	Brezilya	-	-
-	-	39	Şili	-	-
-	-	40	Kolombiya	-	-
-	-	41	Meksika	-	-
-	-	42	Trind-Tobac.	-	-
-	-	43	Uruguay	-	-

4.3. Analiz Yöntemi

Spearman sıra korelasyon katsayısı normal dağılmayan, iki sıralı değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi ölçmek için kullanılır. Bu katsayı, -1 ile 1 arasında değer almaktadır. Katsayı -1 ise negatif yönlü tam ilişki, 1 ise pozitif yönlü tam ilişki vardır. Katsayı değeri 0 ise iki değişkenin arasında ilişki yok demektir. Katsayı mutlak değerce 1'e yaklaştıkça ilişkinin gücü yükselir, sifira yaklaştıkça ilişkinin gücü azalmış olur. Spearman korelasyon katsayısı simetriktr. Yani, X ve Y değişkenleri karşılıklı olarak yer değiştirdiğinde korelasyon katsayısı değişmez. Korelasyon katsayısının (rho) anlamlılık düzeyi örneklem büyüklüğünden etkilenebilmektedir. Küçük bir örnek (n=30) için, büyük korelasyon değeri anlamsız veya büyük örnekler (n=100) için çok düşük korelasyon değeri anlamlı olabilir. Bu noktada birçok yazar anlamlılık düzeyinin belirlenmesini, fakat üzerinde durulmaması gerektiğini belirtmektedir (Karagöz, 2010:432).

Spearman sıra korelasyon katsayısı (r_s) doğrudan sıralı (Ordinal) olarak elde edilen ya da belli bir kritere göre sıralanmış olan iki değişkenin ilişki miktarını belirlemek amacıyla kullanılır. r Pearson korelasyon katsayısının (r_p) parametrik olmayan karşılığıdır.

Spearman r katsayısı hesaplanırken, verilerin kendi değerleri üzerinden değil de verilerin sıra rank sayıları üzerinden işlemler yürütülür.

Spearman sıra korelasyon katsayısı (r_s)

$$r_s = 1 - \frac{6(\sum d_i^2)}{n(n^2-1)} \text{ ile verilir.}$$

$d_i = i$. Gözlemin sıra numaraları arasındaki fark

n: Gözlemin sayısıdır.

İstatistiksel karar için, $n < 30$ olduğunda hesapta bulunan r_s değeri, ilgili tabloda verilen $\alpha=0.05$ yanılma düzey değeri ile n-2 serbestlik derecesindeki tablo r_s değeri ile karşılaştırılır.

$n > 30$ olduğunda ve sıra (rank) işlemleri sonucunda aynı sıra sayılarını alan çok fazla gözlem olmadığında r_s değerinin anlamlılığı için;

$$t = \frac{r^s}{\sqrt{\frac{1-r^2_s}{n-2}}}$$

serbestlik dereceli t tablo ile karşılaştırılır (Saticı, 2014: 1).

İlişkiler korelasyon katsayısının (r) değerine göre, aşağıdaki gibi nitelendirilebilir.

- 0.90 ile 1 arasında olduğunda; çok kuvvetli,
- 0.70 ile 0.89 arasında olduğunda; kuvvetli,
- 0.50 ile 0.69 arasında olduğunda; orta,
- 0.30 ile 0.49 arasında olduğunda; düşük,
- 0,00 ile 0.29 arasında olduğunda; zayıf bir ilişki olduğu ifade edilir.

4.4. Bulgular

Analiz aşamasında önce Tablo Ek 1 ve Tablo Ek 2'deki 27 ülkenin 3 döneme ait (1999-2004, 2005-2009 ve 2010-2014) verileri kullanılarak bulgular elde edilmiştir. Daha sonra 43 ülkenin son iki döneme ait (2005-2009 ve 2010-2014) verileri kullanılarak bulgular elde edilmiştir. Son olarak Tablo Ek 3'te bulunan 30 ülkenin 2010-2014 dönemine ait kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı verileri kullanılarak yıllık bazda bulgular elde edilmiştir. 3 farklı analizden elde edilen bulguların sonucuna göre;

Tablo 4.2 : 27 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (1999-2004 Dönemi)

	Katsayılar	Kayıt Dışı Ekonomi
Vergi Ahlakı	Korelasyon	0,1
	p-değer	0,618

İki değişken arasında bir ilişkinin olduğunu söyleyebilmek için korelasyon katsayısının -1 ile 1 arasında bir değer alması gerekmektedir. Katsayı -1 ise negatif yönlü tam ilişki, 1 ise pozitif yönlü tam ilişki vardır. Katsayı değeri 0 ise iki değişkenin arasında ilişki yok demektir. Katsayı mutlak değerce 1'e

yaklaştıkça ilişkinin gücü yükselir, sifıra yaklaştıkça ilişkinin gücü azalmış olur. Bu ilişkinin anlamlı olduğunu söyleyebilmek için ise Prob Değerinin 0,05'ten küçük olması gerekmektedir. Tablo 4.2'deki Spearman korelasyon katsayısı sonucuna göre 1999-2004 dönemi için Prob Değeri $p = 0,618 > 0,05$ olduğundan anlamlı bir korelasyon bulunamamıştır.

Tablo 4.3 : 27 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2005-2009 Dönemi)

	Katsayılar	Kayıt Dışı Ekonomi
Vergi Ahlakı	Korelasyon	-0,43
	p-değer	0,832

Spearman korelasyon katsayısı sonucuna göre 2005-2009 dönemi için Prob Değeri $p = 0,832 > 0,05$ olduğundan anlamlı bir korelasyon bulunamamıştır.

Tablo 4.4 : 27 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2010-2014 Dönemi)

	Katsayılar	Kayıt Dışı Ekonomi
Vergi Ahlakı	Korelasyon	0,242
	p-değer	0,224

Spearman korelasyon katsayısı sonucuna göre 2010-2014 dönemi için Prob Değeri $p = 0,224 > 0,05$ olduğundan anlamlı bir korelasyon bulunamamıştır.

Tablo 4.5 : 43 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2005-2009 Dönemi)

	Katsayılar	Kayıt Dışı Ekonomi
Vergi Ahlakı	Korelasyon	0,107
	p-değer	0,494

Spearman korelasyon katsayısı sonucuna göre 2005-2009 dönemi için Prob Değeri $p = 0,494 > 0,05$ olduğundan anlamlı bir korelasyon bulunamamıştır.

Tablo 4.6 : 43 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2010-2014 Dönemi)

	Katsayılar	Kayıt Dışı Ekonomi
Vergi Ahlakı	Korelasyon	0,153
	p-değer	0,326

Spearman korelasyon katsayısı sonucuna göre 2010-2014 dönemi için Prob Değeri $p = 0,326 > 0,05$ olduğundan anlamlı bir korelasyon bulunamamıştır.

Dönemsel bazda veriler ile yapılan analizlerde anlamlı bir ilişki olmadığı sonucu elde edildiğinden, veriler yıllık bazda da değerlendirilmiştir. Daha önce belirtildiği gibi, 30 ülkenin 2010-2014 dönemi kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı verileri kullanılarak bulgular elde edilmiştir. Bu analizden elde edilen bulguların sonucuna göre;

Tablo 4.7 : 30 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2010 Yılı)

	Katsayılar	Kayıt Dışı Ekonomi
Vergi Ahlakı	Korelasyon	0,613
	p-değer	0,000

Test sonucuna göre Spearman korelasyon katsayısı 0,613 bulunmuştur. Prop Değeri $p=0,000 < 0,05$ olarak bulunmuştur ve bu katsayı anlamlıdır. 2010 yılı kayıt dışı ekonomi verileri ile vergi ahlakı değerlendirme puanları sıralama değerleri arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi söz konusudur.

Tablo 4.8 : 30 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2011 Yılı)

	Katsayılar	Kayıt Dışı Ekonomi
Vergi Ahlakı	Korelasyon	0,575
	p-değer	0,001

Test sonucuna göre Spearman korelasyon katsayısı 0,575 bulunmuştur. Prop Değeri $p=0,001 < 0,05$ olarak bulunmuştur ve bu katsayı anlamlıdır. 2011 yılı kayıt dışı verileri ile vergi ahlakı değerlendirme puanları sıralama değerleri arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi söz konusudur.

Tablo 4.9: 30 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2012 Yılı)

	Katsayılar	Kayıt Dışı Ekonomi
Vergi Ahlakı	Korelasyon	0,567
	p-değer	0,001

Test sonucuna göre Spearman korelasyon katsayısı 0,567 bulunmuştur. Prop Değeri $p=0,001 < 0,05$ olarak bulunmuştur ve bu katsayı anlamlıdır. 2012 yılı kayıt dışı verileri ile vergi ahlakı değerlendirme puanları sıralama değerleri arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi söz konusudur.

Tablo 4.10 : 30 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2013 Yılı)

	Katsayılar	Kayıt Dışı Ekonomi
Vergi Ahlakı	Korelasyon	0,569
	p-değer	0,001

Test sonucuna göre Spearman korelasyon katsayısı 0,569 bulunmuştur. Prop Değeri $p=0,001 < 0,05$ olarak bulunmuştur ve bu katsayı anlamlıdır. 2013

yılı kayıt dışı verileri ile vergi ahlakı değerlendirme puanları sıralama değerleri arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi söz konusudur.

Tablo 4.11 : 30 Ülke İçin Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları (2014 Yılı)

	Katsayılar	Kayıt Dışı Ekonomi
Vergi Ahlakı	Korelasyon	0,558
	p-değer	0,001

Test sonucuna göre Spearman korelasyon katsayısı 0,558 bulunmuştur. Prop Değeri $p=0,001 < 0,05$ olarak bulunmuştur ve bu katsayı anlamlıdır. 2014 yılı kayıt dışı verileri ile vergi ahlakı değerlendirme puanları sıralama değerleri arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi söz konusudur.

Analizlerden teorik olarak beklenen sonuç pozitif yönlü bir ilişkidir. Yani 1 ile 10 arasında puanlanan vergi ahlakı değeri ne kadar düşük ise kayıt dışı ekonomide o oranda düşük olmalıdır. Fakat üç farklı periyotta ülkelerin kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı verileri kullanılarak yapılan analizde önce Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Norveç, İspanya, İsveç, İsviçre, İngiltere, Finlandiya, Polonya, Slovenya, Çin, Hindistan, Japonya, Ürdün, Güney Kore, Türkiye, Mısır, Fas, Güney Afrika, Kanada, Yeni Zelanda, Amerika, Arjantin, Şili ve Meksika'dan oluşan 27 ülkenin 3 döneme ait verilerine göre kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı arasında anlamlı bir korelasyon olmadığı sonucu elde edilmiştir. Daha sonra Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Norveç, İspanya, İsveç, İsviçre, İngiltere, Kıbrıs, Finlandiya, Polonya, Romanya, Rusya, Slovenya, Ukrayna, Çin, Gürcistan, Hong Kong, Hindistan, Japonya, Ürdün, Malezya, Güney Kore, Tayvan, Tayland, Türkiye, Mısır, Gana, Fas, Ruanda, Güney Afrika, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, Amerika, Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika, Trinidad ve Tobasco ve Uruguay'dan oluşan 43 ülkenin 2 döneme ait verileri kullanılarak yapılan analizde yine kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı arasında anlamlı bir korelasyon olmadığı sonucu elde edilmiştir. Ancak üçüncü analizde Türkiye, Almanya, A.B.D, Avustralya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere,

İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Norveç, Polonya, Slovenya, Şili, Yeni Zelanda, Rusya, Mısır, Brezilya, Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan, Cezayir, Lübnan, Libya ve Pakistan'dan oluşan 30 ülkenin 2010-2014 dönemine ait veriler kullanılarak yapılan analizde kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı arasında ortay düzeyde pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Vergi ahlakı verileri ile kayıt dışı ekonomi arasında orta düzeyli bir korelasyon ilişkisi olduğu tespit edilen analizde vergi ahlakı değerlendirme puanı ile kayıt dışı ekonomi oranı arasında pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi bulunmaktadır. Vergi ahlakı değerlendirme puanlarının yüksekliği vergi ahlakındaki azalmayı ifade ettiğinden dolayı bu durum, aynı zamanda vergi ahlakındaki azalma ile kayıt dışı ekonomi arasında ters yönlü bir ilişki olduğu anlamına gelmektedir. Kısaca korelasyon katsayısının anlamlı olduğu analize göre kayıt dışı ekonomi oranının düşük olduğu ülkelerde vergi ahlakının yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

SONUÇ

Kayıt dışı ekonomi, insanların çalışmaları sonucunda elde ettikleri gelirlerinin bir bölümünü vergi olarak ödememeleri durumunda ortaya çıkan bir kavramdır. Kayıt dışı ekonomiyi meydana getiren en önemli sebeplerden biri, etkili bir vergi idaresinin olmaması ve vergi denetiminin yeterince yapılamamasıdır. Kayıt dışı ekonomiyi engellemek için üzerinde durulması gereken en önemli faktörlerden biri denetim mekanizmasının verimliliğidir. Mükelleflerin etkin bir denetleme mekanizmasının olmadığını bilmeleri kendilerini daha çok vergi kaçırmaya ve bu konuda daha cesaretli davranmaya sevk etmektedir. Ayrıca, vergiye dair yasaların, yönetmeliklerin ve tebliğlerin gerçek anlamda açık ve anlaşılır olmaması ve bunların sık sık değişikliğe uğraması, mükellefler tarafından düzenlemelerin takip edilmesinde rastlanan zorluklar, mükelleflere sağlanan muafiyetler, vergi istisnaları gibi sebepler mükellefleri kayıt dışına itmektir.

Kayıt dışı ekonominin oluşmasına sebep olan, büyüten ya da yok edilmesini güçleştiren sebeplerden biri de kayıt dışı ekonominin çoğu zaman politik himayeye sahip olması şeklindedir. Politikacıların tekrar seçilebilmek için taşıdıkları oy kaygısı, oy potansiyeli yüksek olan seçmen gruplarının, ekonomik anlamda zor duruma düşmelerine sebep olacak uygulamalardan uzak durmalarına ve bu kesimlerin kayıt dışı işlerinin bir bölümüne göz yummalarına neden olmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin oluşmasına sebep olan önemli iktisadi faktörlerden bir başkası da ekonomideki firmaların daha çok, küçük ya da orta ölçekli firmalar (KOBİ) olmasıdır. Kobilerin fazla olması hem denetimi zorlaştırmakta hem de bu firmaların birçok resmi düzenlemenin dışında kalmasına sebep olmaktadır. Bazı vergi, sosyal güvenlik gibi konulara dair yasalar belli bir ekonomik büyüklüğün altında kalan firmaları kapsamıyor olmasına rağmen, kayıt dışılığın büyük bir kısmının genellikle küçük firmalarda mevcut olması bu firmaların yeterli düzeyde kurumsal olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu işletmelerde denetim büyük işletmelere göre daha az olduğundan bu firmalar daha çok vergiden kaçırma yoluna gitmektedirler.

Kayıt dışı ekonominin genel anlamda resmi ekonomi üzerine olumsuz etkilerinin olduğu bilinmektedir. Bu olumsuz etkiler ekonomik büyüme, enflasyon ve faiz oranları, kamu gelirleri, rekabet, kaynak dağılımı, vergi adaleti, ekonomik ve sosyal yapı gibi çeşitli konulara etki etmektedir. Bununla beraber bazı iktisatçılar tarafından kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerinin olduğu varsayılmaktadır. Buna göre kayıt dışı ekonominin ekonomik büyüme, istihdam, ülkedeki kayıtlı ekonomi, rekabet ve ülkedeki gelir dağılımı üzerine olumlu etkileri vardır. Ülkelerin kayıt dışı ekonomi oranları mali, siyasi, sosyal ve teknoloji gibi unsurlara bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Tarihten bu yana tartışıla gelen ve halen üzerinde mutabakata ve varılmayan bir konu olan ahlak, iktisat ve maliye ile yakın bir ilişki içerisinde. Ahlaklı olmak konusunda en temel göstergelerden birisi, devletin belirlediği yükümlülüklerle karşı insanların gösterdiği tutum ve davranışlardır. Vergi ödememeyi kötü bir davranış olarak görmeyen, hatta devletin vergi gibi yükümlülüklerinden kurtulmayı bir nevi kahramanlık olarak gören bir düşünce yapısı ile devlete ödenen vergiyi üstün bir vatandaşlık vazifesi gören anlayış birbirinden farklı iki ahlaki anlayışın göstergelerindedir.

Vergi ödemekten kaçınma veya olması gerekenden daha az vergi ödemeye yönelik beyanların ekonomik, sosyal ve psikolojik şeklinde pek çok yönü bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonominin sosyal ve psikolojik yönlerini vergi ahlakıyla ele alan ilk çalışmalar arasında 1960 ve 1970'li yıllarda Grünter Schmolders ve diğer bilim adamlarının yapmış oldukları çalışmalar gelmektedir.

Kayıt dışı ekonominin sebeplerini açıklamaya çalışan yaklaşımlar, daha çok ekonomik faktörler üzerinde durmuşlardır. Ancak, kayıt dışı ekonominin açıklanmasında ekonomik yaklaşımların yetersiz kalması insanların vergi ödemekten neden kaçındıkları ve vergi ödemeye nasıl baktıkları gibi sosyal ve psikolojik faktörlerin de incelenmesini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, kayıt dışı ekonominin sosyal ve psikolojik yönlerini vergi ahlakı boyutu çerçevesinde incelemektir. Bu amaçla, kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı arasındaki ilişki 27 ülke için 1999-2014 dönemi, 43 ülke için 2005-2014

dönemi ve 30 ülke için 2010-2014 dönemi olarak üç ayrı ülke grubu ve üç ayrı dönem için Spearman Sıra Korelasyonu yöntemi ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak, 27 ülke ve 43 ülke için yapılan analizlere göre, kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı arasında anlamlı bir korelasyon ilişkisine rastlanmamıştır. Ayrıca, 30 ülke için kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı arasında orta düzeyde pozitif bir korelasyon ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma ile kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı ilişkisi irdelenerek vergi ahlakının kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkilerine açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada kayıt dışı ekonomi verileri için IMF Working Paper (2018) ve vergi ahlakı verileri için Dünya Değerler Anketi'nin 5-6 yıllık periyotlar halinde yayınladığı verilerden yararlanılmıştır. Bu oranları tespit etmek için yapılan anket çalışmasında bireylere "İmkânınız olsa vergi kaçırmaya hoş bakar mısınız?" sorusu sorulmuş ve soruyu 1 (asla hoş görmem) ile 10 (her zaman hoş görürüm) arasında bir sayı ile puanlamaları istenmiştir. Puanlamaya göre çıkan değer 1'e yakın oldukça vergi ahlakı oranı daha yüksek, 10'a yakın oldukça vergi ahlakı oranı daha düşük olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada Tablo Ek 1 ve Tablo Ek 2'de bulunan verilerden maksimum düzeyde yararlanmak için önce her üç periyotta da (1999-2004, 2005-2009 ve 2010-2014) verileri bulunan 27 ülkenin verileri kullanılarak daha sonra son iki periyotta (2005-2009 ve 2010-2014) verileri bulunan 43 ülkenin verileri kullanılarak kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı ilişkisi Spearman Sıra Korelasyon Yöntemi ile iki ayrı analiz yapılarak incelenmiştir. Yapılan her iki analizin sonucunda da kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı arasında anlamlı bir korelasyon ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Dönemsel veriler ile kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı arasında anlamlı bir korelasyon ilişkisi olmadığı sonucuna varıldığından Tablo Ek 3'te bulunan 30 ülkenin 2010-2014 dönemine ait vergi ahlakı ve kayıt dışı ekonomi verileri kullanılarak Spearman Sıra Korelasyonu yöntemi ile 2010,2011,2012,2013 ve 2014 yıllarına ait veriler yıllık bazda analiz edilmiştir. Yapılan üçüncü analizde kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Vergi ahlakı verileri ile kayıt dışı ekonomi arasında orta düzeyli bir korelasyon ilişkisi olduğu tespit edilen analizde vergi ahlakı değerlendirme puanı ile kayıt dışı ekonomi oranı arasında pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi bulunmaktadır. Vergi ahlakı değerlendirme puanlarının yüksekliği vergi ahlakındaki azalmayı ifade ettiğinden dolayı bu durum, aynı zamanda vergi ahlakındaki azalma ile kayıt dışı ekonomi arasında ters yönlü bir ilişki olduğu anlamına gelmektedir. Kısaca korelasyon katsayısının anlamlı olduğu analize göre kayıt dışı ekonomi oranının düşük olduğu ülkelerde vergi ahlakının yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak kayıt dışı ekonomiye sebep olan etkenlere sadece bir açıdan değil mali, siyasi, ekonomik ve sosyal faktörler gibi geniş bir perspektiften bakmak gerekmektedir. Yani kayıt dışı ekonomiyi azaltmak için önce vergi oranlarının makul ölçülerde olması ve vergi denetimlerinin etkili bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Bununla birlikte enflasyon gibi önemli ekonomik göstergelerin de kontrol altında tutulması gerekmektedir. Çünkü artan maliyetler bireylerin karlarının ve bir bakıma gelirlerinin düşmesine neden olduğundan bireyler vergi ödeyerek gelirlerinin daha da azalmasını istememektedirler. Ayrıca, vergi kaçırmak konusunda toplumsal baskının olması, bireylerin gelirlerini olması gerektiği gibi beyan etmemesi durumunda toplum tarafından dışlanmasına ve böylece bireylerin vergi ödeme konusunda daha ılımlı davranış sergilemesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik faktörlerin yanı sıra psikolojik faktörlerin de göz önüne alınarak uygun vergi politikalarının oluşturulması toplumsal duyarlılık bağlamında bireylerin vergi ödeme konusuna daha aktif katılabilmelerini sağlayarak kayıt dışı ekonominin boyutunu azaltabilir.

EKLER

Ek 1: Değişik Ülke Gruplarındaki 43 Ülkenin Vergi Ahlakı Oranları (1999-2014 Dönemi)

Ülke Grubu	Ülke Adı	1999-2004	2005-2009	2010-2014
Batı ve Orta	Fransa	1,72	1,65	1,32
Avrupa Ülkeleri	Almanya	1,73	1,58	1,50
	İtalya	2,20	2,18	2,05
	Hollanda	1,71	2,30	1,90
	Norveç	2,32	2,28	1,98
	İspanya	2,16	2,06	1,73
	İsveç	2,41	2,25	2,15
	İsviçre	1,78	2,01	1,25
	İngiltere	1,82	2,28	1,33
	Kıbrıs	-	2,21	1,77
	Finlandiya	2,10	2,14	1,92
Doğu Avrupa Ülkeleri	Polonya	2,40	2,44	2,34
	Romanya	-	2,34	2,03
	Rusya	-	3,03	3,05
	Slovenya	2,56	2,37	1,76
	Ukrayna	-	3,13	2,59
Asya Ülkeleri	Çin	1,57	2,00	2,21
	Gürcistan	-	1,68	1,45
	Hong Kong	-	1,95	2,05
	Hindistan	2,14	3,03	4,02
	Japonya	1,46	1,46	1,31
	Ürdün	1,56	1,83	1,65
	Malezya		3,53	2,62
	Güney Kore	1,59	1,64	1,71
	Tayvan	-	1,66	1,74
	Tayland	-	2,76	1,66
	Türkiye	2,15	1,35	1,27
Afrika Ülkeleri	Mısır	1,58	1,72	1,81
	Gana	-	1,00	1,62
	Fas	1,19	1,78	1,51
	Ruanda	-	2,25	2,08
	Güney Afrika	2,70	2,51	4,04
Anglo-Sakson Ülkeleri	Avustralya	-	2,04	1,88
	Kanada	2,08	1,91	1,30
	Yeni Zelanda	2,01	2,15	1,88
	Amerika	2,28	2,06	1,91
Latin Amerika ve	Arjantin	1,87	1,67	1,88
Karayip Ülkeleri	Brezilya	-	3,62	2,55
	Şili	2,15	1,89	1,70
	Kolombiya	-	1,56	1,65
	Meksika	2,31	2,62	2,16
	Trind. ve Tobc.	-	2,26	1,43
	Uruguay	-	1,98	1,58

Kaynak: Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.

<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

Ek 2: Değişik Ülke Gruplarındaki 43 Ülkede Kayıt Dışı Ekonominin GSMH'ya Olan Oranlarının Ortalaması (%) (1999-2014 Dönemi)

Ülke Grubu	Ülke Adı	1999-2004	2005-2009	2010-2014
Batı ve Orta Avrupa	Fransa	14.22	13.13	12.31
Ülkeleri	Almanya	12.95	11.17	9.23
	İtalya	23.78	24.34	25.00
	Hollanda	11.04	10.22	8.40
	Norveç	13.93	12.01	13.60
	İspanya	23.31	22.94	24.00
	İsveç	12.72	11.32	11.72
	İsviçre	7.30	6.76	6.60
	İngiltere	11.07	10.69	9.74
	Kıbrıs	-	30.02	32.95
	Finlandiya	12.72	11.65	12.50
Doğu Avrupa Ülkeleri	Polonya	26.46	23.24	19.25
	Romanya	-	28.01	24.80
	Rusya	-	35.17	32.17
	Slovenya	24.70	20.28	22.42
	Ukrayna		40.37	40.19
Asya Ülkeleri	Çin	15.76	13.48	12.11
	Gürcistan	-	66.33	58.99
	Hong Kong	-	13.62	12.27
	Hindistan	26.06	22.10	19.16
	Japonya	11.36	10.20	9.50
	Ürdün	18.69	14.33	14.84
	Malezya	-	30.39	29.20
	Güney Kore	27.29	24.86	21.27
	Tayvan	-	30.64	27.83
	Tayland	-	48.82	47.44
	Türkiye	32.45	30.22	28.13
Afrika Ülkeleri	Mısır	35.20	31.30	33.28
	Gana	-	41.67	39.88
	Fas	35.67	31.42	29.43
	Ruanda	-	35.53	28.75
	Güney Afrika	27.96	22.47	22.06
Anglo-Sakson Ülkeleri	Avustralya	-	10.32	9.34
	Kanada	13.81	12.73	10.74
	Yeni Zelanda	11.38	11.25	10.31
	Amerika	8.13	8.05	7.89
Latin Amerika ve Karayip Ülkeleri	Arjantin	25.67	22.52	21.53
	Brezilya	-	37.04	33.18
	Şili	18.36	15.10	13.03
	Kolombiya	-	31.54	27.68
	Meksika	30.73	30.22	30.02
	Trind ve Tobc	-	28.25	29.23
	Uruguay	-	34.54	23.87

Kaynak: IMF Working Paper 2018 (Shadow Economies around the world: What did we learn over the last 20 years) by Leandro Medina and Friedrich Schneider.

Ek 3: 30 Ülkenin Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Ahlakı Oranları (2010-2014 Dönemi)

Ülkeler	2010		2011		2012		2013		2014	
	Kayıt Dışı Ekonomi (%)	Vergi Ahlakı	Kayıt Dışı Ekonomi (%)	Vergi Ahlakı	Kayıt Dışı Ekonomi (%)	Vergi Ahlakı	Kayıt Dışı Ekonomi (%)	Vergi Ahlakı	Kayıt Dışı Ekonomi (%)	Vergi Ahlakı
Türkiye	30.21	1.27	27.65	1.27	28.03	1.27	27.33	1.27	27.45	1.27
Almanya	10.88	1.50	9.05	1.50	8.85	1.50	9.22	1.50	8.17	1.50
A.B.D	8.71	1.91	8.23	1.91	7.83	1.91	7.66	1.91	7.04	1.91
Avusturalya	9.14	1.88	8.87	1.10	9.83	1.10	9.95	1.10	8.89	1.10
Finlandiya	12.54	1.92	12.19	1.92	12.59	1.92	13.08	1.92	12.12	1.92
Fransa	13.11	1.32	11.81	1.32	12.08	1.32	12.41	1.32	12.12	1.32
Hollanda	8.60	1.90	8.069	1.34	8.11	1.34	8.44	1.34	8.75	1.34
İngiltere	10.33	1.33	10.06	1.33	9.91	1.33	9.57	1.33	8.81	1.33
İspanya	23.91	1.73	23.65	1.73	24.08	1.73	24.35	1.73	24.04	1.73
İsveç	11.45	2.15	11.08	1.40	11.89	1.40	12.31	1.40	11.88	1.40
İsviçre	6.76	1.25	6.62	1.25	6.66	1.25	6.56	1.25	6.39	1.25
İtalya	26.13	2.05	24.54	2.05	25.53	2.05	24.49	2.05	24.33	2.05
Japonya	9.93	1.31	9.89	1.31	9.73	1.31	9.28	1.31	8.69	1.31
Kanada	10.71	1.30	10.46	1.30	11.28	1.30	11.21	1.30	10.05	1.30
Meksika	31.15	2.16	30.25	2.16	29.52	2.16	30.05	2.16	29.14	2.16
Norveç	14.05	1.98	13.63	1.98	13.32	1.98	13.64	1.98	13.35	1.98
Polonya	20.93	2.34	19.33	2.34	19.04	2.34	18.86	2.34	18.09	2.34
Slovenya	22.54	1.76	22.18	1.76	22.89	1.76	23.02	1.76	21.49	1.76
Şili	14.06	1.70	12.96	1.70	12.64	1.70	12.79	1.70	12.72	1.70
Yeni Zelanda	11.62	1.88	10.19	1.63	10.33	1.63	10.09	1.63	9.33	1.63
Rusya	33.70	3.05	32.03	3.05	31.88	3.05	32.21	3.05	31.04	3.05
Mısır	30.50	1.81	32.91	1.81	33.64	1.81	34.37	1.81	34.96	1.81
Brezilya	34.55	2.55	33.06	2.55	32.71	2.55	32.56	2.55	33.01	2.55
Kırgızistan	34.32	2.52	33.06	2.52	34.26	2.52	31.35	2.52	29.95	2.52
Kazakistan	33.03	2.59	31.61	2.59	31.92	2.59	30.77	2.59	30.06	2.59
Azerbaycan	44.20	1.50	43.71	1.50	43.30	1.50	42.26	1.50	42.15	1.50

Cezayir	25.89	3.88	27.37	3.88	26.94	3.88	25.98	3.88	25.74	3.88
Lübnan	24.63	3.18	25.51	3.18	25.67	3.18	27.96	3.18	29.06	3.18
Libya	27.05	1.68	38.76	1.68	32.79	1.68	34.75	1.68	37.91	1.68
Pakistan	30.28	1.82	30.91	1.82	31.12	1.82	30.62	1.82	30.29	1.82

Kaynak: IMF Working Paper (Shadow Economies around the world: What did we learn over the last 20 years) by Leandro Medina and Friedrich Schneider ve Dünya Değerler Anketi (www.worldvaluessurvey.org) sitesinden derlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar İ. Attila, “Ulus Devletin Vergi Açmazı: Kredi Kartları, Hayali İhracat ve E-ticaret Kapsamında Bir Değerlendirme”, 19.Türkiye Maliye Sempozyumu, *Yaklaşım Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.*, Ağustos 2004, s.818.
- Acar, Mustafa ve Işık, Nihat, “Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2003, Sayı: 21, s. 117- 136.
- Akalın, Gülsüm. ve Kesikoğlu, Ferdi, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, Cilt 3, Sayı 5, s. 71-87.
- Akdoğan, Abdurrahman, *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi, Ankara,2005.
- Akdoğan, Abdurrahman, “Vergilendirme Bilinci ve Vergi Planlaması”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1-2, 1996, s.257-362.
- Aktan, C. C., D. Dileyici ve Özgür Saraç, “Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları *SDÜ İİBF Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2002, s. 1-20.
- Aktan, C. Can, “Toplam Ahlak Felsefesi Ve Toplam Ahlak Yönetimi”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, ISSN: 2146 -0817, 2011, s.65-82.
- Aktan, C. Can. “Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı”, *Çimento İşveren Dergisi*, 2012 s.14-22.
- Aktan, C. Can, “Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi Perspektifinden Vergiye Karşı Tutum Ve Davranışları Belirleyen Faktörler” *Seçkin Yayıncılık*, 2006, Ankara. Ed: Aktan, C.C, Dileyici, D., Vural, İ.Y.
- Allingham, M. ve G.Sandmo, A. “Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis”, *Journal of Public Economics*, Vol 1, 1972,pp 323-338.
- Alm, J., G. H. McClelland ve W. D. Schulze, “Changing The Social Norm Of Tax Compliance By Voting”, 1999 *Kyklos*. 48: Pp:141-171.
- Alm, J. Sanchez, ve I, De Juana., “Economic and Noneconomic Factors in Tax Compliance”, 1995, *KYKLOS*, 48, pp: 3-18.

- Alm, J ve Torgler Benno, "Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe" , *Journal of Economic Psychology*, Volume 27, Issue 2, April 2006.
- Altuğ, Osman, "Kayıt Dışı Ekonomi", *Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A.Ş.*, İstanbul,1994.
- Altuğ, Osman, "Kayıt Dışı Ekonomi", *Türkmen Kitabevi*, İstanbul 1999.
- Andreoni, J., Erard. B ve Feinstein. J.S. "Tax Compliance", *Journal of Economic Literature*, Vol 36, No 2, 1998, pp 818-860.
- Arıkan, Zeynep. "Kayıt Dışı (Vergilenmeyen) Ekonomi" *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Ekim 1994.
- Aydemir, Şinasi, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi", *Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını*, 1995.
- Aydın, İnalet, "Eğitim ve Öğretimde Etik", Pegem A Yayıncılık, Baskı 2, Ankara 2006.
- Aydın, Süleyman, "Yolsuzluk Nedenleri, Etkileri ve Çözüm Yolları", Turhan Kitabevi, Ankara2006.
- Azaklı, S. Betül, *Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdam ve Ekonomik Boyutu*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2009.
- Bağdiğen, Muhlis, "Ülkemizde Vergi Bilinci, Kayıt Dışı Ekonomi ve Mükellef-İdare İlişkileri, Konuşma Metni", 17. Vergi Haftası Sempozyumu: Zonguldak Vergi Dairesi Başkanlığı, 22 Şubat 2006 Zonguldak.
- Bayraklı, H. H., Saruç, N. T ve Sağbaş, İ, "Vergi Kaçırma Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi: Anket Çalışmasının Bulguları, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakların Önlenmesinin Yolları", Uludağ Üniversitesi, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, 10-14 Mayıs 2004, Antalya.
- Baytar, Yusuf, *Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadelede Dikey Denetim Yöntemi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2006.

- Bildirici, Z, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergisel Boyutları”, Doğu Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, XI. Türkiye Maliye Sempozyumu Magosa-KKTC.
- Bilen, Abdulkadir, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Çabalar”. *Erzincan Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 2007, s 134-143.
- Bilgin, Cevat, "Determinants Of Tax Morale in Spain And Turkey: An Empirical Analysis", *European Journal of Government and Economics*, Volume 3, Number 1 June 2014.
- Bulut, H. Murat, *Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Etkileri ve Kayıt Dışı İle Mücadele Yöntemleri: Türkiye Örneği*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2007.
- Cevizci, Ahmet, “Ahlak”, Felsefe Ansiklopedisi 2, Etik Yayınları, Ankara 2006.
- Chung, Janne. ve Trivedi Viswanath, Umashanker, “The Effect of Friendly Persuasion and Gender on Tax Compliance Behavior”, *Journal of Business Ethics*, October 2003, s.133-145.
- Cowell, F. Alan, "Tax Evasion and Inequity", *Journal of Economic Psychology*, Vol: 13, 1992, s.521-543.
- Çağlar, Murat, *Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesinde Elektronik Vergi Denetimi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2011.
- Çelebi, A. Kemal. “Mükellef- Maliye İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, *Yönetim ve Ekonomi*, Sayı 3, 1973, s.76.
- Çetintaş, H ve Vergil Hasan, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 4, 2003, s.15-30.
- Çiçek, H., Karakaş, M. ve Yıldız, A, “Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama ve Tutum Analizi Araştırması”, *Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları*, Yayın No:2008/381, 2007.
- Çiçek, H. Güçlü, “Psikolojik ve Sosyal Yönden Yükümlülerin Vergiye Karşı Tutum ve Tepkileri: İstanbul İli Anket Çalışması”, İSMMO Yayınları No:65, İstanbul 2006.

- Çoban, Hilmi, *Vergi Mükelleflerinin Vergi Karşısındaki Davranışları Üzerine Ampirik Bir İnceleme*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2004.
- Demir İ. Cemil, *Vergi Ahlakı ve Belirleyenleri: Ege Bölgesi Örneği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir 2008.
- Demir, H. İbrahim, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi” Isparta 2007.
- Derdiyok, Türkmen, “Türkiye’nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini”, *Türkiye İktisat Dergisi*, Yıl 5, Sayı 14, Mayıs 1993.
- Devlet Planlama Teşkilatı*, Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2001a.
- Devlet Planlama Teşkilatı*, “ IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013, Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2006. erişim: http://plan9.dpt.gov.tr/oik_09/vergi/vergi.pdf , (01.03.2007)
- Diñçer, Burcu, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Rekabetçi Piyasalar Üzerine Etkisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Doğan İsmail, “Sosyoloji”, *Pegem A yayıncılık*, Ankara 2004.
- Doğrul, A. Rıza, *Gayri Menkul Alım Satımlarında Vergi Kayıp Kaçağı ve Bunun Önlenmesinde Bilgi Teknolojilerinin Rolü ‘Konya Örneği’*, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2011.
- Dura, Cihan, “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, *Maliye Dergisi*, Maliye Bakanlığı APK Yayını, 1997.
- Edizdoğan, Nihat, “*Kamu Maliyesi*”, *Ekin Kitabevi*, Güncellenmiş 9. Baskı, Bursa 2008.
- Edlund, J ve Åberg, R, “Social Norms And Tax Compliance”, *Swedish Economic Policy Review* No: 9, 2002, pp: 201-228.

- Eliat, Y. ve Z. Zinnes, "The Shadow Economy in Transition Countries: Friend or For A Policy Perspective" *World Development*, 2004, Vol:30, Issue:7, pp: 1233-1254.
- Erard, Brian ve Fenstein J. "The Role of Moral Sentiments and Audit Perceptions in Tax Compliance", *Public Finance*, 1994, 49(4), s.70-89.
- Falkinger, Josef. "Tax Evasion, Consumption of Public Goods and Fairness". *Journal of Economic Psychology*, 16, s.63-72.
- Feld, L.P. ve Frey B.S. "Trust Breeds Trust: How Taxpayers are Treated", *Economics of Governance*, 2002, s.87-99.
- Frey, B. S, "The Role of Deterrence and Tax Morale in Taxation in the European Union" Jelle Zijlstra Lecture 1, Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS), 2003.
- Frey, B.S. ve Schneider, F, "Informal Underground Economy", *International Encyclopedia of Social and Behavioral Science*, 2000.
- Frey, Bruno ve Torgler, Benno, "Tax Morale and Conditional Cooperation", *Journal of Comparative Economics*, 2006.
- Gelir İdaresi Başkanlığı, Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı, 2008- 2010, Yayın No: 87, Ankara.
- Gerçek, Adnan, *Türk Vergi Hukukunda Tahsilat İşlemi ve Etkinliği*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2003.
- Gökbunar A.Rıza., Selim S. ve Yanıkkaya Halit, "Türkiye’de Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 18, Sayı 63, 2007, s.69-94.
- Günay, Ayşe, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergi Gelirleri Üzerine Etkisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mali Hukuk Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2000.
- Gürsoy, Bedri, *Kamusal Maliye*, A.Ü SBF Yayınları, Cilt II, Ankara 1978.
- Hakan Çetintaş ve Hakan Vergil, "Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2003.s.15,-30.
- Hasseldine, John, "Using Persuasive Communications to Increase Tax Compliance: What Experimental Research Has (and has not) Told Us", *Australian Tax Forum*, 15: 227-224, 2000.

- Herekman, Aykut, *Kamu Maliyesi (Genel Vergi Kuramı)*, Sevinç Matbaası, Cilt II, Ankara 1991.
- http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam
- Ilgın, Yılmaz, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutu”, *DPT Yayın No: 2492*, s 13, Ankara, 1999.
- İnam, Ahmet, “Halsiz Kalmış Bir Ahlakın Cehenneminde”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, 1998, Yıl 1, Sayı 4, s. 97-109.
- İpek, Selçuk. ve Kaynar, İlknur, “Vergiye Gönüllü Uyum” Konusunda Çanakkale İline Yönelik Ampirik Bir Çalışma”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Sayı 16, 2009, s.173-190.
- Kalaycı, C ve Emine Kalan, “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikalarının Analizi”, *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 2017, 1(1), s.17-34.
- Kanlı, Murat, *Dolaylı Vergiler ve Kayıt Dışı Ekonomi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Karagöz, Yalçın, “İlişki Katsayıları ile Öğrenci Başarısını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 32, 2010.
- Karagül, Mehmet, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin İncelenmesi”, *Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Sayı 3, 1997.
- Karatay, Özcan, *Kayıt Dışı Ekonominin Ülke Ekonomisine Etkileri ve Toplumsal Maliyeti*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2009.
- Kargı, Veli ve Güven, Ayşegül, “Küreselleşme Sürecinde Kayıt Dışı Ekonomi” Mersin Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, 2016, s. 1-30.
- Kıldış, Yusuf ve Hayrullahoğlu, Betül, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Boyutları” Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, ISBN, 978-975-441-428-8, İzmir 2014.
- Kıldış, Yusuf, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2000.

- Kırcı, Nüket, *Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.
- Kırkulak, Berna, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Eylül 1999, s.132.
- Kızılot, Şükrü ve Ş. Ertan, Çomaklı, “Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi”, *19. Maliye Sempozyumu*, Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bursa 2004.
- Kitapçı, İsmail, *Bir Vergi Uyumu Sorunu Olarak Vergi Etiği Ve Bileşenleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir 2011.
- Köknel, Özcan, “Küreselleşme, Ahlak ve Değerler içinde Mutluluğun Kaynağı ve Ahlak, *Litera Yayıncılık*, 2006, İstanbul.
- Kösedâğı B, Sevda, *Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi ve Vergilendirilmesi Sorunu* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999.
- Lippert Owen ve Walker Michael, “The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact”, Vancouver, B.C., The Frazer Institute, 1997; Aktaran: Harun Bal, “Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk ve Kayıt dışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği”, *İktisat İşletme ve Finans*, Haziran 2004, s.72.
- Loayza, Norman, “The Economics of Informal Sector:A Simple Model and Some Empirical Evidence from Latin America”, *The World Bank Policy Research Department Macroeconomics and Growth Division Policy Research*, 1996, Working Paper: 1727, pp:129-162.
- Long, Suzan ve Swingen, Judyth. "The Conduct of Tax-Evasion Experiments:Validation, Analytical Methods, and Experimental Realism", *Tax Evasion: An Experimental Approach*, Cambridge University Press., p.p 128-138, Cambridge 1991, (Edt. P. Webley; Robben; H. Elffers, D. Hessing).

- Macias, Jose, Brambila, “Modeling the Informal Economy in Mexico A Structural Equation Approach”, *MPRA pp* 8504, 2008.
- Martinez, Vasquez J, Torgler, B, “The Evolution of Tax Morale in Modern Spain”, *Center for Research in Economics, Management and the Arts*,2005, Working Paper No. 2005 -33, pp 1-27.
- McGee, Robert, W. “Christian Views on The Ethics of Tax Evasion” *Journal of Accounting, Ethics & Public Policy*, 1998a, Vol 1, No 2, pp 210-223.
- McGee, Robert. W ve Tyler, Michael, “Tax Evasion and Ethics. A Demographic Study of 33 Countries”, *Working Paper Series*, 2006.
<http://papers.ssrn.com/sol3/paper>
- McGee, Robert. W. “Cheating on Taxes: A Comparative Study of Tax Evasion Ethics of 15 Transition Economies and 2 Developed Economies”, *The IABPAD Conference Proceeding, Dallas, Texas, 2008 April 24-27. ABD*, 84-98 <http://ssrn.com/abstract=1131325>.
- McGee, Robert. W. “Gender and the Ethics of Tax Evasion: An Empirical Study of 82 Countries”, 2014 April 14.
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2424893.
- Metin, Şahin, *Kayıt Dışı İstihdam ve Esnek Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Durumu: Türkiye’ de Ev Eksenli Çalışma*. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara 2011.
- Muter, N.B., Sakıncı, S ve A. Kemal, Çelebi, “Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutum ve Davranışları Araştırması- Manisa İli Vergi Mükellefleri Üzerine Bir Anket Çalışması”, Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F, Maliye Bölümü, Manisa 1993.
- OECD, “Measuring The Underground Economy-A Handbook”, *OECD Head of Publications Service*, Paris 2002.
- Ömürbek, N., H.G., Çiçek ve Serdar Çiçek, “Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları”, *Maliye Dergisi*, Sayı 153, 2007.
- Önder, İzzettin, “İktisat Psikolojisi”, Prof. Dr. Memduh Yaşa’ya Armağan, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 14.Seri, İÜİFME Yay. No:76, s.178-187. İstanbul 1993.

- Önder, İzzettin, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No 23-24, Ekim 2000-Mart 2001. <http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/dergi/sayi23-24/19.htm> (Erişim Tarihi: 26.05.2007).
- Önder, Merve, *Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi ve Uluslararası Uygulamalar Işığında Çözüm Önerileri*. T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Mesleki Yeterlilik Tezi, Ankara 2012.
- Özer, İlhan, Devlet Maliyesi, *Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Yayını*, No 1986/276, Cilt 1, 1986.
- Özsoylu F. Ahmet, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, Bağlam Yayıncılık, Ankara 1996.
- Poyraz, Hakan, “Küreselleşme, Ahlak ve Değerler içinde, Ahlakın Dikotomisi İç Ahlak/Dış Ahlak”, *Litera Yayıncılık*, İstanbul 2006.
- Pyle, David J., "The Economics of Taxpayer Compliance", *Journal of Economic Surveys*, Vol:5, 1991, p.p 163-198.
- Reckers, Philip M., Sanders, Debra L., Roark Stehphan J., "The Influence of Ethical Attitudes on Taxpayer Compliance" *National Tax Journal*, 1994.
- Roth, Jeffry A., Scholz John T., Write, Ann Dryden "Taxpayer Compliance", Philadelphia: University of Pennsylvania Press, Vol:2, 1989.
- Russo, Francesco L., "Tax Morale and Tax Evasion Reports", *Economics Letters*, Vol:121, Issue:1, October, 2013.
- Sarıkaya, H. Elanur, *Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği (1980- 2005)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- Sarılı, M. Ali “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, *Bankacılar Dergisi*, 2002, Sayı 42, s.32-50.
- Sarunç, Naci. Tolga ve Sağbaş, İsa, “Vergi Etiğinin Ölçümü ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 1, 2003, s.79-96.
- Satıcı, Ömer, “Ürogenital Sistem ve Hastalıkların Biyolojik Temelleri, 2014, Diyarbakır

- Schmölders, Günter, *Genel Vergi Teorisi*, (Çev: Salih Turhan), Fakülteler Matbaası, 1976, İstanbul 1998.
- Schmölders, Günter, "Mali Psikoloji", Maliye Enstitüsü Konferansları, 15. Seri, İÜİFME Yay.No:34, İstanbul 1968.
- Schneider, F. ve Buehn, A. "Shadow economies in highly developed OECD countries: what are the driving forces?", *Discussion Paper No. 6891,2012*.
- Schneider, F., Buehn, A. ve Montenegro, C. E. "Shadow Economies All over the World, Nex Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007", *Policy Research Working Paper, 5356, 2010*.
- Schneider, Friedrich, Enste, Dominik, H, "Hiding in the Shadows The Growth of the Underground Economy", *International Monetary Fund, Economic Issues No: 30, 2002*.
- Schneider, F. ve Williams, C. C, "The shadow economy", *The Institute of Economic Affairs, 2013*.
- Stadler, Inés, M. ve Cstrillo D. P, "Settlement in Tax Evasion Prosecution", *Economica, Vol 71, Issue 283, 2004, pp 349-368*.
- Strümpel, Burkhard. "The Contribution of Survey Research to Public Finance, in: A.T.Reacock (Ed), *Quantitative Analysis in Public Dinance*, New York: Praeger Publishers: 1969- s.14-32.
- Sugözü, İ.Halil, *Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Teorisi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2008.
- Sugözü, İ. Halil, *Devlet Borçları IMF-Dünya Bankası ve Türkiye*, Nobel Yayınevi, 2010.
- Sugözü, İ. Halil, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye*, Nobel Yayınevi, 2010.
- Şahin, Adnan, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Ahlakı Etkileşimi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2009.
- Şahin, Metin ve Özenç, Çiğdem, "Vergi Kültürünün Oluşumunu Etkileyen Faktörler I", *Yaklaşım Dergisi*, Ocak 2008, Yıl 16, Sayı 181 s.216-221.

- Şenyüz, Doğan, *Vergilendirmede Yükümlü Psikolojisi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 1995.
- Tanzi, Vito, “Uses and Abuses of Estimates of UnderGround Economy” *The Economic Journal* Volume 109, Number 456, June , 1999, pp: 338-347.
- Tanzi, Vito, “Yer altı Ekonomisi” (Çeviren: Mustafa Açıklan), *Maliye Dergisi*, Sayı 70, 1983, s.69-77.
- Tecim, B. Alihan, *Kayıt Dışı Ekonomide Vergi ve Vergi Denetiminin Önemi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.
- Tepe, Harun, “Bir Felsefe Dalı Olarak Etik: “Etik” Kavramı, Tarihçesi ve Günümüzde Etik”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, 1998, Yıl 1, Sayı 4, s.11-27.
- Torgler Benno ve Schneider Friedrich, “The Impact of Tax Morale and Institutional Quality on The Shadow Economy”, *Journal of Economic Psychology*, 30, 2009.
- Torgler, Benno “Does Culture Matter? Tax Morale in an East-West-German Comparison”, *Finanzarchiv*, Vol 59, 2003b, pp 504-528.
- Torgler, Benno “The Importance of Faith: Tax Morale and Religiosity”, *Journal of Economic Behavior & Organization*, 2006, Vol 61, pp 81–109.
- Torgler, Benno, “Is Tax Evasion Never Justifiable”, *Journal of Public Finance and Public Choice*, 2001, s.150.
- Torgler, Benno, “Tax Morale and Institutions”, *Center for Research in Economics, Management and the Arts*, 2003a, Working Paper No 2003a – 09.
- Torgler, Benno, “Tax Morale in Asian Countries”, *Center for Research in Economics, Management and the Arts*, 2004, Working Paper No:2004-02.
- Torgler, Benno, “Tax Morale in Latin America” *Public Choice*, 2005, Vol:122, No: 1-2, January,pp: 133-157.
- Torgler, Benno, *Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance*, University of Basel, Faculty of Business and Economics, Phd Thesis, Basel, 2003.

- Torgler, Benno, "Speaking to Theorists and Searching for Facts: Tax Morale and Tax Compliance in Experiments", *Journal of Economic Surveys*. 2002, Vol:16, pp: 657-684.
- Torgler, Benno. ve Schaltegger Christoph. A. "Tax Morale and Fiscal Policy", Crema Working Paper. No 30, Basel 2005, s.1-34.
- Tosuner Mehmet ve Demir İ.Cemil, "Vergi Ahlakının Sosyal ve Kültürel Belirleyenleri", *SDÜ İİBF Dergisi*, Cilt14, 2009.
- Tosuner, Mehmet ve Demir, İ.Cemil. "Ege Bölgesi'nin Vergi Ahlakı Düzeyi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi C.X,S,II, 2008, s.368.
- Tuncer, Mehmet "Vergi Ahlakı-Vergi Uyumu ilişkisi ve Türkiye", *Vergi Sorunları*, 2003, Sayı 181, s.92-114.
- Tunç, Elif, *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele ve Türkiye Örneği*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2015.
- Tunçay, Mete, "Aydınlanma, Etik ve Ahlak" *Osmanlı Bankası Araştırma ve Arşiv Merkezi Konuşma Metni*, 2008, (Erişim Tarihi: 26.07.2009)
- Türk, İsmail, "Kamu Maliyesi", *Turhan Kitabevi*, 6. Basım, Ankara,2006.
- Türkkan, Erdal, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Rekabet*, 2010, Web: <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfahtml&Id=1276&Lang=TR>
- Uğur, S., Nur, D, Alacahan ve Sanem Berkün, "Türkiye'de Kayıt dışı İstihdamın Etkilerinin Ekonometrik Bir Perspektiften Değerlendirilmesi (2005-2013)", *Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 2014, s. 57-75.
- Uysal, Enver, "Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2005, pp 41-59.
- Ülgen, S. ve Öztürk, U. *Kayıt Dışı Ekonomi Türkiye Serüveni. Deloitte CEO Serisi*, 1-22, 2007.
- Üzümcü Adem ve Korkat, Mustafa, "Türkiye'de Gelir Dağılımı Adaletsizliği Ve Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Gelişimi (2003-2012)". *KAU İİBF Dergisi*, 5(8), 2014, s. 135-166.

- Vergi Denetmenleri Derneği, “Kamu Giderlerinin Finansmanı Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Denetimi”, *Vergi Denetmenleri Derneği Eğitim Yayınları*, Serisi: 14, Ankara, 2007.
- Vazquez, Jorge Martinez. ve Torgler, Benno, “The Evolution of Tax Morale in Modern Spain.” *Journal of Economic Issues*, 43(1), 2009, pp 1-28.
- Wentworth, D. K., Rickel A.U, “Determinants of Tax Evasion and Compliance”, *Behavioral Science and Law*, 1985, Vol 3, No 4, pp 455-466.
- Yetim, Sedat, “Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi”, *Türkiye Bankalar Birliği Yayınları*, Ankara 1999.
- Yılmaz Akgül, Gülay, “Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi” 19.Türkiye Maliye Sempozyumu, Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, Antalya 2004.
- Yurdakul, Ali, Vergi Ahlakı ve Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörlerin Analizi: Bursa İli Örneği, Dora Yayınevi, 2013.

KAYNAKÇA (TABLOLAR VE ŞEKİLLER)

Şekil 1.1:İlgin, Yılmaz, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutu”, *DPT Yayın No: 2492*, s.13, Ankara 1999.

Şekil 1.2:Sugözü, İ. Halil, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye”, Nobel Yayınevi,2010, s.91.

Şekil 1.3:Yendi, İrem, *Kayıt Dışı Ekonominin İktisadi Mali ve Kurumsal Nedenlerinin Analizi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

Şekil 1.4:Yendi, İrem, *Kayıt Dışı Ekonominin İktisadi Mali ve Kurumsal Nedenlerinin Analizi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

Şekil 1.5:Yendi, İrem, *Kayıt Dışı Ekonominin İktisadi Mali ve Kurumsal Nedenlerinin Analizi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

Şekil 1.6:Gelir İdaresi Başkanlığı “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010)”, s.14, 2009.

Tablo 1.1:Kıldış, Yusuf ve Hayrullahoğlu, Betül, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Boyutları” Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, ISBN, 978-975-441-428-8, İzmir 2014.

Tablo 1.2:Lippert Owen ve Walker Michael, “The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact”, Vancouver, B.C., The Frazer Institute, 1997; Aktaran: Harun Bal, “Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk ve Kayıt dışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği”, *İktisat İşletme ve Finans*, Haziran 2004, s.72.

Tablo 3.1:Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

Tablo 3.2:Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

Tablo 3.3:Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

Tablo 3.4:Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

Tablo 3.5:Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.

<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

Tablo 3.6:Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.

<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

Tablo Ek 1:IMF Working Paper (Shadow Economies around the world: What did We Learn Over The Last 20 Years) by Leandro Medina and Friedrich Schneider, 2018.

Tablo Ek 2:Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.

<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

Tablo Ek 3:IMF Working Paper (Shadow Economies around the world: What did We Learn Over The Last 20 Years) by Leandro Medina and Friedrich Schneider, 2018 ve Dünya Değerler Anketi verileri kullanılarak derlenmiştir.

<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Rauf MUNİS

Uyruğu: Türkiye Cumhuriyeti

Doğum Yeri ve Tarihi: Cizre - 12.08.1984

Tel: 0542 353 95 95

E- Posta: r_munis@hotmail.com

Yazışma Adresi: Kale Mah. Topal Sok. No: 6 Cizre

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
İlkokul	Cizre Atatürk İlkokulu	1995
Ortaokul	Cizre İmam Hatip Ortaokulu	1998
Lise	Cizre Lisesi	2001
Lisans	Yakındoğu Üniversitesi. İ.İ.B.F	2007

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2007	İlçe Milli eğitim Müdürlüğü	Öğretmen
2008-Halen	Cizre Ticaret ve Sanayi Odası	Memur

YABANCI DİL

İngilizce

YAYINLAR